

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN FELSEFESİ BİLİM DALI

MEVLANA CELALEDDİN RÛMÎ'DE BİLGİ PROBLEMİ

HALİME YILDIRIM

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN:
PROF. DR. NAİM ŞAHİN

KONYA-2023

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN FELSEFESİ BİLİM DALI

MEVLANA CELALEDDİN RÛMÎ'DE BİLGİ PROBLEMİ

HALİME YILDIRIM

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN:
PROF. DR. NAİM ŞAHİN

KONYA-2023

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	Halime Yıldırım		
	Numarası	20810201089		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı / Din Felsefesi Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	Mevlana Celaleddin Rûmi'de Bilgi Problemi (Knowledge Problem in Mevlana Celaleddin Rumi)			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

HALİME YILDIRIM
İmzası

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Halime Yıldırım		
	Numarası	20810201089		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı / Din Felsefesi Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Naim Şahin		
Tezin Adı	Mevlana Celaleddin Rûmi'de Bilgi Problemi			

Antik Çağ'dan itibaren felsefe tarihinin ele aldığı en temel problemlerden biri bilgi problemidir. Birçok düşünür gibi Mevlana Celaleddin Rûmi de bilgi problemine ışık tutmaya çalışan düşünürlerden birisi olmuştur. Mevlana, bilginin neliğini ve değerini ele alırken felsefi bir tartışma amacı gütmemiştir. Mevlana'nın bu konudaki gayesi insanlara dünya ve ahiret saadetini sağlayacak yetkinlikteki bilgilerin neler olduğuna dair insanlara kılavuzluk etmektir.

Bilgiyi gönüllerin yaşayışı olarak vasıflandıran Mevlana; cüz'i ve külli akılla ilintili olarak farklı bilgi tasniflerinden bahsetmektedir. Bahsedilen bu bilgi türlerini doğruluk ve güvenilirlik açısından da değerlendirerek hakiki bilgi kavramını ön plana çıkarmıştır. Mevlana'ya göre hakiki bilgi insanın gönlünü aydınlatıp Allah'ı hakkıyla tanıyıp bilmeye yarayan bilgilerdir. Hakiki bilgilerin elde edilebilmesi için de insana düşen gönlünü bir ayna gibi parlatıp bilgiye hazır hale getirmektir.

Mevlana Celaleddin Rûmi, bilgi ile aşk arasında kurduğu bağ ile dikkat çekmektedir. Mevlana aşkı evrenin yaratılış sebebi olarak görmekte ve aşkın bilgisiz olamayacağını savunmaktadır. Bilgisiz sevgi olmayacağı gibi sevgisiz de kâmil insan olmak mümkün değildir.

Anahtar Kelimeler: Mevlana, Bilgi, Değer, Akıl, Beden, Hakiki, Gerçek, Gönül, Aşk.

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Halime Yıldırım		
	Student Number	20810201089		
	Department	Philosophy and Religious Sciences / Philosophy of Religion		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Prof. Dr. Naim Şahin		
Title of the Thesis/ Dissertation	Knowledge Problem in Mevlana Celeleddin Rumi			

One of the most fundamental problems that the history of philosophy has dealt with since antiquity is the problem of knowledge. Like many thinkers, Mevlana Celeleddin Rûmi was one of the thinkers who tried to shed light on the problem of knowledge. Mevlana did not aim for a philosophical discussion while dealing with the nature and value of knowledge. Mevlana's aim in this regard is to guide people on what is the knowledge that is capable of providing happiness in this world and the hereafter.

Mevlana, who characterizes knowledge as the life of hearts; He talks about different classifications of knowledge in relation to the juz and the kulli mind. By evaluating these types of information in terms of accuracy and reliability, it has brought the concept of genuine knowledge to the fore. According to Mevlana, true knowledge is the knowledge that enlightens one's heart and helps to know and know Allah properly. In order to obtain true information, it is up to people to shine their hearts like a mirror and make them ready for information.

Mevlana Celeleddin Rûmi draws attention with the bond he establishes between knowledge and love. Mevlana sees love as the reason for the creation of the universe and argues that love cannot be ignorant. Just as there is no love without knowledge, it is not possible to be a perfect human being without love.

Keywords: Mevlana, Knowledge, Value, Mind, Body, Genuine, Truth, Heart, Love.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI	I
ÖZET.....	II
ABSTRACT	III
KISALTMALAR	VI
ÖNSÖZ.....	VII
GİRİŞ	1
Mevlana Celaleddin Rumi’de Varlık Sınıflamaları ve Bilgi Problemi.....	1
I.BÖLÜM	11
MEVLANA CELALEDDİN RÛMÎ’DE BİLGİ, BİLGİNİN İMKÂNI, KAYNAKLARI VE ÇEŞİTLERİ.....	11
1. Bilgi.....	11
2. Bilginin İmkânı.....	16
3. Bilgi Kaynakları	21
3.1. Duyular	22
3.2. Akıl.....	28
3.2.1. Cüz’i Akıl.....	32
3.2.2. Külli Akıl.....	37
3.3. Sezgi (İlham)	46
3.4. Vahiy	55
4. Bilgi Çeşitleri	59
4.1. Cüz’i Akılla İlgili Bilgi Çeşitleri.....	59
4.1.1. Duyu Bilgisi	61
4.1.2. Yöntemsel Şüphe ve Zanni Bilgi.....	66
4.1.3. Taklidi Bilgi.....	72
4.2. Külli Akılla İlgili Bilgi Çeşitleri	76
4.2.1. Tahkiki Bilgi	78
4.2.2. Dini Bilgi	82
4.2.3. Bâtını Bilgi (Gönül Bilgisi)	86
II. BÖLÜM.....	92
MEVLANA CELALEDDİN RÛMÎ’DE BİLGİNİN DEĞERİ	92
1. Cüz’i Akılla İlgili Bilgilerin Değeri	93
1.1. Duyu Bilgisinin Değeri.....	94
1.2. Yöntemsel Şüphe ve Zanni Bilginin Değeri	97

1.3. Taklidi Bilginin Değeri	98
2. Külli Akılla İlgili Olan Bilgilerin Değeri	99
2.1. Tahkiki Bilginin Değeri	101
2.2. Dini Bilginin Değeri	103
2.3. Gönül Bilgisinin Değeri	105
III. BÖLÜM	111
MEVLANA CELALEDDİN RÛMÎ'DE BİLGİ VE AŞK İLİŞKİSİ	111
SONUÇ	123
KAYNAKÇA.....	126

KISALTMALAR

a.s	: Aleyhisselam
b	: Beyit
Bkz	: Bakınız
C	: Cilt
Çev	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
DİBY	: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları
Ed	: Editör
İSTEM	: İslam, Sanat, Tarih, Edebiyat ve Musikisi Dergisi
KBB	: Konya Büyükşehir Belediyesi
M.Ö	: Milattan Önce
MEBKAM	: Meram Belediyesi Konevi Araştırma Merkezi
Nşr	: Neşreden
ö	: Ölümü
r.a	: Radiyallahu anh
s	: Sayfa
S	: Sayı
s.a.v	: Sallallahu aleyhi ve sellem
ss	: Sayfa sayısı
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDVY	: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
Trc	: Tercüme
ts	: Tarihsiz
yy	: Yüzyıl

ÖNSÖZ

Düşünce Tarihinde bilgi problemi, Antik Çağ'dan günümüze filozofların ele aldığı en temel problemler arasında yer almıştır. Bilgi, insanla beraber başlayan bir olgudur. İnsan yaratılış itibarıyla merak eden ve sürekli sorgulayan bir varlıktır. Dolayısıyla kendisini, çevresini, bulunduğu ortamı ve etrafındaki eşyaları bilmek istemektedir. Bilmek aynı zamanda insanlar için bir savunma aracıdır. Dışarıdan gelebilecek tehlikeleri ve bu tehlikelere karşı alınabilecek önlemleri bilen insan kendisini güvende hissetmektedir. İnsanın gerek yaşamını sürdürebilmek için gerekse kendisini ve çevresini anlamlandırabilmek için bilgiye duyduğu ihtiyaç nedeniyle filozoflar; bilginin neliği, güvenilirliği, kaynağı ve sınırları gibi konulara bigâne kalmayarak kılavuzluk etmişlerdir.

Düşünceleri çağları aşarak günümüze kadar ulaşan mutasavvıf-düşünür Mevlana bilgi konusunu kendine has üslubu ile ele alan fikir ve ilim adamlarındandır. Mevlana'nın yaşamış olduğu 13. yüzyıl; ahlâki yozlaşmaların bulunduğu bir dönemdir. Yaşanan Moğol İstilasası nedeniyle pek çok âlim ve düşünür hem canlarını korumak amacıyla hem de özgürlüğün olmadığı ortamlarda bilimsel faaliyetlerin gelişmeyeceği düşüncesiyle daha güvenli bölgelere göç etmek zorunda kalmışlardır. Mevlana ve ailesi de aynı endişeden dolayı Belh'den Anadolu'ya; Konya'ya göç etmiştir. Mevlana'nın bilgiyi insan yaşamı için elzem görmesinin ve bilen insanı varlık sınıflamasında üst derecede kabul etmesinin arka planında yaşadığı dönemin etkisinin de var olduğunu söyleyebiliriz.

Mevlana'nın yaşamı, kelâmi yönü, felsefesi, eserleri, edebi ve ilmi kişiliği hakkında pek çok bilimsel çalışma yapılmıştır. Bununla birlikte felsefenin temel konularından biri olan Mevlana'da bilgi problemini ele alan müstakil bir tez çalışmasının yapılmadığını tespit ettik. Bu bağlamda çalışmamızda Mevlana gibi evrensel bir düşünürün bilgiye dair görüşlerini ele alıp değerlendirerek alana katkı sağlamak ve konuyla ilgili yapılacak çalışmalara yardımcı olmak amacı güttük.

Çalışmamız bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında Mevlana'nın bilgi problemini ele almasında esas olan varlıklar sınıflamasını ele aldık.

Birinci bölümde Mevlana'da bilginin tanımı, imkânı, bilginin kaynakları ve kaynaklarıyla ilintili olarak ortaya çıkan bilgi çeşitleri üzerinde durduk.

İkinci bölümde Mevlana'da bilginin değeri meselesini irdelemeye çalıştık.

Üçüncü bölümde ise Mevlana'nın bilgi ile aşk arasında kurduğu ilişkiye değindik.

Çalışmamızın Mevlana ilgili araştırma yapmak isteyenlere katkı sağlamasını ümit ediyoruz.

Bu çalışmamızın ortaya çıkış sürecinde bana yardımcı olan, her türlü soruma anlayışla cevap veren, zorlaştırmayıp kolaylaştırmayı tercih eden saygıdeğer danışman hocam Prof. Dr. Naim Şahin'e, varlığıyla bana azim ve güç veren sevgili kızıma ve desteklerinden dolayı başta eşim olmak üzere aile fertlerimin her birine şükranlarımı sunarım.

HALİME YILDIRIM
KONYA

GİRİŞ

Mevlana Celaleddin Rumi'de Varlık Sınıflamaları ve Bilgi Problemi

Bir problem olarak bilgi, asırlardır gerek Batı'da gerekse İslâm düşünürleri tarafından ele alınmaktadır. Fıtratı gereği bilmek isteyen insan; yaşamını sürdürebilmenin yanı sıra kendisini ve çevresini anlamlandırmak için bilgiye ihtiyaç duymaktadır. Bundan dolayı bilgiyi kendine konu edinen düşünürler; bilginin neliği, güvenilirliği, kaynağı ve sınırları gibi meselelere bigane kalmamıştır.

Mevlana bilgi konusunu kendine has üslubu ile ele alan düşünürlerimizdendir. Mevlana'da bilgi problemine temel olması bakımından Mevlana'nın varlıkları nasıl sınıflandırdığına değinmek konunun anlaşılması için önemlidir. Çünkü Mevlana'ya göre bilgi, hem insanın varlık sınıflamasındaki yerini belirleyen hem de derecesini yükseltebilen bir unsurdur.

Kur'an-ı Kerim'de bilgiye kaynak olması bakımından hayvanlar¹, insanlar² ve melekler³ olmak üzere üç varlık türünden bahsedilmektedir.⁴ Mevlana da bu doğrultuda bilgiyi üç varlık kategorisinde değerlendirmektedir: Hayvanlar, insanlar ve melekler. Bu üç canlı türünün her birinin yaratılışları farklı olmakla birlikte kendine has ayırıcı özelliklerinin olduğu da bilinmektedir: Kur'an'da bahsedilen ilk varlık tabakası hayvanlardır. Hayvanlar; akıl ve irade sahibi olmamakla birlikte hatırlama, muhafaza etme gibi özelliklere sahip olan ve içgüdüleriyle hareket eden varlıklardır. Tamamen şehvi arzularıyla hareket eden hayvanlar; akıl yürütme kabiliyetine sahip olmadıkları için de iyilik ve kötülükten bîhaber yaşamaktadır. Bu nedenle Allah, insanlardan aklını

¹ Al-i İmran 3/14; Mâide 5/3; Nahl 16/66; Nahl 16/79; Fâtır 35/28; Nur 24/45; Mü'min 40/79.

² Nisa 4/38; Maide 5/82; En'am 6/130; Araf 7/38; Yunus 10/57; Rad 13/1; İbrahim 14/25; Enbiya 21/34; Hac 22/49; Sebe 34/28; Necm 53/39; Rahman 55/3; Beled 90/4; Alâk 96/5.

³ Al-i İmran 3/18; En'am 6/111; Rad 13/13; İsra 17/40; Hac 22/75; Zümer 39/75; Necm 53/26; Tahrim 66/6; Kadir 97/4.

⁴ Kur'an-ı Kerim'de bitkiler, hayvanlar, insanlar, cinler ve melekler olmak üzere beş varlık türünden bahsedilmektedir. Biz konumuzla ilgisi bakımından sadece üç varlık türüne değinmekle yetineceğiz. Detaylı bilgi için bkz: Bitkiler: Bakara 2/61; En'am 6/99; En'am 6/141; Mü'mininun 23/18-20; Şuara 26/7-8; Cinler: En'am 6/130; Sebe 34/12; Fussilet 41/29; Zariyat 51/56; Rahman 55/15; Rahman 55/33; Nas 113/6. En'am 6/130; Sebe 34/12; Fussilet 41/29; Zariyat 51/56; Rahman 55/15; Rahman 55/33; Nas 113/6.

kullanmayıp iyi kötü ayırımı yapmadan yaşayan nefsine yenik düşenleri hayvan sürüsüne benzetmiştir.⁵

Yaratılanların ikinci tabakasını akıl ve irade sahibi olan insanlar oluşturmaktadır. İnsanın varlık sınıflaması içerisindeki konumuna değinmeden evvel konu bütünlüğünün sağlanması açısından önce meleklerden bahsedeceğiz. İnsana ait hususları daha detaylı olarak ele alacağız.

Melekler, Allah'ın emirlerine tam itaat eden, iyi nitelikteki ruhani varlıklardır. Kur'an'da sıklıkla Allah'ı tesbih edip itaat ettikleri⁶ vurgulanan melekler; akıl sahibi olmakla birlikte onları kötülüğe meylettirecek bir nefse sahip değildir. Burada sözü edilen nefis, "heva, heves ve bedenden kaynaklanan süfli arzular"⁷ anlamında kullanılmaktadır. Nefisleri olmaması sebebiyle daima ibadet ve zikir halinde olan, günah işlemeyen ve masum oldukları vurgulanan melekler, ayetlerden anlaşıldığı üzere⁸ dışarıdan gelen herhangi bir uyarıcı üzerinden değil doğrudan Allah'ın bildirmesi ile bilgi sahibi olabilmektedir. Meleklerin sahip olduğu bilgiler ise, Allah'ın kendilerine bildirdikleri ile sınırlı olup gayba dair bilgi sahibi değildir.

Varlık sınıflaması içerisinde bilgiye istidadı ile insan; diğer varlıklardan ayrılmaktadır. İnsanlar, meleklerden ve hayvanlardan farklı olarak hem akli hem de nefsi olan canlılardır. Kur'an-ı Kerim'de insan kelimesi altmış beş yerde geçmektedir.⁹ Ayetlerde insan sadece yaratılışı ile değil gayesi, mahiyeti ve diğer tüm yönleriyle ele alınmıştır. İnsanın yeryüzünün halifesi¹⁰ olduğu belirtilerek Allah'ın insanı şerefli kıldığı¹¹ vurgulanmıştır. Doğuştan gelen ya da arızî şekilde ortaya çıkan istisnai durumlar olmakla birlikte her insanda farklı derecelerde hem bir yeti olarak akıl hem de irade bulunmaktadır. İnsanın diğer varlıklardan şerefli kılınmasının sebepleri de akıl ve irade yönüyledir. İnsan, iradesini akıl doğrultusunda kullanarak varlığını sürdürmektedir.

⁵ Furkan 25/44.

⁶ Rad 13/13; Nahl 16/49.

⁷ Süleyman Uludağ, "Nefis", **DİA**, C.32, TDVY, İstanbul, 2006, s.526.

⁸ Bkz: Bakara 2/30; Âl-i İmran 3/39,42-45; Enfâl 8/12; Enbiya 21/26; Fâtır 35/1; Kadir 97/4.

⁹ İlhan Kutluer, "İnsan", **DİA**, C.22, TDVY, İstanbul, 2000, s.521.

¹⁰ Enam 6/165, Fâtır 35/39.

¹¹ İsrâ 17/70

Kur'an'a ve sünnete bağlılığını her fırsatta dile getiren Mevlana Celâleddin Rumi de bilgiyi oluşturma açısından varlıkları üç kategori olarak tasnif etmiştir. Yukarıda olduğu gibi konunun bağlamı itibariyle bu tasnifi de hayvanlar, melekler ve insanlar şeklinde ele alacağız: Mevlana'nın ele aldığı ilk varlık; hayvanlardır. Hayvanlar; duyu, duygu ve hareket yeteneği olan ancak akıllarıyla değil içgüdüleriyle hareket eden canlılardır. Mevlana, hayvanların bilgiden yoksun olup ahır ve ottan başka bir şey görmediği için kötülük ve şereften haberdar olmadığını belirtmektedir.¹² Hayvanların ahır ve otu bilmesi, hayvanların hatırlama ve muhafaza etme özelliğinin bir işareti olarak aslında bir bilgi derecesidir. Ancak bu bilgi derecesi Mevlana nazarında kıymet atfedilecek bir itibara sahip değildir.

Mevlana'ya göre varlıkların ikincisini tamamıyla akıl, bilgi ve cömertlikle donatılmış melekler oluşturur ki, onlar Hakk'a secde etmekten başka bir şey bilmeyen ve her türlü hırs ve hevedan yoksun nuranî varlıklardır.¹³ Melekler, saf nur olup Allah aşkıyla yaşar.¹⁴ Mevlana, melekleri akl-ı mahz yani salt akıl olarak tanımlayarak “onların tâatı ve ibadeti ve zikri ve tabiatları ve gıdaları ve taamları hayatlarıdır”¹⁵ der. Nasıl ki balıklar için suda yemek içmek çoğalmak kısacası su altındaki yaşam bir külfet değilse melekler için de Allah'a devamlı ibadet halinde olmak ve zikretmek külfet değildir.

Mevlana, meleklerin sürekli ibadet halinde olup günah işlememelerini bir meziyet olarak kabul etmemektedir. Çünkü bu durumun bir hüner olarak kabul edilebilmesi için aksini de yapabilmeye güç yetirebilmeleri ancak Allah'a karşı tâatleri nedeniyle yapmamış olmaları gerekmektedir. Fakat melekler, fitratları gereği iyilik, güzellik ve ibadetle yaratıldığından aksine güç yetirememektedir.

Mevlana'ya göre meleklerin her biri kemal, nur ve kudret sahibidir.¹⁶ Ancak meleklerin bilgi sahibi olduğu konular sadece Allah'ın kendilerine bildirdikleri ile sınırlıdır. Nitekim Mevlana, Kur'an'da yer verilen Hz. Âdem

¹² Mevlana Celâleddin Rûmi, **Mesnevi**, C.4, Trc. Prof. Dr. Hicabi Kırlangıç, KBB Kültür Yayınları, Konya, Ocak 2013, b.1499-1500, s.109.

¹³ Bilal Kuşpınar, “Mevlâna'da Bilgi ve Dereceleri”, **İstem**, Yıl:5, S.10, Konya, 2007, s.15.

¹⁴ Mevlana, **Mesnevi**, 4/1498.

¹⁵ Mevlana Celâleddin Rûmi, **Fîhi Mâ Fîh**, Trc. Ahmed Avni Konuk, İz Yayınları, On sekizinci Fasıl, İstanbul, 2020, s.73.

¹⁶ Mevlana, **Mesnevi**, 1/3650.

(a.s)’ın yaratılış hikayesine ithafta bulunarak meleklerin bilgi noktasında kendi acziyetlerini kabul ettiğini ve bilgilerinin Allah’ın kendilerine izin verdikleri ile sınırlı olduğunu dile getirmiştir. Allah-u Teâla’nın meleklerle varlıkların isimlerini sorduğunda meleklerin; “Allah’ım senin bize bildirdiğin dışında bizim bir bilgimiz yoktur”¹⁷ diyerek cevap vermeleri meleklerin bilgisinin sınırlı olduğunun en açık göstergesidir. Mevlana’ya göre melekler bizim bilgimiz yok diyerek nakıs olduklarını kabul edip itiraf ettiklerinden dolayı Allah’ın fazlı ve ikramı ile öğrenmişlerdir.¹⁸

Üçüncü varlık tabakası ise Mevlana’nın deyimiyle yarısı melek yarısı hayvandan mürekkep olan insandır. Mevlana insanın bu halini şöyle açıklamaktadır: “Meleğin kanadını getirip eşeğin kuyruğuna bağlamışlar; olabilir ya demişler, eşek meleğin ışığından ışıklanır; onunla görüşüp konuşma sayesinde melek olur.”¹⁹ Burada Mevlana, eşek metaforu ile insanın bünyesinde hayvanlara ve meleklerle dair özelliklerin bir arada bulunduğunu belirtmektedir. İnsan, bedeninin maddi yapısı ve nefsinin şehvi arzuları dolayısıyla hayvana benzemektedir. Bu yönüyle tıpkı hayvanlarda olduğu gibi varlığını devam ettirmeye odaklanmaktadır. Ancak insan düalist yapısı gereği sadece bedenden ibaret bir varlık değildir. İnsanın ruhu ve onu iyiye yönlendiren akli ise melek yönünü temsil etmektedir. İnsan, Mevlana’nın deyimiyle meleklerin ışığından faydalanarak ibadet, zikir ve taat ile hareket ederse o zaman hayvani yönünden sıyrılarak varlık sınıflamasındaki konumunu yükseltebilmektedir.

Mevlana’ya göre, iradesinden dolayı saygın kılınan insanın yarısı bal arısı, yarısı yılan olmuştur.²⁰ Bal arısı insanın melek yönünü temsil ederken yılan ise hayvani yönünü temsil etmektedir. İnsanın cismani yönü dünyaya ait istek ve arzulara meylederken ruhani yönü dünyanın geçici arzularına eğilimli değildir. Bu nedenle Mevlana, insanın cismani yönünü yeryüzünde sürünerek yaşayan bir yılanla benzetmiş, ruhani yönünü ise bal arısına benzeterek kıymet atfetmiştir.

¹⁷ Bakara 2/32: “(Melekler de: Ya Rabbi!) Seni bütün noksan sıfatlardan tenzih ederiz. Senin bize öğrettiğinden başka hiçbir bilgimiz yoktur”

¹⁸ Mevlana, **Mesnevi**, 3/1130.

¹⁹ Mevlana, **Fihri Ma Fih**, Yirmi altıncı Fesil, s.99.

²⁰ Mevlana, **Mesnevi**, 3/3290.

İnsanın yarısı bal arısı yarısı yılan olmuştur sözlerinin anlamı ise; insanın hangi yönü baskın gelirse o gruba dahil olduğudur.

İnsan; akıl ve şehveti bünyesinde barındıran bir varlık olmasından dolayı sürekli çatışma halindedir. Meleklerle benzeyen yanları onları akli kullanmaya yönlendirirken hayvani yanları ise şehvete, süfli arzulara yönlendirir. Mevlana'ya göre “aklı şehvetine galip olan kimse melâikeden a'lâdır ve şehveti aklına galip olan kimse dahi behâyimden²¹ aşağıdır.”²² İnsanın mertebesini koruması ve meleklerden bile üstün mertebelere yükselmesi için kendisine lütfedilen akıl ile nefsinin arzu ve isteklerini dizginlemesi gerekmektedir. Aksi halde şehvetine yenik düşerek hayvanlardan bile aşağı mertebelere inecektir.

İnsanın yaşamış olduğu bu çatışma hali iki şekilde sonuçlanan bir sınanmadır. Meyilleri doğrultusunda bazı insanlar tamamen melekleşip, dünya hazlarından uzaklaşarak Allah'a yönelirken bazı insanlar da hayvanlar grubuna kendilerini kaptırarak tamamen şehvetlerinin esiri olurlar. Bu insanlar katıksız hırsa ve salt şehvete dönüşmüşlerdir.²³ Burada şehvete dönüşen insanların meyli ve dolayısıyla da davranışlarıdır. Katıksız hırs ve salt şehvet halinde insan, aklını ve iradesini kullanmakta zorlanarak nefsinin arzu ve isteklerine boyun eğmekten kendisini alıkoyamamaktadır.

Eserlerinde insanı ulvi bir varlık olarak gören Mevlana, insanın bu ulvi makama erişebilmesi için aklını kullanıp şehvetini dizginleyebilmesi gerektiğini aksi halde eşref- mahlukat mertebesini koruyamayacağını da dile getirmektedir:

“Topraktan yaratılmış bedenimiz, göklerin nurudur.
Gayretimize melekler bile gıpta eder.
Bazen günahsızlığımızı melekler kıskanır.
Bazen arsızlığımız şeytani bile kaçıtır.”²⁴

İnsanı ruh ve beden bütünlüğü içerisinde ele alarak bedeninin dünyada sınanmak için insana bir araç olarak verildiğini savunan Mevlana, bedeni anlamlı kılanın insanın ruhu olduğunu düşünmektedir. Bununla birlikte insanın bedeni yönünün tamamen kıymetsiz olduğunu söylemek de mümkün değildir.

²¹Behâyim: Arapça behîme kelimesinin çoğuludur. Dört ayaklı hayvanlar anlamına gelmektedir.

²² Mevlana, **Fîhi Ma Fîh**, On sekizinci Fasıl, s.74.

²³ Mevlana, **Mesnevi**, 4/1508.

²⁴ Mevlana Celaleddin Rûmi, **Rubailer I-II (Tam Metin)**, Çev. Mehmet Nuri Genç Osman, Milli Eğitim Basım Evi, İstanbul, 1974, b.61, s.15.

Nitekim beden, insanın bu dünyada varlığını sürdürebilmesi için yegane koşuldur. Ruh ise, insanın Allah ile bağlantısının olduğu manevi cephesidir. İnsan, manevi yönünü güçlendirdiği zaman gerçek benliğine ulaşabilir. Manevi yönü ile önce kendisini tanıyan insan bir çeşit yolculuk olan seyr-i sülûkta olgunlaşarak Tanrı'ya yaklaşmaktadır.²⁵ Bu yolculuk hali de insanı diğer varlıklardan ayırmaktadır. Çünkü insandan başka hiçbir varlık irade sahibi olmadığından kendisini istediği yere konumlandırma yeteneğine sahip değildir.

Kur'an-ı Kerim'de yer alan Hz. Âdem (a.s)'ın yaratılış kıssasına bakıldığında insanın bilgiye istidadı ile diğer varlıklardan üstün bir konumda bulunduğu görülmektedir. Nitekim meleklerin nurdan yaratılmış güçlü varlıklar olmalarına karşılık topraktan yaratılan bir insana saygı duyup secde etmelerinin emredilmesi²⁶ insanda var olan bilgiden ötürüdür. Mevlana bu hususu; "Tanrı'ya toprak olana melekler secde eder. Ona kara bir kul kesilene güzelim gökyüzü köle olur, kul kesilir."²⁷ sözleriyle ifade etmiştir. Benzer bir anlatım "Âdem'in önünde melek secde ederse şaşılmaz buna, topraktan yaratılan insana gökyüzünü bile sakalığa²⁸ dikmişsin, gökleri bile kul köle etmişsin ona."²⁹ sözlerinde de görülmektedir. İnsanda diğer varlıklarda bulunmayan bir bilgi edinme kabiliyeti; akıl ve irade bulunmaktadır. Bu yönüyle hem gökyüzündeki hem de yeryüzündeki varlıklardan insana saygı duyulması istenmiştir. Bu bağlamda Mevlana, insanın bilgiye istidadı ile salt akıl olarak tanımladığı melekleri dahi geride bıraktığını belirtmektedir:

"O melekler baştan ayağa akıl ve candılar: yeni bir can geldi de o melekler o cana beden kesildiler
Saadetlerinden o canın karşısına çıkınca, beden gibi o ruha hizmetçi oldular"³⁰

Mevlana, bilginin insanın kendisini ve Yüce Allah'ı tanımaya vesile olduğunda insanın mertebesini yükselteceğini savunur. İnsan bazı bilginlerin

²⁵Abdullah Durakoğlu, "Mevlânâ ve Marcel'de İnsan Varlığı", **Akademik Bakış Dergisi**, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E- Dergisi, S.37, İstanbul, Temmuz Ağustos 2013, s.2.

²⁶ Bkz: Bakara 2/30-34.

²⁷Mevlana Celaleddin Rûmi, **Divan-ı Kebîr**, C.1, Çev. Abdülbaki Gölpınarlı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1957, b.1449, s.154.

²⁸ Sakalık: Osmanlı'da yeniçerilerin içme ve yıkanma suyunu karşılamakla görevli olan ve saka adı verilen kimselerin yapmış olduğu su taşıma işi.

²⁹ Mevlana, **Divan-ı Kebîr**, C.1, b.1719, s.181.

³⁰ Mevlana, **Mesnevi**, 6/153-154.

“Küçük Âlem” olarak nitelendirmesinin aksine anlam olarak büyük bir evrendir.³¹ İnsan vücudunda bulunan kusursuz denge ve düzen evrende var olan ahengin bir modelidir. Aynı zamanda yaratılışının ham maddesi itibariyle de insan ve kâinat arasında mükemmel bir uyum bulunmaktadır. Mevlana, insanın evrenle benzerliğinden ve uyumundan dolayı, küçük âlem olarak nitelendirilmesini eksik bulmaktadır. Mevlana’ya göre “insan, görünüşçe dünyanın tikeliyken, nitelikçe dünyanın tümelidir.”³² İnsanın küçük âlem olarak nitelendirilmesi insanın yalnızca fiziksel özelliklerine bakarak evren ile ilişki kurulmasından kaynaklanmaktadır. Oysa insan yalnız suretten ibaret olan bir varlık değildir. Siret itibariyle insan büyük âlemin kendisidir. Kâinatta tecelli eden bütün isim ve sıfatlar insanın varlığında bir araya toplanmıştır. İnsan bedeninde ruh ne ise âlem için de insanın varlığı odur. İnsan olmadan âlemin anlamlı olması mümkün değildir. Bu nedenle Mevlana, insanın küçük âlem olarak değil büyük evren olarak isimlendirilmesini daha doğru bulmuştur.³³ Bununla birlikte Mevlana’ya göre insan potansiyel olarak sahip olduğu fazilet ve değerini farkında olmayıp çok kıymetli bir varlıkken kendisini koruyamamaktadır.³⁴ Dünya üzerindeki her türlü nimet insanın hizmetine verilmiş olmasına rağmen insan hayvani yönünü dizginleyemeyip hırsına yenik düşer ve tamamen madde ile meşgul olarak kendisini mahkûm haline getirir. Oysa insan melek grubuna dahil olduğunda zaten tüm bunlara hâkimdir. Ancak insanın bu hâkimiyeti kurabilmesi için belirli şartları ve koşulları sağlaması gerekmektedir. Mevlana, insanın tıpkı bir demir gibi çeşitli zorluklar ve mücadelelerle işlevselleşerek kendisini olgunlaştırması gerektiğini ancak böylece kainatın aynası olabileceğini savunur.³⁵ İnsanın kendisini olgunlaştırabilmesi ise değişen dünyada bilgiye sarılması ve “bir başka şekle girmeden, değişmeden kendi yolunda yürümesi”³⁶ ile mümkündür. Bu sebeple

³¹ Mevlana, **Mesnevi**, 4/ 520.

³² Mevlana, **Mesnevi**, 4/3765.

³³ Bkz: Mevlana, **Mesnevi** 4/520-529.

³⁴ Hamdi Kızıler, “Mevlana’ya Göre İnsan ve Değeri”, **Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, Ankara, 2005, s.476.

³⁵ Mevlana Celaleddin Rûmi, **Mektuplar**, Çev. Abdülbaki Gölpınarlı, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 1999, s.116.

³⁶ Mevlana, **Mektuplar**, s.101.

Mevlana kendisinden önceki İslâm düşünürlerinin yaptığı gibi bilgi meselesine azami önem vermiştir.

Mevlana'ya göre bilgi, “doğru yolla eğri yolun ortaya çıkması içindir.”³⁷ Mevlana'nın bu sözleri bilginin ayırt ediciliğine bir işarettir. “Dünyadan birbirinin karşısı iki ses yükselmektedir. Seslerden biri sakınanlar için diriliştir. Ötekiyse bozguncular için bir aldatmacadır.”³⁸ Bu nedenle insanın bir şeyayı veya olayı tam anlamıyla kavrayıp değerlendirebilmesi için zıttını da görmesi gerekmektedir. Sıcaklığın kıymeti soğukta, sağlığın kıymeti hastalıkta, gençliğin kıymeti yaşlanınca, güzel hasletlerin kıymeti de kötü ile karşılaşınca anlaşılacaktır. Mevlana'nın tanımından yola çıkarak bilgiyi; tüm bu zıtlıkların ayırt edilmesinde kullanılan bir araç olarak nitelendirmek mümkündür.

Tasavvuf kitaplarında insan-ı kâmil'den sıkça bahsedildiğini ve insan-ı kâmilin sahip olması gereken özelliklerin ele alındığını ifade edebiliriz. Mevlana da insan-ı kâmilden bahsederken onu ney ile sembolize eder ve insan-ı kâmil olarak nitelendirilecek kişilerde merhamet, cömertlik, yiğitlik gibi güzel hasletlerin yanı sıra bilgelik de bulunması gerektiğini savunur. Bunun yanı sıra insan-ı kâmilin eşyanın hakikatini bildiğini çünkü insan-ı kâmilin başta benliği olmak üzere cehaletten ve dünyevilikten uzaklaşarak sırlara vakıf olduğunu vurgular:

“Ey ney, ne de hoş, sırları biliyorsun; bu işi, zaten bütün işleri bilen kişi yapabilir.
Ey ney, bülbül gibi o güle âşıkısın, sen de feryat ediyorsun, inliyorsun;
boynunu kaşıyıp durma, dikensiz gülden haberin var.”³⁹

Hız. Âdem'den günümüze kadar milyarlarca insan gelip geçmiştir. Kimileri büyük medeniyetler kurarak varlığını sürdürebilirken büyük çoğunluğu cehalet ve ahlâki bozulmalar sebebiyle kaybolup gitmiştir. Toplumların çöküşündeki temel sebep sahip oldukları bilgiyi ve idraki ahlaki yaşantıya geçirememiş olmalarıdır. Mevlana da bu gerçekten hareketle insanın en ulvi makama sahip olanlarının bilgiyle birlikte ahlâki olarak kemâle erenler olduğunu belirtmiştir. İnsanın iki yönünün olduğunu savunan Mevlana, metafizik alemle

³⁷ Mevlana, **Mesnevi**, 6/1753.

³⁸ Mevlana, **Mesnevi**, 4/1621-1622.

³⁹ Mevlana Celaleddin Rûmi, **Divan-ı Kebîr**, C.2, Çev. Abdülbaki Gölpınarlı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992, b.3929-3930, s. 462.

irtibatlı yönünde insanın gıdasının iman, ibadet, ilim ve hikmet; yani bilgi olduğunu vurgulamaktadır.

Mevlana'nın yaşamış olduğu 13.yy Anadolu Selçuklularının en huzursuz olduğu, İslâm Dünyasının Moğol ve Haçlı akınları sebebiyle yakılıp yıkıldığı; yaşanan dünyevileşme ve cehalet ile toplumsal çöküşün kaçınılmaz olduğu bir dönem olmuştur. Toplumlarda yaşanan ahlâki çöküntülere kayıtsız kalamayan ve istilâ altında bilimsel faaliyetlerin gelişmeyeceği bilincinde olan Mevlana da birçok âlim ve fikir adamı gibi Doğu'dan Batı'ya göç ederek his ve fikir plânında büyük bir mücadeleye vermiştir. Cehaletin, toplumlarda yaşanacak felaketlerin habercisi olduğunu düşünen ve buna yakînen şahit olan Mevlana, "Uyku bilgiyle birlikte olursa uyanıklık demektir. Cahille birlikte oturanların vay haline!"⁴⁰ diyerek cehaletin zararına ilminse kıymetine vurgu yapmıştır.

Mevlâna'ya göre insanda bilgi arttıkça kendilerini ve çevrelerini algılamaları da artacaktır. Dolayısıyla dünya üzerinde sağlam bir yer edinecek ve kuvvetlenecektir. Mevlana bu durumu şöyle izah eder:

"... fakat insanın bedeni zayıftır; arık bir ağaca benzer. Hele bilgi, irfan meyveleri biter, gayıbtan gelen şeyler, o ağaçta peydahlanırsa, dallarının çekemeyip kırılmasından korkulur. Ayakta, düz durabilmesi için direkler, payandalar gerektir o ağaca..."⁴¹

Mevlana, bilgiyi bu kadar önemsemesine rağmen bilginin bir amaç olmadığını aksine insanın kendisine ve başkalarına faydalı olabilmesinde kullanılan bir araç olması gerektiğini düşünmektedir. Hz. Muhammed (s.a.v)' in "Allah'ım! Fayda vermeyen ilimden, huşu duymayan kalpten, kabul olunmayan duadan, doymayan nefisten sana sığınırım."⁴² duası gereğince de insana fayda vermeyen ilmin bir yükten öteye geçemeyeceğine inanmaktadır.

Mevlana'ya göre bilgi kadar bilgisizlik de gereklidir. Bilgisizliğin beraberinde getirdiği merak duygusu aslında insanın bilgiye yönelmesine bir vesiledir. Bu bağlamda diğer tüm zıtlıklarda olduğu gibi bilgi ve bilgisizliğin birbirine yardımcı olduğunu söylemek mümkündür. Mevlana'ya göre bilgisizliğin en önemli katkısı; insanda merak duygusu oluşturarak insanı

⁴⁰ Mevlana, **Mesnevi**, 2/39.

⁴¹ Mevlana, **Mektuplar**, s.175.

⁴² Müslim bin Haccac, **Sahih-i Müslim**, Kitabı'z Zikir ve Dua, 73.Hadis, C.8, Trc. Mehmed Sofuoğlu, İrfan Yayıncılık, İstanbul, 1988, s.210.

araştırıp incelemeye yönlendirmesi ve nihayetinde Allah'ı bilmeye vesile olmasıdır.⁴³ Bundan dolayı da bilgisizlik Mevlana açısından müsbet bir durumdur.

Mevlana'ya göre gerek bilgide gerekse bilgisizlikte temel nokta insanın hakikate erişmesi; yani Allah'ı tanıyıp bilmesidir. Allah'ı bilmeyen kimse bilimsel veya meslekî anlamda bilgi sahibi olsa da bilgisizdir. Allah'ı hakkıyla tanıyıp bilen ise bilgilerin en yücesine erişmiş demektir. Mevlana'ya göre tüm bilgilerin kaynağı olan Allah-u Teala, katındaki her bilgiyi insanlara bildirmemiştir. Bilinmesine izin verilen bilgiler de Mevlana'ya göre herkes tarafından öğrenilmemelidir. “Özü kötü kimseye ilim ve sanat öğretmek, haydut eline kılıç vermektir”⁴⁴ diyen Mevlana; ilim, mal, makam ve saltanatın kötü karakterlilerin elinde fitneye dönüşeceğini⁴⁵ hatırlatmıştır.

Buraya kadar Mevlana'nın varlıkları nasıl sınıflandırdığını ve bilgiye istidadı olan insanı diğer varlıklardan ayrı tuttuğunu açıklayarak bundan sonraki bölümlere zemin olması açısından Mevlana'da bilginin önemini ve bir felsefe problemi olarak nasıl ele alındığını izah etmeye çalıştık. Acaba Mevlana'ya göre bilgi nedir? Bilgi mümkün müdür? Bilginin kaynakları ve bu kaynaklar doğrultusunda çeşitleri nelerdir? Bilginin sınırı var mıdır, varsa nelerdir? sorularının yanıtlarını da birinci bölümde ele alacağız.

⁴³ Mevlana, **Fîhi Mâ Fîh**, Elli sekizinci Fasl, s.192-193.

⁴⁴ Mevlana, **Mesnevi**, 4/1435.

⁴⁵ Mevlana, **Mesnevi**, 4/1437.

I.BÖLÜM

MEVLANA CELALEDDİN RÛMÎ'DE BİLGİ, BİLGİNİN İMKÂNI, KAYNAKLARI VE ÇEŞİTLERİ

1. Bilgi

Bilginin yapısı, imkânı, kaynağı, ölçütleri ve neliği geçmişten günümüze insanlığın ilgisini çeken önemli konulardan biri olmuştur. Gerek Batı'da gerekse Doğu'da bilgi meselesi pek çok kez ele alınmış, birçok filozof bu mesele hakkında farklı açıklamalarda bulunmuştur. İnsanlıkla başlayan bilgi meselesi insan var olduğu müddetçe üzerinde düşünölmeye, konuşılmaya ve tartışılmaya devam edecektir. Mevlana da insanla ilgili hemen her konu ile ilgilendiğı gibi bilgiyi de insan için elzem kabul ederek ele almıştır.

Klasik felsefe kaynaklarına veya terminoloji sözlüklerine bakıldığı zaman bilgi tanımlarının düşünce tarihinde ortaya çıkan farklı akımlar çerçevesinde yapıldığı görölmektedir. Bundan dolayı bilginin tanımları oldukça çeşitli ve zengindir. İslâmî terminolojide el-ilm ve el-ma'rife terimleriyle ifade edilen bilgi, daha ziyade özne ile nesne arasındaki ilişki yahut bilme eyleminin belli bir ifade şekline bürünmüş sonucu olarak anlaşılmıştır.⁴⁶ Felsefe sözlüğünde ise bilgi; özne ile nesne arasında kurulan ilişkinin bir ürünü, bir şeyin ayırdına ya da bilincine varma, öğrenilen şey, doğru ya da ödev olarak görölen bir şeye ilişkin açık algı⁴⁷ şeklinde tanımlanmıştır. Bu noktada farklı bilgi tanımlarından birkaçına örnek vermek meselenin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır:

Filozofların bilgi tanımı genellikle iki ana başlık altında toplanmaktadır. Birinci grup tanımlar bilgiyi öznenin zihinsel durumu ve söz konusu zihin halinin belirlediğı veya vücut verdiğı entelektüel ürün olarak tanımlarken ikinci grup tanımlar bilgiyi daha ziyade yöneldiğı obje türüyle, yani konusu veya nesnesiyle tanımlamaktadır.⁴⁸ "Bir şeyin resminin akılda meydana gelmesi"⁴⁹;

⁴⁶ Necip Taylan, "Bilgi", *DİA*, C.6, TDVY, İstanbul, 1992, s.157.

⁴⁷ Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul, 1999, s.123.

⁴⁸ Ahmet Cevizci, *Felsefeye Giriş*, Sentez Yayıncılık, Bursa, Ekim 2007, s.37.

“süje ile obje arasındaki iç münasebetin ifadesi”⁵⁰ ve “duyular ve akıl yürütme yoluyla ortaya çıkan faaliyet”⁵¹ filozoflar tarafından yapılan bazı bilgi tanımlarıdır.

Kur’an-ı Kerim’de ise bilgi; aynı manayı ifade eden “ilim” kavramı ile ifade edilmektedir. Kur’an-ı Kerim ilmi insanın; insan, evren ve Allah ile ilişkilerini düzenleyen bir vasıta olarak değerlendirmektedir. “Kur’an açısından ilmin esas gayesi, evrende bulunan varlıkları ve onlarla ilgili gerçekleri “okumak”; buradan hareketle Allah’ın varlığını, birliğini ve yüceliğini O’nun istediği şekilde tanıma gayreti içine girmektir.”⁵² Bundan dolayı ilk inen ayet “Oku!”⁵³ emriyle başlamakta ve insanın yaratılışından hemen sonra kendisine ilim verdiği vurgulanmaktadır. “...De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?”⁵⁴ ayetinde olduğu gibi Kur’an-ı Kerim’deki pek çok ayette insandaki sağlam muhakeme gücüne ve bu anlamda diğer varlıklardan üstünlüğüne işaret edilmekte ayrıca insan ilme, öğrenmeye ve bilgi edinmeye de teşvik edilmektedir.⁵⁵

Mevlana’nın yaşadığı dönemden asırlar sonra bile düşünceleriyle insanlara rehber olup eserlerinin her geçen gün artan bir ilgi ile okunmasının sebeplerinden biri de sahip olduğu bilgi anlayışıdır. Daha küçük yaşlarda olgunlaşan ve vaktinin çoğunu ilme ayıran Mevlana, ilk derslerini babası Bahâeddin Veled’den almış; babasının vefatından sonra Halep ve Şam gibi şehirlerde devrin seçkin hocalarından ders alarak yetişmiştir. Uzun yıllar süren eğitimlerinin neticesinde de devrinde ve sonraki dönemlerde önde gelen bilginlerden olmuştur.

Çocukluğundan beri ilim ile iç içe bir hayat yaşayan Mevlana için hiç şüphesiz bilginin ayrı bir önemi vardır. “Kardeşim, sen düşünceden ibaretsin.

⁴⁹ Mehmet Vural, **İslam Felsefesi Sözlüğü**, Elis Yayınları, Ankara, 2003, s.68.

⁵⁰ Takiyettin Mengüşoğlu, **Felsefeye Giriş**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993, s.51.

⁵¹ Cevizci, **Paradigma Felsefe Sözlüğü**, s.123.

⁵² Musa Bilgiz, “Kur’an’da Bilgi ve Düşünce Üretimi”, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, C.1, S.3, İstanbul, 2012, s.53.

⁵³ Alâk 96/1.

⁵⁴ Zümer 39/9.

⁵⁵ Bkz: Bakara 2/247, Bakara 2/251, Maide 5/20, Tevbe 9/18, Yusuf 12/68, Kasas 28/78, Kamer 54/49, Rahman 55/29, Mülk 67/3.

Senin geri kalanın kemik ve kastır.”⁵⁶ diyerek insana yüklenen esas anlamın ondaki ilim olduğunu belirtmiş, ilmi olmayan insanın tabiri caizse cansız bir bedenden ibaret olacağını ve kıymetsizleşeceğini vurgulamıştır. Bilgiyi, insanı hakikate ulaştıracak kanatlar olarak gören Mevlana, “(Ya Rabbi), Duygularımızı göke uçmak için bilgi ve hikmet yemiyle besle”⁵⁷ diyerek münacatta bulunmuştur.

Bilgiyi insanın doğru ile yanlış ayırt edebilmesini sağlayan bir unsur⁵⁸ olarak nitelendiren Mevlana, bilginin; insan için tıpkı yeme içme gibi temel bir ihtiyaç olduğunu düşünmektedir. Çünkü insan beden ve ruhtan oluşan; dualist yapıda bir varlıktır. Bedenin ihtiyaçları türlü besinler ve aktivitelerle giderilirken ruhunun ihtiyaçları ancak bilgi ile giderilebilmektedir. Mevlâna bu durumu “Bu dünyadaki hoşluklar, insandaki hayvanlığın payıdır; bütün bunlar, insanın hayvanlığına kuvvet verir. Onun özüne gıda olanlarsa bilgidir”⁵⁹ diyerek açıklamaktadır. Burada bahsedilen bilgi insanı Allah’a ulaştıracak bilgilerdir. Bunun yanı sıra bilgiyi gönüllerin yaşayışı⁶⁰ olarak tanımlayan Mevlana, bilginin insanın bedenle birlikte ruhunu da canlı tuttuğuna işaret etmektedir.

Mevlana, bilgi problemini ele alırken ilim ile marifet; âlim ile ârif kavramlarını birbirinden ayrı tutmaktadır. Marifet kelimesinin sözlükteki isim anlamına bakıldığında zaman ‘bilgi’ olduğu görülmektedir. İlim ile marifet eş anlamlı kelimeler olarak görülse de aralarında bazı farklılıklar bulunmaktadır. “İlmin karşıtı cehil, marifetin karşıtı inkârdır. Bu sebeple ilim kelimesi her zaman marifetin yerini tutamaz.”⁶¹ İlim, “Klasik sözlüklerde “bir şeyi gerçek yönüyle kavramak, gerçeğe örtüşen kesin inanç (itikad), bir nesnenin şeklinin zihinde oluşması, nesneyi olduğu gibi bilmek”⁶² olarak tanımlanmaktadır. Marifet kavramı ise “Allah ve O’nun sıfatları, filleri, isimleri ve tecellileri hakkında manevi tecrübeyle doğrudan elde edilen bilgi”⁶³ anlamında

⁵⁶ Mevlana, **Mesnevi** 2/275.

⁵⁷ Mevlâna Celaleddin Rûmi, **Mecâlis-i Seb’a**, Çev. Abdülbâki Gölpınarlı, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2010, s.96.

⁵⁸ Bkz: Mevlana, **Mesnevi**, 6/1753.

⁵⁹ Mevlana, **Fihî Mâ Fih**, On üçüncü Fasil, s.55.

⁶⁰ Mevlana, **Mecâlis-i Seba**, 7. Meclis, s.103.

⁶¹ Süleyman Uludağ, “Marifet”, **DİA**, C.28, TDVY, Ankara, 2003, s.54.

⁶² İlhan Kutluer, “İlim”, **DİA**, C.22, TDVY, İstanbul, 2000, s.109.

⁶³ Uludağ, “Marifet”, s.54.

kullanılmaktadır. Bu bağlamda marifet kavramı ilim kavramından daha özeldir. Çünkü marifette bilmenin yöneldiği nesne tek iken yani bilmenin konusu Allah ve O'nun sıfatlarıyla ilimde bilmenin konusu umumdur. İlk dönemlerden itibaren sûfiler kendilerinin sûfi olmayan insanlardan farklı olarak seyr-ü sülûk ile elde özel bilgileri marifet olarak tanımlamışlardır. Ebû Nasr es-Serrâc (ö.378/988), el-Hücvîrî (ö.465/1072) ve el-Kelâbâzî (ö.398/1008) başta olmak üzere pek çok sufiye göre; “Ben cinleri ve insanları ancak bana ibadet etmeleri için yarattım”⁶⁴ ayetindeki ibadet etmeleri için ifadesi “beni tanısinlar” anlamında kullanılmaktadır. Bu nedenle marifet aslında Allah'ın tanınmasıdır.

Mevlana, marifeti fenomenolojik ve epistemolojik açıdan değer taşıyacak şekilde üç farklı anlamda ele almaktadır. Bu üç özel anlam: “Niyette hinlik, eylemde etkinlik ve bilgide derinliktir.”⁶⁵ Niyette hinlik anlamındaki marifeti kuşları avlayan aldatıcı bir ısıklık sesine benzeten⁶⁶ Mevlana; eylemde etkinliği anlatma bağlamında ise hüner sahiplerinin sohbetinden hareketle havlayan köpeğin ne dediğini anlama, karanlıkta görülen birini gündüz şeksiz şüphesiz tanıma, kol kuvvetiyle duvarı delme, toprak kokusunu alma gibi örnekler üzerinde durmaktadır.⁶⁷ Mevlana “O marifetlerin hepsi yolda görünen adamın yolunu şaşırtan gulyabanidir.”⁶⁸ diyerek ilk iki marifet ile bir yere ulaşılmasının mümkün olmadığını belirtmektedir. Mevlana'ya göre asıl marifet; bilgi derinliği anlamında kullanılan marifettir. Mevlana'nın marifeti bilgide derinlik anlamında kullanımının örneği, Mesnevi'de geçen şu beyitte açıkça görülmektedir:

“Gerçek bilgiye çoğu bilgin eremez.

Bilgiyi ezber eder, onu sevemez.”⁶⁹

Verilen beyitte söz edildiği üzere, marifet insanda bilgi derinliğinin ve derin kavrayışın nedenidir. Marifet üzerinden var olanın bilinmeyen yönüne açılmak her insanın ulaşabileceği bir merteye değildir. Marifet bilgisine ulaşabilmek ve bireysel beni olgunlaştırabilmek için sadece beynin değil gönlün

⁶⁴ Zâriyat 51/56.

⁶⁵ Metin Yasa, “Mevlana'da Marifet: Var Olanın Fenomenolojik ve Epistemolojik Yönlerine Duyulan Eğilim”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.52, Samsun, Haziran 2022, s.3.

⁶⁶ Mevlana, **Mesnevi**, 2/2644-2646.

⁶⁷ Bkz: Mevlana, **Mesnevi**, 6/2818-2824.

⁶⁸ Mevlana, **Mesnevi** 6/2912.

⁶⁹ Mevlana, **Mesnevi** 3/3082.

de bilgiyi sevebilmesi ve arzu etmesi gerekmektedir. Yalnızca gönlünde bilginin nuru yananlar marifete kavuşabilmektedirler. Mevlana ilim ile marifeti hem sözlük anlamlarıyla hem de konu bakımından birbirinden ayırırken Âlim ile Ârif arasında da bir ayrım olduğuna işaret etmektedir.

Âlim sözlükte “Bilen, bilgin”⁷⁰ anlamlarına gelmekte; Ârif ise “Çok anlayışlı ve sezgili kimse”⁷¹ ve “irfan sahibi”⁷² anlamında kullanılmaktadır. Sözlük anlamları itibariyle Mevlana’ya göre âlim, âriften daha üstün bir mertebedir. Çünkü Âlim Allah’ın sıfatlarından biri olarak bilen anlamında kullanılabilirken arif sözünün anlam gereği Allah-u Teala için kullanılması uygun değildir. Allah, Âlimdir; yerde ve gökte ne varsa ezelden ebede bilendir ama Allah ârifdir şeklinde bir kullanım uygun düşmemektedir. “Manevi tecrübeyle marifet ve hakikat mertebesine ulaşan kişi”⁷³ anlamında kullanılan arif kelimesi; bilmiyordu ama sonradan öğrenip bildi anlamını da ihtiva etmektedir.⁷⁴ Sonradan öğrenme vasfı Allah’a atfedilemeyeceği için Allah ârifdir şeklinde bir kullanım da doğru olmamaktadır.

Âlim kavramı Allah’ın sıfatlarından biri olması hasebiyle âriften daha üstün kabul edilirken insan söz konusu olduğunda ise ârif daha kapsamlıdır. Kavramların sözlük anlamlarının yanı sıra kullanımdan doğarak kazandıkları örfi anlamları da bulunmaktadır. Bu bağlamda örfi olarak insana nispetle kullanıldığında ârif kavramı “bir şeyi delilsiz doğrudan bilen”⁷⁵ anlamını kazanarak âlimden daha ileri bir anlama sahip olmuştur. Bu ayrıma dikkat çekmek isteyen Mevlana, âriflerin bilgi sahibi olurken delile ihtiyaç duymamalarını basit bir örnekle şöyle açıklamaktadır:

Bir insan yapımı tamamlanmış bir ev gördüğünde bilir ki o evi yapan bir mimar var ve bu mimar canlı olma, görme, güç yetirebilme gibi evi yapabilecek yetilere sahiptir. Ancak kişi bu bilgiye delille ulaşmıştır. Yani bizzat mimarı

⁷⁰Mehmet Kanar, **Örneklî Etimolojik Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**, Derin Yayınları, İstanbul, 2003, s.43; Günay Karaağaç, **Türkçe Verintiler Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2008, s.26; TDK, “Âlim”, **Genel Açıklamalı Sözlük**, <https://sozluk.gov.tr/>, (E.T: 29.09.2022)

⁷¹ TDK, “Ârif”, **Genel Açıklamalı Sözlük**, <https://sozluk.gov.tr/>, (E.T: 29.09.2022)

⁷² Kanar, **Örneklî Etimolojik Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**, s.56.

⁷³ Süleyman Uludağ, “Ârif”, **DİA**, C.3, TDVY, İstanbul, 1991, s.361.

⁷⁴ Mevlana, **Fîhi Mâ Fîh**, On ikinci Fasıl, s.45.

⁷⁵ Mevlana, **Fîhi Mâ Fîh**, On ikinci Fasıl, s.46.

görüp tanımasa bile yaptığı evden yola çıkarak onun vasıflarını tahmin etmiştir. Sıradan insanlar ve filozoflar Mevlana'ya göre bu gruptadır. Ancak ârifler mimarı bizzat tanıyan, onunla vakit geçirip onunla paylaşımda bulunanlardır. Bu nedenle delile ihtiyaç duymadan bilirler ve tanıyıp bildiklerini asla unutmazlar.⁷⁶ Bu vasıflar bir insanda varsa o kişiye ârif denilebilir ve “dünyadaki bütün zanaatlar, bütün bilgiler, her şey, ârifin zevk ışığından dirilik bulmaktadır.”⁷⁷

Özetle bilgiyi doğru ile yanlışın ayırt edilmesinde elzem bir unsur olarak kabul eden Mevlana, bilginin insanın bedenle birlikte ruhunu da canlı tuttuğunu ve nihai noktada insanı Allah'a ulaştırması gerektiğini düşünmektedir. Bu doğrultuda bilgi Mevlana için bir amaç değil bir araç vazifesindedir. Elde edilen her bilginin insan ruhuna gıda olamayacağını düşünen Mevlana, bilgileri insana sağladığı fayda ve mertebe olarak insanı getirdiği nokta ile orantılı olarak değerlendirmektedir. Öyleyse hangi bilgiler Mevlana nazarında insana fayda sağlamaktadır, doğru ve güvenilir bilgi mümkün müdür sorularının cevapları da önem arz etmektedir. Mevlana'nın bilgi hakkındaki görüşlerini genel olarak ortaya koyduktan sonra bu sorulara yanıt bulabilmek için bilginin imkânı konusuna geçebiliriz.

2. Bilginin İmkânı

Epistemolojinin en temel sorunlarından biri de doğru bilginin imkânı meselesidir. Bilginin imkânı konusunda insanlar doğru bilgi olanaklı mıdır? doğru bilgiye ulaşmak mümkün müdür? vb. sorulara cevap aramışlardır. Bu sorulara verilen cevaplar neticesinde iki yaklaşım karşımıza çıkmaktadır. İlki doğru bilginin mümkün olduğunu savunan dogmatikler, diğeri ise doğru bilginin mümkün olamayacağını savunan Sofistler.

Sokrates (M.Ö 469- M.Ö 399), Platon (M.Ö 428/427- M.Ö 348-347), Farabi (870-950), John Locke (1632-1704), David Hume (1711-1776), Kant (1724-1804) ve Hegel (1770-1831) gibi bazı büyük filozoflar doğru bilgiye ulaşmanın mümkün olduğu konusunda hemfikirken doğru bilginin kaynağı konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.

⁷⁶ Mevlana, **Fîhi Mâ Fîh**, On ikinci Fasıl, s.44.

⁷⁷ Mevlana, **Fîhi Mâ Fîh**, Elli ikinci Fasıl, s.180.

Sofistler ise doğru ve mutlak bilgiye şüphe ile yaklaşarak doğru bilginin mümkün olmadığını vurgulamıştır. Örneğin Sofistlerin öncülerinden olan Protagoras (M.Ö 481- M.Ö 420) insanı her şeyin ölçüsü olarak kabul etmiş dolayısıyla gerek duygusal gerekse fiziksel açıdan birbirinden farklı olan insanlar için tek bir doğru bilgi olamayacağını vurgulamıştır.⁷⁸ Radikal Kuşkuculuğun kurucusu olan Pyrrhon (M.Ö 365- M.Ö 275) ise her türlü dogmatik önermeyi ve “bu böyledir” şeklindeki yargıları reddetmektedir.⁷⁹ Pyrrhon’un savunduğu bu şüpheli yaklaşım tüm bilgi alanlarında geçerlidir. Radikal Kuşkuculuk denmesi de bu sebeptendir. Bilgide insanı mutluluğa ulaştıracak bir gücün olmadığı ve insanların hiçbir konuda bilgiye erişemeyeceği kanaatinde olan Pyrrhon’a göre, şeylerin gerçekte ne olduğu bilinemez. Bu nedenle yargıda bulunmaktan kaçınmak gerekmektedir. Kuşkucu Felsefe insanları kuruntulardan ve hiçbir gerçeğe dayanmayan korku ve kaygılardan koruyacaktır.⁸⁰

İslâm Dünya’sında ise doğru bilginin imkânı konusu bilginin elde edildiği kaynak ve bilgiyi elde etme yolları ile doğru orantılı olarak ele alınmıştır. “İnsanlara özgü, bağlayıcı ve gerçeği yansıtan bilgiyi elde etme yolları üçtür: Akıl, beş duyu ve doğru haber.”⁸¹ İnsan akli ve beş duyu organı yanıtlanabileceğinden elde edilen bilgiler her zaman doğru olmayabilir. Doğuştan gelen birtakım duyu hasarlarının yanı sıra sonradan yaşanan hastalıklar neticesinde geçici veya kalıcı duyu kaybının yaşanması duyu organlarının eksikliğini göstermektedir. Dolayısıyla duyularla elde edilen bilgiler kişiden kişiye değişmekte ve her zaman doğru olmamaktadır. Üçüncü bilgi edinme yolu olan vahiy ise İslâm anlayışında şüphe götürmeyen gerçekliktir. Vahiyle gelen bilgilerde yanılma olmadığından hepsi doğru bilgi olarak kabul edilmektedir. Akıl ve duyular yoluyla elde edilen bilgilerin doğru kabul edilip edilmeyeceği de Kur’an ve hadislere aykırı olup olmamasına göre belirlenmektedir.

⁷⁸ Ahmet Arslan, **İlkçağ Felsefe Tarihi**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2019, s.76.

⁷⁹Abdurrahman Kasapoğlu, “Şüphe İnkâr İlişkisi, **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, C.4, S.1, Ankara, 2004, s.61.

⁸⁰ Macit Gökberk, **Felsefenin Evrimi**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1979, s.17.

⁸¹ Yusuf Kenan Atılğan, “İslam Düşüncesinde İlmin Kaynağı, İmkânı ve Sınırları”, **Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.1, S.2, Muş, Aralık, 2013, s.196.

Burada dikkat edilmesi gereken husus; vahiy ile bilgi edinmenin tüm insanlar için geçerli bir yol olmadığıdır. Kur'an-ı Kerim'de de ifade edildiği üzere insanlar arasından yalnızca Peygamberler vahiy almaktadır.⁸² Peygamberler beşerî bilgileri elde etmede akıl ve duyularını kullanmışlar bunun yanı sıra vahiy ile desteklenerek diğer insanlardan ayrılmışlardır. Bu sebeple Peygamberlerin aldıkları vahiy bilgisi ile bir beşer olarak elde ettikleri diğer bilgiler birbirinden ayrı değerlendirilmelidir.

Mevlana, doğru bilginin mümkün olup olmadığı konusunda İslâm anlayışı ile bağdaşan bir anlayışı benimsemektedir. Mevlana, doğru bilginin mümkün olduğunu kabul eden düşünürlerdendir. Ancak bunu yaparken bilgileri; duyu bilgisi, akıl bilgisi ve vahiy bilgisi şeklinde tasnif ederek değerlendirmektedir:

Mevlana'ya göre insanlar, duyu organları ile topladığı verileri selim akıl ile değerlendirdikten sonra bir bilgiye ulaşabilmektedir. Ancak duyu organlarının fitratında var olan yanılma olasılığı elde edilen bilgilerin de güvenilirliğini olumsuz yönde etkilemektedir. Bu açıdan duyu organları ile elde edilen bilgilerin mutlak surette doğru olduğunu söylemek mümkün değildir. Mevlana'ya göre kendilerine Allah tarafından tahsis edilen işlevleri yerine getiren duyular, diğer duyuların elde ettiği bilgileri algılayıp ona hâkim olamadıkları için birbirlerini inkâr edebilmektedir. Bu inkâr duyuların işlevlerinin birbirinden farkı olmasından kaynaklanmaktadır. Zaten duyulardan kendi kapasitesi dışında bir vazife istemek de Mevlana'ya göre anlamsızdır:

Bütün âlem ışık ve görüntülerle dolu olsa, bu güzelliklerden ancak gözün haberi olur.
Gözünü kapamışsın ve bir güzelin yüzüyle saçını görmek için kulağını yaklaşıyorsun.
Kulak der, yüze inanmam ben. Yüz seslenirse ancak o zaman duyarım.”⁸³

Mevlana'ya göre insanların gördüklerine bağlı kalarak duyulardan öteye geçememesi en vahim yanılğılardan bir tanesidir.⁸⁴ Çünkü duyulardan sıyrılıp öteye geçemeyenler -Mevlana'nın üzerinde önemle durduğu bizim de ileride

⁸² Bkz: Kehf 18/110.

⁸³ Mevlana, **Mesnevi** 4/2385-2388.

⁸⁴ Kuşpınar, **Bilgi ve Dereceleri**, s.17.

detaylı şekilde ele alacağımız- kalbin bilgisine yabancı kalarak manaya ulaşamamaktadır. Anlama ve değerlendirme yeri kalptir. Tasavvuf ehli kimseler kalbi genellikle iki manada kullanmıştır. İlki insanın sol göğsünün altında bulunan ve kaslardan oluşan bir et parçası, ikincisi ise insana ilahi bir latife olarak verilen ve ilahi isim ve sıfatların tecelli ettiği duygu ve idrak merkezi.⁸⁵ İnsan; duyu organları aracılığıyla etkileşim kurar ve elde ettiği verileri kalbiyle değerlendirdikten sonra bilgiye ulaşır. Burada değerlendirmeyi yapan kalp, cismani yönünden ziyade insana lütfedilen ilahi bakış açısı ve değerlendirme kudretidir. Sadece gördükleri ve duydukları ile bilgi edinmeye çalışıp gönlün bilgisini arka plana atanlar hakikati gözden kaçırmaktadırlar. Duyularla yetinen insanların vahim bir yanılgı içerisinde olmalarını Kur'an'dan bir ayetle desteklemek mümkündür. Kur'an-ı Kerim'de anlatıldığı üzere Firavun'un sihirbazları ellerindeki sopaları yere atınca insanların gözlerini büyüleyip sihir yapmışlardı. Hz. Musa (a.s) da Allah'ın emriyle esasını yere atınca o sihirbazların yaptıklarının asılsız olduğu ortaya çıkmıştı.⁸⁶ İşte burada da görüldüğü gibi duyular insanın içinde bulunduğu biyolojik ve psikolojik bazı durumlardan etkilenerek insanı yanıltabilen bir bilgi edinme vasıtasıdır. Bu açıdan değerlendirdiğimizde sadece zahire bakarak bilginin bâtını kısmını atlayanların doğru bilgiye ulaşmalarının zor olduğunu söylemek mümkündür.

Mevlana insanların duyularla elde ettiklerine takılıp kalmalarını kendine has üslubuyla eleştirirken "İnsan eğer şekille insan olsaydı, Ahmet ile Ebu Cehil aynı/eşit olurdu"⁸⁷ diyerek insanın esas olan cevheri araması gerektiğini vurgulamıştır. Bedir Savaşında kerhen müşriklerin safında yer alarak esir düşen Hz. Abbas (r.a) ile Hz. Muhammed (s.a.v) arasında geçen bir diyalogu aktaran Mevlana⁸⁸; her görünen görüldüğü gibi olsaydı Peygamber o kadar keskin, o

⁸⁵ Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, s.188.

⁸⁶ Araf 7/115-116.

⁸⁷ Mevlana, **Mesnevi**, 1/1020.

⁸⁸ Hz. Abbas (r.a) İslâm davetine karşı tarafsız bir tutum içerisinde olsa da Bedir Savaşı'nda müşriklerin safında yer alması nedeniyle diğer müşrikler gibi İslâm'a karşı kin ve nefretle düşmanlık beslediği düşünülmüştü. Fakat görünenin aksine Hz. Abbas (r.a) yurdundan gönülsüz bir şekilde çıkarılmıştı. Savaşta esir düştükten sonra da Müslüman oldu. Dolayısıyla Hz. Abbas (r.a)'ın müşriklerle aynı safta olması zahiren görünen olsa da yaşanan hakikat farklıdır. Bu olay görünen ile gerçekte olan arasındaki farkın ve yalnızca zahire hareket edilmemesi gerektiğinin somut bir örneği olmuştur.

kadar aydın, o kadar aydınlatıcı görüşüyle gene de "Her şey nasılsa öyle göster bana" der miydi?⁸⁹ diyerek sadece zahire göre hükmedilmemesi gerektiğinin altını çizmiştir. Hz. Muhammed (s.a.v)'in bu duası aynı zamanda eşyanın hakikatini idrak edebilme isteğidir. Yani eşyanın sadece harici duylara hitap eden yönünü değil, onların Hakk'a bakan gerçek yönünü göster demektir.⁹⁰ Bununla birlikte "Olur ki (bazen) hoşunuza gitmeyen bir şey sizin için hayırlı olur ve hoşunuza giden bir şey de sizin için şer olur. Allah bilir, siz bilemezsiniz."⁹¹ ayet-i kerimesi de Mevlana'nın sadece zahire odaklanılmaması ile ilgili görüşlerini kuvvetlendiren güzel bir dayanaktır.

Mevlana, duyların sadece fiziki âlemle sınırlı kalması ve yetersiz kapasiteleri nedeniyle her zaman doğru bilgiye götüremeyeceğinden söz etmiştir. Duyların yanılma payından hareketle de bilgileri tabiatçı filozofların bilgileri ve ariflerin bilgileri olarak ikiye ayırmıştır: Bilindiği üzere tabiatçı filozoflar bütün fizik ve metafizik gerçeklikleri maddeye indirgeme eğiliminde olduğundan bilginin kaynağı sorununda sansüalist yani duyumcudurlar.⁹² Sansüalizm; genel olarak tüm bilgilerimizin duyumlardan yani duyu organlarının uyarılmasından kaynaklanan somut ve bilinçli deneyimlerden türediğini savunan görüştür.⁹³ Tabiatçı filozoflar, metafizik olguları da duyu organları ile deneyimlenebilen olgular olarak algılamış; metafiziğe dair kavramları uzunluk, ağırlık gibi birtakım sayısal verilerle izah ederek maddeler üzerinden açıklamışlardır.

Mevlana, tabiatçı filozofları bu sansüalist yaklaşımlarından dolayı eleştirmektedir. Mevlana'ya göre tabiatçı filozoflar duyları kaynak olarak kabul edip yalnızca suretlerden hareketle bilgi edindikleri için esas görmeleri gereken kısmı; hakikati gözden kaçırmaktadır. Oysa ariflerin bilgileri hakikate ulaşan bilgidir. Örneğin, tabiatçı filozoflar insana dair bilgiyi sadece evrenin içindeki konumuna göre elde ettikleri için onu küçük bir âlem olarak telakki

⁸⁹ Mevlana, **Fîhi Mâ Fîh**, Birinci Fasıl, s.9.

⁹⁰ Kuşpınar, Bilgi ve Dereceleri, s.17.

⁹¹ Bakara 2/216.

⁹² Burhan Köroğlu, "Tabiatçılar", **DİA**, C.39, TDVY, İstanbul, 2010, s.327.

⁹³ Ahmet Cevizci, **Büyük Felsefe Sözlüğü**, Say Yayınları, İstanbul 2017, s.631-632.

etmişlerdir.⁹⁴ Oysa Mevlana “Görünüşte küçük evren sensin. Ancak anlam olarak büyük evren de sensin”⁹⁵ diyerek bu konuda tabiatçılarla hem fikir olmadığını belirtmiştir. Bu beytin devamında Mevlana ağaç ve meyve metaforu⁹⁶ ile aslında insanın evren için değil evrenin insanın hizmeti için yaratıldığını ve insanın evrenin anlaşılması için olmazsa olmaz olduğunu vurgulamıştır.

Özetle Mevlana, tasnif ettiği bilgileri kaynakları bazında değerlendirerek doğru bilginin mümkün olduğuna kanaat getirmiştir. Bu bağlamda fiziki âlemle sınırlı olan duyuların her zaman doğru bilgiye ulaştıramayacağını savunurken vahiy bilgisini mutlak doğru olarak kabul etmiştir. Mevlana’nın doğru bilgi anlayışında öne çıkan husus; bilginin sağlam bir temele oturtulmasıdır. Bu noktada bilginin geldiği kaynakları tanımak ve analiz etmek büyük bir önem arz etmektedir. Peki Mevlana’ya göre bilgi kaynakları nelerdir?

3. Bilgi Kaynakları

İnsanların bilgiyi elde etme yolları hem filozoflar hem de İslâm alimleri tarafından tartışılmalı bir konudur. Gerek filozoflar gerekse alimler hem bilgi kaynaklarını hem de bu kaynakların ve bu kaynaklardan gelen bilgilerin güvenilirliğini ele almışlardır.

Genel kabule göre en temel bilgi edinme kaynakları şunlardır:

1. Duyular
2. Akıl
3. Vahiy

Mevlana; diğer sûfiler gibi sezgileri de (ilham) bilgi edinme kaynakları arasında kabul etmiş böylece dört bilgi edinme vasıtasından bahsetmiştir.

⁹⁴ Kuşpınar, **Bilgi ve Dereceleri**, s.18.

⁹⁵ Mevlana, **Mesnevi**, 4/520.

⁹⁶ Mevlana, **Mesnevi**, 4/521-524.

3.1. Duyular

Uyarımları alma yetisi⁹⁷ tanımlanan duyular; İslam düşünce tarihi boyunca his ve hâsse kelimeleriyle ifade edilmiş olup bilgi problemiyle ilgili olarak havâss-ı hams, havâss-ı zâhire, havâss-ı bâtine ve havâss-ı selim gibi başlıklar altında incelenmiştir.⁹⁸ İslâm literatüründe beş duyu organını ifade etmek amacıyla havâss-ı zâhire kavramı kullanılmıştır. Havâss-ı bâtine ise iç duyular yani vehim, hayal ve halüsinasyon gibi tüm hafıza yetilerini ifade etmek için kullanılmaktadır.

Duyular; dış dünyanın tesirlerini algılama kabiliyetidir.⁹⁹ İnsanoğlu işitme, görme, koku alma, tat alma ve hissetme olmak üzere beş duyu organı ile yaratılmıştır. Farklı işlev ve kapasite ile donatılan duyu organları insana bilgi edinme yolculuğunda bir bütün olarak hizmet etmektedir. İnsana verilmiş birer nimet olan duyuların bilgi edinme vasıtası olması Kur'an-ı Kerim'de de birçok kez dile getirilmiştir.¹⁰⁰

İnsanın kendisini ve çevresini algılamasında birincil bilgi kaynağı olan duyular, insanın dış dünya ile etkileşimindeki en temel bilgi kaynaklarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda dış dünyanın verilerini algılamak duyuların; anlayıp yorumlamak ise aklın ve kalbin işidir.

Mevlana duyuları ele alırken yedi a'zadan bahsetmiş ve duyuları beş dış duyu ve beş iç duyu olarak sınıflandırmıştır.¹⁰¹ Sözü edilen yedi a'za; baş, arka, karın, iki el ve iki ayaktır.¹⁰² Meşâir-i aşere adı verilen on duyu ise; dokunma, koku- tat alma, işitme ve görme duyuları ile iç duyular olarak kabul edilen müştereke, hayal, vehim, hafıza ve mutasarrıfa duyularıdır.¹⁰³

Müştereke duyusu dış duyularca edinilen algıların toplandığı duyudur. Hiss-i müşterek bu bağlamda zahiri ve batınî duyuları birbirine bağlayan bir güç

⁹⁷ Bedia Akarsu, **Felsefe Terimleri Sözlüğü**, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2022, s.61.

⁹⁸ Hayati Hökelekli, "Duyu", **DİA**, C.10, TDVY, İstanbul, 1994, s.8.

⁹⁹ Mehmet Doğan, **Temel Büyük Türkçe Sözlük**, Bahar Yayınları, İstanbul, Haziran, 1994, s.204.

¹⁰⁰ Bkz: Hacc 22/73; Furkan 25/53; Yasin 36/66; Kaf 50/36-37; Rahman 55/10-13; Rahman 55/41; İnsan 76/2.

¹⁰¹ Mevlana, **Mesnevi**, 4/2021-2022; **Mesnevi**, 1/3576.

¹⁰² Ahmed Avni Konuk, **Mesnevî-i Şerif Şerhi**, C.2, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2005, s.453.

¹⁰³ Mevlana, **Mesnevi**, 1/3575-3576; Konuk, **Mesnevî-i Şerif Şerhi**, C.2, s.453; Ayrıca Bkz: Harun Çağlayan, **Kelam'da Bilgi Kaynakları**, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2009, s.54; Abdullatif Harputi, **Tenkihu'l Kelam**, Dersaadet, 1330, s.120-123.

olarak kabul edilmektedir. Hayal duyusu, dış dünyadaki nesnelere ortadan kaybolduğunda onları yeniden zihinde tasarlar. Müştereke duyusunun unuttuğu verileri yeri ve zamanı geldiğinde hayal duyusu yeniden hatırlatmaktadır. Hayal duyusu bu bağlamda müşteriye duyusunda toplanan kavramların muhafaza işlevini yerine getiren bir güç olarak karşımıza çıkmaktadır. Vehim duyusu duyu algılarından direkt olarak çıkarılamayan cüzi şeyleri üreten duyudur. Vehim ile duyu dışı kalan manaların idraki sağlanmaktadır. Hafıza duyusu, tüm algıları, hayalleri ve cüzi bilgileri toplayıp koruyan duyudur. Mutasarrıfa duyusu ise hafızada toplanmış tüm algı ve değerlendirmeleri kullanarak bilgi haline getiren duyunun ismidir. Mutasarrıfa duyusu ile hayalde olan suretler ile hafıza yer alan manalar birleştirilmekte ve ayrıştırılmaktadır.¹⁰⁴ Sözü edilen bu iç duyular, dış duyular olmadan tam anlamıyla işlevlerini yerine getirememektedir. Örneğin; bir kuzu hayal edin denildiğinde kişinin kuzuyu zihninde canlandırabilmesi için önceden görmüş olması gerekmektedir. Beş dış duyu ile tanınmayan herhangi bir bilginin iç duyular tarafından işlenmesi mümkün değildir. Bu bağlamda insanın iç duyularının dış duyulardan bağımsız çalışmadığını söylemek de mümkündür.

Mevlana, duyuları sınırlı olmakla birlikte bir bilgi kaynağı olarak kabul eden düşünürlerdendir. Mevlana'ya göre insan; beş ağızlı bir testidir.¹⁰⁵ Beş ağız insanın sahip olduğu beş zahiri duyu organını temsil etmektedir. İnsanın dünyası beş duyusuyla algıladığı çevresi kadardır. Bu nedenle insanın fiziki âlemle irtibat noktası olan duyular Mevlana'ya göre kırmızı altın¹⁰⁶ gibi kıymetlidir. Bununla birlikte Mevlana, duyuları tahta bacaklı çocuk atı¹⁰⁷ metaforu ile ele alarak duyuların fiziki âlem dışında kalan alanlarla ilgili bilgi edinmede yetersiz olduğuna vurgu yapmıştır. Saf akıl denizi tahta bacaklı atlarla geçilemeyeceğinden duyuların yanı sıra insanın bilgi edinmede farklı kaynaklara da ihtiyacı bulunmaktadır.

¹⁰⁴ Mustafa Bozkurt, "Arapkirli Hüseyin Avni'de Bilgi, Bilginin Kaynakları ve Değeri", **Kader Dergisi**, C.16, S.1, Ankara, 2018, s.102; Kemal Göz, "İbn Sînâ Düşüncesinde Ortak Duyu(Hiss-i Müşterek) Kavramı", **Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.5, S.10, Denizli, Aralık 2018, s.315.

¹⁰⁵ Mevlana, **Mesnevi**, 3/2099.

¹⁰⁶ Mevlana, **Mesnevi**, 2/49.

¹⁰⁷ Mevlana, **Mesnevi**, 1/3444.

Mevlana, bilgi edinme vasıtası olarak duyuların önemini reddetmemektedir. Ancak Mevlana'ya göre duyulardan gelen bilgilerin güvenilir kabul edilebilmesi için duyuların selim olması yani eksik ya da sağlıksız olmaması gerekmektedir. Arızalı duyulardan gelen bilgiler insanı yanıltabilir. Bunun yanı sıra Mevlana'ya göre duyular birbirinden habersizdirler.¹⁰⁸ Her birinin kendine ait bir sanatı ve ilmi olan duyular; diğer duyuların kendine has özellikleriyle elde ettiği verileri algılayamamaktadır. Kulağın görevi işitmek iken göz ses dalgalarını görme kabiliyetine sahip değildir. Bu bağlamda Mevlana'nın sözünü ettiği inkâr duyuların algılamalarının olmadığı değil; herhangi bir duyunun diğer duyuların elde ettiği verilere erişemediğinin bir göstergesidir.

Mevlana'nın duyuları yetersiz bir bilgi kaynağı olarak kabul etmesindeki en temel sebep duyuların zahirden öte geçemeyerek eşyanın hakikatini algılama noktasında eksik kalmasıdır.¹⁰⁹ Sadece fiziki âlemle sınırlı olan duyular, Mevlana'nın tabiriyle insanı gönül ehli yapacak¹¹⁰ bilgilere de vakıf değildir. Mevlana'ya göre gönül bilgisi, insanın elde etmesi gereken en kıymetli bilgi türü olup; metafizik alanla ilgili meseleleri de ihtiva ederek eşyanın hakikatini sunmaktadır. Bu açıdan fizikî âlemle sınırlı olan duyuların insanı gönül bilgisine erişirmesi mümkün değildir. Sadece havass-ı zâhire değil havass-ı bâtine de denilen rüya, hayal ve vehm gibi dâhili duyular da Mevlana'ya göre gönül ilmine ulaşamamaktadır. Havass-ı bâtine ile insan sadece eşyayı zihninde canlandırabilir. Herhangi bir nesneyi tahayyül ettiğimizde onun fiziki özellikleri sadece zihnimizdeki haliyledir. Hayalde var olan ile hakikatin bilgisi ise aynı olmayabilir. Çünkü hayaller bulanık, hakikat ise açık seçiktir. Bu açıdan Mevlana ister harici ister dahili olsun insanların duyulara takılıp kalmamalarını ve hakikate ulaşabilmek için farklı bilgi kaynaklarını da kullanmalarını tavsiye etmiştir.

Mevlana'ya göre duyular, sadece eşyanın suretini algılayan birer araçtır. İnsanlar duyuları aracılığıyla suretlerini algıladıkları nesnelere isimlendirerek bu

¹⁰⁸ Mevlana, **Mesnevi**, 4/2387-2392.

¹⁰⁹ Mevlana, **Mesnevi**, 4/2393.

¹¹⁰ Mevlana, **Mesnevi**, 1/3445.

eşyalara bir kimlik kazandırmaktadır. O isim söylendiğinde ne anlama geldiği üzerinde düşünmeye gerek kalmadan cismin kendisi ve sahip olduğu birtakım özellikler zihinde canlanmaktadır. Bununla birlikte eşyanın yalnızca ismini bilmek onu tanımak için yeterli değildir. Çünkü eşyanın görünen suretlerinin yanı sıra bir de hakikatleri bulunmaktadır. Örneğin, gül insanın duyuları aracılığıyla algılanan bir nesnedir. Ancak algılanan gülün hakikati değil imgesidir. Gülün suretini algılamak onu tanımak için yeterli değildir. Mevlana'ya göre bir ismin müsemması yani o isim söylendiğinde zihinde canlanan bir şeması veya hakikati yoksa bunlar Anka kuşu gibi sadece mahiyet olarak kalmaktadır. Gülün zihinde canlanan bir şeması bulunduğundan gerçekliği olan bir kavramdır. Fakat sadece g, ü ve l harflerinden oluşan bu kavramı zikretmek gülün suretinin ve sıfatının ne olduğunu bilmektir. Gülün hakikatini kavramak için onunla temas kurmak; onu koklamak, dokunmak hatta dikenlerine katlanmak ve dikenler arasında yetişen güzelliği seyretmek gerekmektedir.

Mevlana; “Hakikati olmayan bir ad gördün mü hiç? Ya da gül sözcüğünün “Kâf ve lâm harflerinden gül derdin mi?”¹¹¹ sözleriyle her ismin bir hakikati olduğuna dair görüşünü dile getirmektedir. Bizim kanaatimize göre, eşyaların realitesi sadece isme bağlı değildir. Nitekim biz isimlendirmesek ya da ismini bilmesek bile gülün bir çiçek olarak varlığı aşıkardır. Fakat Mevlana'ya göre bir isim varsa bir hakikat de olmalıdır. Burada isimlendirme kavramsal bir seviye olarak karşımıza çıkmaktadır. Kavramsal seviye anlaşılmadan eşyanın sahip olduğu sıfatlar bakımından hakikati de anlaşılacaktır. Sadece isim zikredilmekle eşyanın hakikati elde edilmemektedir. Gül ismini işitip, onun vücudunun hayali hasıl olunca, o hayalin sevki ile ismin müsemması ve hakikati olan gülü elde etmek gerekmektedir.¹¹²

Mevlana, duyuların gerçek bilgiye ulaşma konusundaki yetersizliğini söylemekle birlikte duyuların önemini de inkâr etmemektedir. Mevlana'ya göre insanın sahip olduğu beş duyu organı birbirinden farklı ve bağımsız gibi görünse de temelde hepsi bir asıldan meydana gelmektedir. “Bu beş duyudan birinin

¹¹¹ Mevlana, **Mesnevi**, 1/3455.

¹¹² Konuk, **Mesnevî-i Şerif Şerhi**, C.2, s.426.

gücü ötekilerin de gücüdür.”¹¹³ Biri kuvvetlendiğinde diğeri de kuvvetlenerek aslında duyular birbirlerine yardım etmektedirler. Örneğin, Mevlana kulağın bir vâsıta, gözün ise ehl-i visâl olduğunu söylemektedir.¹¹⁴ Kulak ile elde edilen bilgiler birilerinden duymakla ya da dinlemekle gerçekleşmektedir. Fakat göz bizzat şahit olarak bilgileri elde eder. Ateşin yakıcı olduğunu duyan bir çocuk kızgın sobayı gördüğünde bilgisi ayne’l yakîne yükselmiş demektir. Deneyimleyip elini ateşe dokunsa ve yansa diğeri duyuların da devreye girmesiyle bilgisi hakk’al yakîn olacaktır. Burada Mevlana’nın sözünü ettiği duyuların birbirini kuvvetlendirmesi söz konusudur: Kulağın işittiği bilgiler gözün ve diğeri duyuların yardımı ile güçlenmiştir.¹¹⁵

Mevlana, duyuların görevlerini tam olarak yapabilmeleri için mutlaka bir ışığa ihtiyacı olduğunu dile getirmektedir. Bu ışık can ışığıdır.¹¹⁶ Mevlana’nın can ışığından kastı; irade terbiyesi ve nefis tezkiyesi ile olgunlaşmış Allah nuru ile aydınlanmış bir gönlün ışığıdır. Gönlün emrine giren duyular tıpkı borudaki su gibi gönlün arzusu ve emri üzere akıp gider.¹¹⁷ “Gönül isterse, ayaklar raksa başlar ya da eksiklikten fazlalığa doğru kaçar. Gönül isterse el parmaklarla hesaba girer ya da kitap yazar.”¹¹⁸ Gönül onları adeta kendine memur ederek istediği gibi yönlendirmekte, gönül ne isterse duyular da onu yapmaktadır. Burada kastedilen; Mevlana’nın görünen kulak, baş kulağı, baş gözü gibi¹¹⁹ zahiri ifadelerle ele aldığı duyuların gönül gözü ve can kulağı olarak gönülde olanla bakması duyması ve algılamasıdır. Baş gözü bulutlara baktığında sadece havanın durumunu görüp algılamakta gönül gözü ile bakanlar içerisinde tonlarca su bulunmasına ve yer çekimine rağmen havada asılı duran bulutlardan evrendeki kanun ve düzeni dolayısıyla da Allah’ın sıfatlarını görmektedir. Bununla birlikte gönül ışığı olmadan da duyular algılamaya devam etmektedir. Gönül ışığı ile algılamak sadece bakmak değil eşyanın hakikatini görmek anlamına gelmektedir. Bu nedenle duyular gönlün emrine tabii olduğunda

¹¹³ Mevlana, **Mesnevi**, 2/3223.

¹¹⁴ Mevlana, **Mesnevi**, 2/854.

¹¹⁵ Tahir-ül Mevlevi, **Şerh-i Mesnevi**, C.6, Selam Yayınları, Konya, 1963, s.132-133.

¹¹⁶ Mevlana, **Mesnevi**, 1/3271-3272.

¹¹⁷ Mevlana, **Mesnevi**, 1/3565.

¹¹⁸ Mevlana, **Mesnevi**, 1/3568-3569.

¹¹⁹ Mevlana, **Mesnevi**, 3/101; **Mesnevi**, 5/3603-3604.

algıladıkları çevre genişleyerek insanın ruhi mertebesini yükseltmektedir.¹²⁰ Mevlana'nın deyimiyle bu, duyuların bağlarından çözülmesidir. Gönülün emrine giren duyular bir bir değişerek algılamaları ziyadeleşecek ve hakikat bahçesine girebileceklerdir.¹²¹ Hakikate erişen duyular ise Mevlana'ya göre mecazdan da öte sırlar¹²² söylemeye başlayacaklardır.

Fiziki anlamda birbirinden farklı ve bağımsız algılamaları olan duyular, gönülün emrine girmesiyle birlikte tek bir algıda birleşmektedir. “Duyular gönül merkezinde birleştiğinden bir bütünlük ve vahdet arz ederler. Gönülün idrakinde hepsi tek bir duyguya dönüşür.”¹²³ Duyuların parça parça olan algılarının gönül merkezinde birleştiği nokta ise tevhid algısıdır. Gönül bir, gönülde bulunan sevgi ve amaç birdir. Bu açıdan tevhid algısında birleşmeyi başaran duyular Mevlana'ya göre Semerkant ve Dimeşk gibi güzelleşip¹²⁴ kıymetlenecektir.

Mevlana, duyuların birbirinden farklı algıları olsa da gönülde tek bir algıda birleşmelerini tıpkı farklı maddelerden yapılan fakat nihayetinde insanlara aynı lezzeti sunan pekmezlerle benzetmektedir. “Pekmez içinde ne kaynatılırsa kaynatılsın sırasında pekmez lezzeti olur. Havuç, elma, ayva, ceviz pekmezde kaynatılsa hepsinde de pekmez lezzeti bulursun.”¹²⁵ diyerek insanın duyularıyla algıladığı şeyleri nihayetinde gönlünde birleştireceğini, bu bağlamda insanın seyr-u sülûk ile gönlünü olgunlaştırması gerektiğini vurgulamaktadır.

Netice itibariyle Mevlana'ya göre duyular, insanın dış dünyayı idrak etmesinde bir araçtır. Ancak duyuların işlevlerinin ve kapasitelerinin yetersiz olması duyu bilgisini fiziki âlemle sınırlı kılmaktadır. Yalnızca suretlerin ve şekillerin bilgisini algılayabilen duyular yargı gücüne de sahip değildir. Bu nedenle gerek metafizik âlemle ilgili bilgi edinmede gerekse elde edilen bilgilerin işlenmesinde farklı bilgi kaynaklarına ihtiyaç duyulmaktadır. Mevlana duyuların gerçek bilgiye ulaşma konusundaki yetersizliğini dile getirmekle birlikte duyuların önemini de inkâr etmemektedir. Mevlana'nın değer atfettiği duyular; irade terbiyesi ve nefiz tezkiyesi ile aydınlanmış bir gönülün emrine

¹²⁰ Mevlana, **Mesnevi**, 4/1885-1888.

¹²¹ Mevlana, **Mesnevi**, 2/ 3226-3230.

¹²² Mevlana, **Mesnevi**, 2/3232.

¹²³ Kuşpınar, **Bilgi ve Dereceleri**, s.21.

¹²⁴ Mevlana, **Mesnevi** 4/ 3288.

¹²⁵ Mevlana, **Mesnevi** 5/2486-2487.

giren yani Mevlana'nın deyimi ile can ışığını kılavuz edinen duyulardır. Bu bağlamda Mevlana'nın duyulara şarta bağlı olarak değer verdiğini söylemek mümkündür.

Mevlana'ya göre duyuların aldığı verileri işleyip yorumlayan ve Allah'ın insana en önemli kabiliyet olarak verdiği; insanı şerefli kılan akıl da son derece önemli bir bilgi edinme kaynağıdır.

3.2. Akıl

Arapça عقل kökünden mastar bir isim olarak kullanılan akıl sözlükte; “menetmek, engellemek, alıkoymak, bağlamak”¹²⁶; “düşünce, anlama ve kavrama gücü, us”¹²⁷, “ilmi kabul etmeye hazır güç”¹²⁸ “hafıza, bellek, salık verilen yol, öğüt”¹²⁹ gibi anlamlara gelmektedir. Felsefe ve mantık terimi olarak kullanıldığında ise; “varlığın hakikatini idrak eden, maddî olmayan, fakat maddeye tesir eden basit bir cevher; kıyas yapabilen güç”¹³⁰ demektir. Bununla birlikte insana has düşünme tarzı olarak tanımlanan akıl, eşyanın sebeplerini yakalama melekesidir.¹³¹

Kur'an-ı Kerim'de akıl kelimesi biri geçmiş, diğerleri geniş zaman kipinde olmak üzere kırk dokuz yerde fiil ve sıfat şeklinde zikredilmektedir.¹³² Ayetlerde aklın isim ya da mastar halinin kullanılmayıp fiil şeklinde geçmesi aklın işlevselliğinin önemine bir işarettir.¹³³ Akıl, Kur'an-ı Kerim'de insanı diğer varlıklardan üstün kılan düşünme, muhakeme gücü ve bu güç ile elde edilen bilgi olarak tanımlanmaktadır. Kur'an'a göre bilgi edinme kaynaklarından biri olan akıl; duyular aracılığıyla elde edilen bilgileri değerlendirerek bir yargıya varmaktadır. Bundan dolayı insanın davranışlarından sorumlu olmasının ön

¹²⁶ Süleyman Hayri Bolay, “Akıl”, **DİA**, C.2, TDVY, İstanbul,1989, s.238.

¹²⁷ TDK, “Akıl”, **Genel Açıklamalı Sözlük**, <https://sozluk.gov.tr/>, (E.T.23.01.2023)

¹²⁸ Rağıb el İsfahani, **Müfredat Kur'an Kavramları Sözlüğü**, Trc: Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu, Çıra Yayınları, İstanbul, Ağustos 2010, s.715.

¹²⁹ Karaağaç, **Türkçe Verintiler Sözlüğü**, s.16.

¹³⁰ Bolay, “Akıl”, s.238.

¹³¹Süleyman Hayri Bolay, **Felsefe Doktrinler ve Terimler Sözlüğü**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1999, s.7.

¹³² Bolay, “Akıl”, s.238.

¹³³Reşit Haylamaz, **Kur'an'da Akıl**, Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya, 2004, s.38.

koşulu olarak kabul edilmiştir. “Aklınızı kullanmıyor musunuz?”¹³⁴, “...aklını işleten bir topluluk için elbette nice deliller vardır.”¹³⁵, “Hâlâ aklınızı kullanmayacak mısınız?”¹³⁶ ayetlerinde görüldüğü üzere akıl; birtakım delilleri, olayları, olguları ve kavramları kavrayıp değerlendiren dolayısıyla da insanın doğru olanı yanlıştan ayırt etmesini sağlayan bir bilgi kaynağı olarak kabul edilmiştir.

Kur’an’da geçen kevnî ayetlerde¹³⁷; gece ve gündüze, göklerin ve derin yaratılışına, gökteki varlıklara, yere ve yerdeki varlıklara bakıp düşünebilecek kimselerin sadece akıl sahibi kimselerin¹³⁸ olabileceğini belirtir.¹³⁹ Bu bağlamda duyular aracılığıyla dış dünyadan gelen verileri sebep sonuç ilişkisi içerisinde analiz ederek yeni bilgiler ortaya koyan kaynak Kur’an’a göre akıldır.

İlk dönem zâhidler ve sûfiler aklın tarifinden ziyade insana sağladığı dini ve ahlâki faydalarla ilgilenmişlerdir. İmandan sonra insana verilen en büyük gücün akıl olduğunu savunan sûfiler, aklın bir bilgi kaynağı olduğunu kabul etmekle birlikte cüz’i akıl ve külli akıl ayrımı yapmışlardır. Sufilere göre cüz’i akıl; dünya işlerinin yürütüldüğü, bütün insanlarda var olan fakat ilahi hakikatlere ulaşmada yetersiz olan akıldır. Külli akıl ise, ahiret işlerinin yürütüldüğü dolayısıyla tevhid inancına sahip, nefsin hevâ ve heveslerinden uzak olan akıldır.¹⁴⁰ Peygamberlerin ve peygamber varisi olarak kabul edilen velilerin akıllı olan küllî akıl aynı zamanda “Hakikat-ı Muhammediye”dir; yani Allah’ın bilgisidir.¹⁴¹ Bundan dolayı sûfilere göre akıl mertebelerinin tamamından ziyade külli akıl mertebesi güvenilir ve bağlayıcı bilgi kaynağıdır.

¹³⁴ Bakara 2/44.

¹³⁵ Bakara 2/164.

¹³⁶ En’am 6/32.

¹³⁷ Kâinattaki sayısız çeşitlilik ve farklılıkları, âlemi ve âlemde meydana gelen olayları içeren ayetler.

¹³⁸ Bakara 2/164; Âl-i İmrân 3/190; Ra’d 13/11; Nahl 16/12; Tâhâ 20/54; Mü’minûn 23/80; Nûr 24/44; Ankebût 29/63; Rûm 30/24; Zümer 39/21; Hadîd 57/17.

¹³⁹ Naim Şahin, “Kur’an-ı Kerim’de Akıl ve Aklın Değeri Meselesi”, **Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.8, S.8, Konya, Eylül 1998, s.223.

¹⁴⁰ Bekir Köle, “Tasavvufa Göre İlâhî Hakikatlerin İdrâkinde Aklın Konumu”, **İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.3, İğdır, Nisan, 2013, s.84.

¹⁴¹ Köle, **Tasavvufa Göre İlâhî Hakikatlerin İdrâkinde Aklın Konumu**, s.87.

Bir âlim ve sūfi olan Mevlana da akla üstün bir itibar izafe etmiştir. Mevlana'da akıl belirgin bir kimliğe sahiptir.¹⁴² Yani aklın kendisine ve niteliklerine dair ne söylemek istediğini bilen Mevlana, görüşlerini açık ve anlaşılır bir şekilde ifade etmiş, onun açısından bilinmeyen müphem bir nokta bırakmamıştır. Mevlana'nın akıl tanımlarına bakıldığında felsefe tarihinde kullanılan akıl kavramlarından farklı tanımlamalar yaptığı görülmektedir. Mevlana akli, Allah'ın yarattığı en yüce, en sevgili varlık¹⁴³ olarak tanımlamış; onu ten içinde bir emir ve uzuvların itaat etmesi gereken bir veli¹⁴⁴, insanı âb-ı hayat kaynağına ulaştıracak, adeta Hızır gibi yol gösterecek bir kılavuz¹⁴⁵, altın bir taç¹⁴⁶ olarak betimlemiştir. Akıl nedir sorusuna “Zorlukların düğümlerini çözen; gönülde saklanan en gizli sır gelinlerini süsleyip bezeyen, canlara kılavuzluk edip Hakk'a alıp götüren manevi varlık”¹⁴⁷ diye cevap vererek aklın üstün işlevselliğine ve değerine işaret etmiştir.

Mevlana'nın düşünce sisteminde akıl, meleklerin cinsindedir ve meleklerle doğru kanatsız uçmaktadır.¹⁴⁸ Bunun anlamı aklın doğru kullanıldığı takdirde insanı mertebe olarak yükseltmesidir. Bu bağlamda akıl, doğru yargılama yeteneği olarak insana verilmiş bir yargı gücü¹⁴⁹ olarak karşımıza çıkmaktadır. “Düzenlemek, kavramak, korumak ve anımsamak aklın işidir.”¹⁵⁰ Akıl bütün yolları yordamları bilerek¹⁵¹ insana tüm işlerini halletmesinde yardımcı olur. Bununla birlikte insan nefsine demirden bir bağ¹⁵² olarak insanın nefsanî arzularına kapılıp gitmesine engel olmaya çalışır. Çünkü Mevlana'nın nazarında “akıl, iyi ve kötü işlerini gözeten şahne¹⁵³ gibidir.”¹⁵⁴

¹⁴² Kâzım Muhammedi, **Mevlâna ve Akıl**, İnkılâb Yayınları, İstanbul,2007, s.18.

¹⁴³ Mevlana, **Mecâlis-i Seba**, 7. Meclis, s.101.

¹⁴⁴ Mevlana, **Fîhi Mâ Fîh**, On üçüncü Fasil, s.52.

¹⁴⁵ Mevlana, **Divanı Kebîr**, C.3, b.3388, s.345.

¹⁴⁶ Mevlana, **Mecâlis-i Seba**, 7. Meclis, s.101.

¹⁴⁷ Mevlana, **Mecâlis-i Seba**, 7. Meclis, s.103.

¹⁴⁸ Mevlana, **Divanı Kebîr**, C.2, b.3019, s.311.

¹⁴⁹ Abdülbâki Güçlü ve diğerleri, **Felsefe Sözlüğü**, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2002, s.1479.

¹⁵⁰ Mevlana, **Mesnevi** 4/2292.

¹⁵¹ Mevlana, **Divanı Kebîr**, C.3, b.555, s.76.

¹⁵² Mevlana, **Mesnevi** 4/1983.

¹⁵³ İnzibat memuru, emniyet memuru, bekçi gibi anlamlara gelmektedir.

¹⁵⁴ Mevlana, **Mesnevi**, 4/1984.

Mevlana'ya göre insandan akıl unsuru çıktığında geride sadece kemik ve deriden ibaret olan bir varlık kalmaktadır.¹⁵⁵ Aklını kullanarak davranışlarına yön veren insan, varlık sınıflamasındaki mertebesini korumakta ya da yükseltmektedir. Dolayısıyla Mevlana'nın insanın kanadı¹⁵⁶ olarak tasvir ettiği akıl, insanın ilerleyebilmesi için başvurması gereken mühim bir kaynaktır. İnsan, dünyada bilinebilecek şeylerin kapısını akıl anahtarı ile açmaktadır.¹⁵⁷ Akıl anahtarı olmadan insanın bilgi kapısını çalması ise Mevlana'ya göre doğru değildir.¹⁵⁸

Mevlana, Mesnevi'de birçok kez aklın ve akıllı insanın üstünlüğüne işaret eden hikayeler anlatmıştır.¹⁵⁹ Bununla birlikte aklın mutlak bilgi kaynağı olduğunu savunan dogmatik rasyonalistlere de karşı çıkmıştır.¹⁶⁰ Çünkü Mevlana'ya göre akıl kendi başına her alanda bilgi sahibi olma yetkinliğine sahip değildir. Duyulardan gelen verileri işleyerek yeni ve farklı sonuçlara ulaşan akıl, Mevlana için günlük hayatımızın tecrübelerinden daha fazla bir mana ifade etmemektedir.¹⁶¹

Mevlana, akli son derece önemli görmesine rağmen bir bilgi kaynağı olarak aklın, dünyayı ve dünyalık meseleleri anlayıp sorunları çözme konusunda yetkin olduğunu düşünürken gaybi bilgiler konusunda ve dini anlayıp derinliklerine vakıf olmada eksik kalacağını düşünmektedir. “Şunu böylece bil ki yüce gökler, insanoğlunun algılarının bir yansımasıdır. Yüce Allah'ın eli, iki âlemden önce, ilk olarak akli yaratmadı mı?”¹⁶² diyerek hem aklın ilk yaratılan ruhani varlık olduğunu vurgulamış hem de gök ehlinin insanın idrakinden farklı olduğunu bu nedenle insanın aklının sınırlarının gayba dair konular olmak üzere bazı hususları idrak edebilmede eksik kalacağını hatırlatmıştır.

¹⁵⁵ Mevlana, **Mesnevi**, 2/275.

¹⁵⁶ Mevlana, **Mesnevi**, 6/4073.

¹⁵⁷ Bilal Kuşpınar, “Mevlâna'da Akıl ve Aşk”, **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.23, S.23, Konya, 2007, s.8.

¹⁵⁸ Mevlana, **Mesnevi**, 6/4075.

¹⁵⁹ Mevlana, **Mesnevi**, 4/1946-1954; Mevlana, **Mesnevi**, 3/2569-2598.

¹⁶⁰ Nihat Keklik, “Mevlâna'da Metafor Yoluyla Felsefe”, **Felsefe Arkivi Dergisi**, Yıl: S.26, İstanbul, 1987, s.37.

¹⁶¹ Keklik, Mevlâna'da Metafor Yoluyla Felsefe, s.40.

¹⁶² Mevlana, **Mesnevi**, 6/1935-1936.

Mevlana, insan aklının sınırlılığından bahsederken akılı; Cüz'i Akıl ve Külli Akıl ayrımı yaparak temelde iki çeşitle ele almaktadır. Mevlana'ya göre sınırlı olan ve hakikati kavrama gücüne sahip olmayan akıl cüz'i akıldır. Külli akıl ise fizikî âlemin yanı sıra metafizik âlemlerle ilgili hususları da idrak eden kâmil bir akıl¹⁶³ olarak nitelendirilmektedir.

Mevlana'nın bir bilgi kaynağı olarak akılı nasıl değerlendirdiğini doğru anlayabilmek için; cüz'i akıl ile külli akıl ayrımını iyi yapmak gerekmektedir. Biz de bu nedenle cüz'i akıl ve külli akıl nedir? Sınırları nelerdir? Cüz'i akılla ve külli akılla elde edilen bilgiler arasında ne gibi farklılıklar bulunmaktadır? Hangi akıl ile elde edilen bilgiler bağlayıcı ve güvenilir bilgilerdir? sorularına yanıt bulmaya çalışacağız:

3.2.1. Cüz'i Akıl

Mevlana aklın; Allah vergisi akıl¹⁶⁴ ve sonradan kazanılmış kesbi akıl¹⁶⁵ olmak üzere iki çeşit olduğuna inanmaktadır. Kesbi akıl; insanların çevreden, okuldan, kitaplardan ya da öğretmenlerden öğrendiği bilgilerle ilmi genişleyen akıldır. Her insan -doğuştan gelen bir engel durumu yaşanmadığı takdirde- akıllı bir varlık olarak dünyaya gelmektedir. Dünyaya dair yeteri kadar bilgisi olmayan insanın doğduğu andan itibaren başlayan öğrenme süreci çevresinin de katkılarıyla genişlemektedir. İnsan ilmi genişleyen bu akıl ile çeşitli ilim dallarında uzmanlaşıp meslek sahibi de olabilmektedir.

Mevlana'nın kesbi olarak bahsettiği akıl, insanda yaratılış itibarıyla var olan ferdi akıldır. Mevlana bu akla cüz'i akıl demektedir. Cüz'i kelimesi sözlükte; parça, pay, tek maddeden meydana gelmiş, yalın olan¹⁶⁶; bir bütünün parçalarından her biri¹⁶⁷ ve bir şeyin bütünüyle değil parçasıyla ilgili¹⁶⁸ gibi anlamlara gelmektedir. Felsefe ve mantıkta ise cüz'i; bir varlık türünün

¹⁶³ Mevlana, **Mesnevi**, 5/738.

¹⁶⁴ Mevlana, **Mesnevi**, 4/1963.

¹⁶⁵ Mevlana, **Mesnevi**, 4/1966.

¹⁶⁶ Doğan, **Temel büyük Türkçe Sözlük**, s.125.

¹⁶⁷ Mustafa Nihat Özön, **Osmanlıca Türkçe Sözlük**, İnkılâp Yayınları, İstanbul, Mart 1997, s.137.

¹⁶⁸ İlhan Ayverdi, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, Mart 2006, s.509.

tamamına değil sadece bir kısmına delâlet eden kavram olarak tanımlanmaktadır.¹⁶⁹ Bu tanımlardan hareketle ferdî/tikel akıl da denilen cüz’i akıl; sadece belli başlı şeyleri anlayabilen, bütünün bir parçasını görebilen, maddi âlemle ilgili olup sınırlı bilgiye sahip kısmi bir akıl olarak tanımlamak mümkündür. Ancak Mevlana, cüz’i ve külli akıl bu şekilde net ifadelerle tanımlanmamış, özelliklerinden ve kapasitelerinden bahsederek ele almıştır.

Mevlana’nın eserlerinde “cüz’i akıl; yer yer zekaya, kimi yerde salt akla, bilgi ve idrak kuvvetine karşılık gelmektedir.¹⁷⁰ Ancak akıl, zekadan daha üstün bir boyuttadır. Zeka insanın birtakım ihtiyaçlarını yerine getirmek için beyin merkezli çalışan ve insanın herhangi bir duruma uyum sağlama melekesidir.¹⁷¹ Akıl ise zekadan daha bütüncül olarak olayları analiz eden, değerlendiren ve yeni ve farklı neticeler ortaya koyan bir kuvvettir. Bu bağlamda zeka, akıl kavramını kapsayacak kadar geniş bir kavram değildir. Mevlana’nın cüz’i akıl kazanılan akıl¹⁷² olarak tasvir etmesi cüz’i aklın zeka ile aynı anlama geldiğine dair bir atıf gibi görünse de zeka algılama kapasitesi akıl ise muhakeme gücüdür. Bu bağlamda cüz’i akıldan maksadın zeka olduğunu söylemek doğru bir değerlendirme olmayacaktır. Aynı zamanda Mevlana’nın; cüz’i aklın hüküm çıkaramayan bir akıl¹⁷³ olduğunu dile getirdiği beyte baktığımızda da akıl ile zekanın aynı anlamda kullanılmadığı anlaşılacaktır. Bir meseleden hüküm çıkarmak aklın işiyken zeka yalnızca algılama kapasitesidir. Bu noktada cüz’i akıl zekayı da içine alan bir kuvvet olarak değerlendirmek mümkün görünmemektedir.

Mevlana’ya göre cüz’i akıl; fiziki âlemde geniş bir yetki alanına sahipken metafizik ve teolojik meselelerde yetersiz kalan insanların aklıdır.¹⁷⁴ “Cüz’i akıl kendi kendine sonuca varabilecek bir akıl olmayıp bilgi edinmeye gereksinim duyar. Bu aklın öğrenip anlama yeteneği vardır.”¹⁷⁵ Ancak cüz’i akıl öğrenmek

¹⁶⁹ Mustafa Çağrı, “Cüz’i”, *DİA*, C.8, TDVY, İstanbul, 1993, s.149.

¹⁷⁰ İsa Ayyıldız, *Mevlana’nın Akıllar Nazariyesi*, Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya 2020, s.83.

¹⁷¹ Emiroğlu, *Mevlâna’ya Göre Akıl Nasıl Kullanılmalıdır?*, s.6.

¹⁷² Mevlana, *Mesnevi*, 4/1966.

¹⁷³ Mevlana, *Mesnevi*, 4/1294.

¹⁷⁴ Mevlana, *Dîvan-ı Kebîr*, C.5, b.5449.

¹⁷⁵ Mevlana, *Mesnevi*, 4/1294-1295.

için de kendisinden daha yetkin ve numen alanda da bilgi sahibi olabilen bir başka aklın öğretmesine ihtiyaç duymaktadır. Bu bağlamda cüz’i aklın metafizik alanla ilgili kendiliğinden bilgi sahibi olması mümkün değildir. Cüz’i akıl, herhangi bir şeyi ya da o şeyin benzerlerini görmeden kendi başına bir sanatı veya mesleği üretememektedir. Nitekim Kur’an’da Habil ve Kabil’in kıssasında¹⁷⁶ da anlatıldığı üzere Kabil’in öldürdüğü kardeşini nereye ve nasıl gömeceğini bir kargadan öğrenmesi cüz’i akla sahip olanların öğrenmeye muhtaç olduğunun bir göstergesidir.¹⁷⁷ Mevlana cüz’i aklın sürekli öğrenmeye muhtaç olmasını; “Düşün bir, bizim şu aklımız, herhangi bir sanatı, ustasız öğrenebilir mi?”¹⁷⁸ diyerek güzel bir usta sanatçı benzetmesiyle de izah etmiştir.

Mevlana’nın düşünce sisteminde cüz’i akıl duyulardan hareketle şekil ve suretlere bağlı kalarak yargıda bulunmaktadır. Ancak eşyanın batmî hakikatlerinin de olduğunu unutmamak gerekir. Mevlana cüz’i akli zahire takılıp hakikatleri görmemesi yönüyle eleştirmektedir. Mevlana’ya göre eşyanın batmî sebepleri bilindiğinde cehalet ortadan kalkmaktadır.¹⁷⁹ Su kaynayıp buhara dönüşür sonra soğuk havanın etkisiyle yeniden su olur. Oysa Allah’ın tüm bu hikmetlerden bağımsız yarattığı yeraltı ve yer üstü suları da vardır. Meseleleri sadece görünenden hareketle izah etmek hakikatin gözden kaçması demektir. Suyun bu bilimsel döngüsünün batmî hakikati Allah’ın varlığı ve birliğine işaret etmesidir. Bu sebeple Mevlana, zahiri sebeplere takılıp kalan insanların dini ve gaybî meselelerde yetersiz bilgi sahibi olarak yaratandan gafil olacağını¹⁸⁰ vurgulamıştır.

Cüz’i aklın duyularla sınırlı olmasından dolayı elde ettiği bilgiler izafi bilgiler kategorisindedir. “Cüz-i akılların, sanatsal üslupla, felsefi derinlikle, bir bilim çeşidi ya da dini bir yaşantıyla; hayata veya doğaya, bu dünya veya ötesine, bakışları farklı olabilir.”¹⁸¹ Örneğin; bir binayı gezmeye gelen ressam, mimar veya inşaat mühendisi binaya baktıklarında farklı algılamaları olacaktır. Ressam evin boyamalarındaki estetik ile ilgilenirken, mimar iç dizaynına,

¹⁷⁶ Bkz: Maide 5/27-32.

¹⁷⁷ Mevlana, **Fihî Mâ Fih**, Otuz sekizinci Fasıl, s.130.

¹⁷⁸ Mevlana, **Mesnevi**, 4/1297.

¹⁷⁹ Mevlana, **Mesnevi**, 4/270-273.

¹⁸⁰ Mevlana, **Mesnevi**, 3/3150-3154.

¹⁸¹ Ayyıldız, **Mevlana’nın Akıllar Nazariyesi**, s.85.

mühendis ise yapı denetim kurallarına uygunluğuna bakacaktır. Bunun nedeni her birinin sahip olduğu cüz'i aklın farklı olması dolayısıyla izafi bilgilerin elde edilmesidir.

Mevlana'ya göre cüz'i akıl her insanda var olmakla birlikte farklı boyuttadır ve tek değildir. İnsan sayısı kadar cüz'i akıl bulunmaktadır. Başta yetiştiği aile olmak üzere yaşadığı çevre ve aldığı eğitim ile insanlarda var olan cüz'i akıllar çeşitlenmiştir. Cüz'i akılların çeşitlenmesi, insanların farklı alanlarda yetkin olması ve farklı meslek dallarının da ortaya çıkması anlamına gelmektedir. Mevlana, cüz'i akılların birden fazla olduğu görüşü ile Mutezile'nin dolaysız ve zorunlu olarak insanlarda bulunan aklın asıl itibariyle eşit olduğu düşüncesini¹⁸² de eleştirmektedir. Mutezile; insanı diğer canlılardan ayıran ve bütün insanlarda var olan garîzî (tabii/fitrî) aklın, insanların hepsinde aynı olduğunu ve asıl itibariyle bir olduğunu savunmaktadır.¹⁸³ Mutezileye göre akıl; fonksiyonel anlamda insanın hem düşünce üretme hem de eylemde bulunmasına yön veren epistemolojik bir kaynaktır.¹⁸⁴ Yaratılış itibariyle her insanda var olan bu tabii kaynak herkeste eşit seviyede bulunduğundan akıllar arasında bir üstünlük söz konusu olmamaktadır. Fakat Mevlana'ya göre, "Akıllar derece bakımından yerden göğe kadar birbirinden farklıdır. Akıl vardır, güneş yuvarlağına benzer, akıl vardır akan yıldızdan daha aşağıdadır, değersizdir."¹⁸⁵ Mevlana'nın değersiz olarak atfettiği akıl; kendi başına hakikati elde etme kabiliyeti olmamasından dolayı cüz'i akıldır.

Cüz'i akıl, Mevlana'nın benzetmesiyle bir körün elindeki asa gibidir.¹⁸⁶ Gözleri görmeyen bir adamın ilerleyebilmek için asaya ihtiyaç duyması gibi insan da yaşamını sürdürebilmek ve bir alanda uzmanlaşıp meslek sahibi olmak için cüz'i akla muhtaçtır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus fiziki

¹⁸² İbrahim Aslan, "Mu'tezile Rasyonalizmi Üzerine", **İslâmi İlimler Dergisi**, C.12, S.2, Çorum 2017, s.86; Kadı Abdulcebbar, **El Muğni-en-Nazar ve'l Meârif**, Tahkik: İbrahim Medkûr, Ed: Taha Huseyn, Kahire ts, s.5.

¹⁸³ Fehmi Soğukoğlu, "Kelâm ve Tasavvuf'ta Aklın Tasnifi", **Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.7, S.1, Kilis, 2020, s.527-528.

¹⁸⁴ Ramazan Altıntaş, "Mu'tezile'de Akıl Anlayışı", **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kelâm İlminin Yeniden İnşasında Geleniğin Yeri Sempozyumu**, Elazığ, 13-15 Eylül, 2004, s.314.

¹⁸⁵ Mevlana, **Mesnevi**, 5/459-460.

¹⁸⁶ Mevlana, **Mesnevi**, 1/2130.

dünyaya ait olan¹⁸⁷ cüz’i aklın, duyularda meydana gelen herhangi bir eksikliğine bağlı olarak yanılma ihtimalinin var olmasıdır. Mesnevi’de geçen “Filin Şekli ve niteliği konusundaki görüş ayrılığı”¹⁸⁸ hikâyesi bu hususta oldukça dikkat çekicidir. Bu hikayede Hintliler; köy halkına göstermek için bir fil getirir ve fili karanlık bir odaya koyarlar. Köy halkı bu karanlık odada sadece dokunarak tanımaya çalışır. Kim filin neresine dokunduysa ona göre zihninde canlandırmış ve öylece tarif etmiştir. Bu nedenle fikir birliği sağlanamamış, halk arasında ciddi bir ihtilâf baş göstermiştir. Halk arasında oluşan ihtilâfin sebebi, duyu bilgisinin eksikliği ve buna bağlı olarak cüz’i yanlış çıkarımda bulunmasıdır. Bununla birlikte duyular aracılığıyla gelen verilen analiz edilmesi ve işlenmesi sırasında yaşanan yanılma her zaman duyulara bağlı değildir. Cüz’i akıl içerisinde bulunduğu fizyolojik veya psikolojik koşullara bağlı olarak da yanılabilir. Bu nedenle cüz’i aklın yapısında yanılma ihtimalinin de olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Pencereden dışarıyı seyredirken iki adamın hiddetli bir şekilde konuştuğunu gören bir kişi, beden dillerini değerlendirerek bu iki adamın kavga ettiğine dair bir çıkarımda bulunabilir. Duyularla gelen veri doğrudur. Hiddetli davranan iki adam bulunmaktadır. Ancak yanlarına gittiğinizde kavga etmediklerini, heyecanlı bir konuşma içerisinde olduklarını söyleyebilir ya da bir senaryoyu canlandırdıklarını dile getirebilirler. Bunun gibi cüz’i aklın değerlendirmeleri zaman zaman isabetli olmayabilir. Bu nedenle Mevlana, cüz’i akıldan bahsederken onu mertebe bağlamında yüce ve yüksek kelimelerinin karşıtı olarak; alçak akıl¹⁸⁹ şeklinde nitelendirmiştir. Olayların görünmeyen sebeplerinde veya gayba dair metafizik konularda cüz’i aklın başka daha yüce bir aklın kılavuzluğuna ihtiyacı bulunmaktadır.¹⁹⁰

Netice itibariyle, akli cüz’i ve külli akıl ayrımı ile ele alan Mevlana, cüz’i aklın fizikî âlemlerle sınırlı bir akıl olarak tek başına bilgi edinmeye muktedir olmadığı görüşündedir. Hatta Mevlana nazarında işlevselliği nesnelere dünyasında ve yalnızca pratik hayatla sınırlı olan cüz’i aklın etkisi ve yetkinliği

¹⁸⁷ Mevlana, **Mesnevi**, 3/2506.

¹⁸⁸ Mevlana, **Mesnevi**, 3/1258-1267.

¹⁸⁹ Mevlana, **Mesnevi**, 2/1847.

¹⁹⁰ Mevlana, **Mesnevi**, 2/26.

külli akıl ile kıyaslandığında oldukça değersizdir.¹⁹¹ Cüz’i aklın sınırlılığı ve değersizlikle itham edilmesi metafizik âlemle ilgili bilgi edinme noktasındaki yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte cüz’i akıl, metafizik konularla ilgili de akıl yürütebilmektedir. Ancak elde ettiği sonuçların güvenilir ve bağlayıcı kabul edilebilmesi için diğer bilgi kaynakları ile desteklenerek değerlendirilmesi gerekmektedir. Evrendeki mükemmel düzen ve uyum incelenerek evrenin bir yaratıcısı olduğu bilgisi cüz’i akılla elde edilebilir. Ancak bu yaratıcının sıfatları cüz’i aklın tek başına bileceği meseleler değildir. Burada cüz’i aklın bir başka bilgi kaynağı olan vahye ve Mevlana’nın kâmil akıl olarak tasvir ettiği; külli akla başvurması gerekmektedir. Peki külli akıl nedir?

3.2.2. Külli Akıl

Cüz’i kelimesinin karşıtı olan külli kelimesi sözlükte, “bütün, hepsi, tamamı”¹⁹², “umumi”¹⁹³ gibi anlamlara gelmektedir. Felsefe ve mantıkta ‘tümel’ anlamında bir terim olarak kullanılan külli kelimesi, bir varlık bütününün tamamına delalet eden bir kavramdır.¹⁹⁴ Bu tanımlar bağlamında külli akıl; parça bütün ilişkisinde bütünü görebilen, kapasitesi ve işlevi çok olan, zahiri ve batını resimleri bir bütün olarak anlayabilecek olgunluğa erişmiş akıl olarak tanımlamak mümkündür. Yukarıda cüz’i akıldan bahsederken ifade ettiğimiz gibi Mevlana; cüz’i ve külli akıl hakkında net bir tanımlama yapmamıştır. Bununla birlikte kendine has metoduyla birtakım analogi ve metaforlarla cüz’i akıl ile külli akıl arasındaki mertebe farklılıklarına temas etmiştir.

Mevlana, külli akıl; Allah vergisi akıl¹⁹⁵, aklın akı¹⁹⁶, ahmedi akıl¹⁹⁷, kâmil akıl¹⁹⁸ ve nurani akıl¹⁹⁹ gibi farklı kavramlarla ifade etmektedir. Mevlana’nın külli akı tam olarak hangi manada kullandığı, külli akıldan kastının tam olarak ne olduğu konusunda kesin bir yargıda bulunmak mümkün

¹⁹¹ Mevlana, **Mesnevi**, 5/2585

¹⁹² Ömer Mahir Alper, “Külli”, **DİA**, C.26, TDVY, Ankara, 2002, s.539.

¹⁹³ Doğan, **Temel Büyük Türkçe Sözlük**, s.499.

¹⁹⁴ Hasan Akay, **İslâmî Terimler Sözlüğü**, İşaret Yayınları, İstanbul, 2005, s.269.

¹⁹⁵ Mevlana, **Mesnevi**, 4/1963.

¹⁹⁶ Mevlana, **Mesnevi**, 3/2527.

¹⁹⁷ Mevlana, **Mesnevi**, 2/ 3245.

¹⁹⁸ Mevlana, **Mesnevi**, 5/738.

¹⁹⁹ Mevlana, **Mesnevi**, 3/2556.

görünmemektedir. Bununla birlikte Mevlana'nın külli aklı ifade ettiği kavramlar farklı anlamları da muhtevindir diyebiliriz.

Mevlana'nın külli aklı Allah vergisi akıl olarak nitelendirmesi dikkat çekicidir. Mevlana, doğuştan gelen bir takım bilgilerle donatılmış olmasından dolayı külli aklı Allah vergisi akıl olarak tanımlamış, cüz'i aklın kesbi olduğunu vurgulamıştır. Cüz'i akıl zaman içerisinde okuyarak yazarak kısacası bir eğitim neticesinde ilmini genişletirken külli aklın bilgileri kendisinde hazır bulunmaktadır.²⁰⁰

Mevlana cüz'i ve külli aklın tanımını net olarak yapmadığı için cüz'i ve külli aklın Mevlana açısından mahiyetini anlamak zorlaşmaktadır. Bununla birlikte Mevlana'nın anlatımlarından yola çıkarak külli akla dair birtakım yorumlamaların yapılması mümkündür. Mevlana'ya göre külli akıl; cüz'i akıldan daha yetkin bir akıl olarak metafizik alana dair bilgileri idrak edebilen akıldır.²⁰¹ Bu bağlamda külli aklı; filozofların umumiyetle bahsettiği dört akıl kategorisinden biri olan müstefad akıla; cüz'i aklı ise bilfiil akıla benzetmek mümkündür. "Bilfiil akıl, çevresiyle irtibatlar kurup birtakım eylemlerle fizik dünyaya ait bazı şeyleri kavrar, idrak eder. Müstefad akıl ise, daha üstün varlıkları gerçekten mücerret olan suretleri (formları) da idrak eder hale gelmiş bulunmaktadır."²⁰² Cüz'i akıl, duyu aracılığıyla gelen fizik âlemle ilgili bilgileri işlerken külli akıl hem fizik alanla ilgili bilgilere yetkin olan hem de metafizik alanla ilgili daha üst düzey bilgileri işleyen akıldır.

Mevlana'da külli akıl sadece işleyiş bakımından cüz'i akıldan üstün bir akıl olarak ele alınmamıştır. Külli aklın; hakikatin kendisinden, elde edenin durumundan, nefis ve aşkın etkisinden, ilham veya keşiften, duyguların terbiyesine kadar, başkaca tanımlamaları bulunmaktadır.²⁰³ Zaman zaman zekayı da kapsayacak şekilde kullanılan cüz'i akılla²⁰⁴ kıyaslandığında cüz'i akıl zeki kimselerin aklı ise külli akıl üstün zekalıların akıldır gibi bir çıkarımda bulunmak doğru değildir. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi cüz'i akıl sadece zeka

²⁰⁰ Mevlana, **Fîhi Mâ Fîh**, Otuz sekizinci Fasıl, s.130.

²⁰¹ Mevlana, **Mesnevi**, 4/3310.

²⁰² Naim Şahin, **Kur'an-ı Kerim'de Akıl ve Aklın Değeri Meselesi**, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya, 1989, s.16.

²⁰³ Ayyıldız, **Mevlana'nın Akıllar Nazariyesi**, s.27.

²⁰⁴ Mevlana, **Mesnevi**, 4/1294-1295.

ile açıklanan bir akıl değildir. Bununla birlikte külli akıl zekadan çok daha üstün ve farklı bir yetkinliğe sahiptir. Bir örnekle açıklığa kavuşturmak gerekirse; bilimsel çalışmaları ve buluşlarıyla ciddi başarılarla imza atan bir kişi, Mevlana nazarında cüz’i akla sahip bir kişidir. Bu kimsenin sahip olduğu zekası ve başarıları da cüz’i aklın eseridir. Külli akıl ise bunlardan daha başka, fizik ve metafizik boyutları aynı anda taşıyan bir akıldır.

Mevlana’da cüz’i akıl ve külli akıl arasında bir ast üst ilişkisi bulunmaktadır. Cüz’i akıl sadece fenomen alanla ilgili bilgi sahibi iken külli akılda fenomen alanın bilgilerinin yanı sıra numen alanla ilgili bilgiler de mevcuttur. Bu anlamda külli akıl cüz’i akıldan daha üstün bir akıldır. Külli akıl, üretilen hazır bilgileri alan bir akıl değildir. Bilâkis bilginin kendisi külli akıldan doğmaktadır.²⁰⁵ Cüz’i akıl, metafizik alanla ilgili bilgi sahibi olmak istediğinde külli akla başvurmak durumundadır. Çünkü külli akıl bilginin mahiyetine kendiliğinden ulaşabilen ve kelime manasıyla ilişkili olarak akılların bütünü olarak vasedilen akıldır.

Külli akı; aklın akı²⁰⁶, ahmedi akıl²⁰⁷, kâmil akıl²⁰⁸ ve nurani akıl²⁰⁹ gibi farklı kavramlarla ifade eden Mevlana’nın bu tanımlamalardan kastının neler olabileceğini ele almak külli aklın kimlerde bulunduğunu ve kimin akı olduğunu anlamamızda yardımcı olacaktır:

Mevlana’ya göre külli akıl; -aklın akı olarak ele alındığında- cüz’i akla rehberlik yapan, ona kılavuz olup nefsin bağlarından kurtulması için yol gösteren bir öğretmendir.²¹⁰ Mevlana, öğrenciler karşısında öğretmenin konumundan yola çıkarak külli akı bir öğretmen olarak tasvir etmiştir. Okuma yazma bilmeyen, bu konuda zihinleri boş olan öğrencilerle kıyaslandığında öğretmen; bilgiyi kendisinde barındıran ve öğrencilere öğrettiği konuları zaten bildiği için öğrenmeye muhtaç olmayan kimsedir. Bu açıdan Mevlana, külli akı cüz’i aklın öğretmeni olarak görmektedir.

²⁰⁵ Mevlana, **Mesnevi**, 2/974.

²⁰⁶ Mevlana, **Mesnevi**, 3/2527.

²⁰⁷ Mevlana, **Mesnevi**, 2/ 3245.

²⁰⁸ Mevlana, **Mesnevi**, 5/738.

²⁰⁹ Mevlana, **Mesnevi**, 3/2556.

²¹⁰ Mevlana, **Fîhi Mâ Fîh**, Otuz sekizinci Fesil, s.130.

Mevlana, metafizik prensiplerin kavranması söz konusu olduğunda her defasında yetersiz olduğunu vurguladığı cüz’i aklın terkedilmesi gerektiğini iddia etmektedir.²¹¹ Cüz’i aklın eksikliğini tamamlamasına yardım eden ise Mevlana’ya göre, külli Akıldır. Örneğin; bilim insanları insan vücuduna dair bilgileri ve hastalıkların tedavi yöntemlerini cüz’i akılla keşfetmektedir. Hatta öldükten sonra insan vücudunda yaşanacak değişiklikler de bilimin araştırma konularındandır. Fakat öldükten sonraki hayat, cennet, cehennem gibi fizik ötesi meselelerde cüz’i akıl yetersiz kalmaktadır. Bu noktada külli akıl, cüz’i akılla anlaşılabilen meseleleri izah eden yetkin bir akıl olarak karşımıza çıkmaktadır. Külli akıl; cüz’i akılla anlaşılabilen meseleleri izah eden bir muallim gibidir. Sınıfta onlarca öğrenci varken alanında yetkin bir öğretmenin ders anlatması gibi cüz’i akıl her insanda vardır fakat külli akıl herkeste bulunmamaktadır. Bu nedenle külli akıl; özel ve kıymetli bir akıl olarak herkeste bulunmamaktadır. Mevlana’nın “Atları her seven binici sayılmaz; Her at koşturana süvari denmez”²¹² sözleri her akıl sahibi kişinin külli akla sahip olamayacağına dair güzel bir hatırlatmadır.

Külli aklın öğrenebilmek için bir kitaba, öğretmene ya da herhangi eğitim kaynağına ihtiyacı yoktur. Zaten “Allah vergisi olduğundan fizik ötesi âlemdendir ve insana ilahi bilgiyi verendir.”²¹³ Külli aklın kaynağı canın içindedir ve kalbin içinden kopup gelen bu akıl eskimeyen bir akıldır.²¹⁴ Mevlana, Hz. Musa (a.s)’ın “Rabbim! Göğsümü aç!”²¹⁵ duasına da ithafen “Kimin göğsünden bir kapı açılırsa, o her şehirden bir güneş görür.”²¹⁶ diyerek gönülden doğan külli aklın gayba dair bilgileri kavradığına işaret etmektedir. İnsan, külli akıl aracılığıyla fizik alemin sınırlarını aşarak metafizik alemleri dolaşmakta ve ilahi hikmetleri idrak etmektedir.²¹⁷ Bu doğrultuda külli akıl,

²¹¹Nihat Kaya, **Mevlana’da Epistemolojik Açıdan Akıl**, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ, 2018, s.91.

²¹² Mevlana, **Mektuplar**, s.26.

²¹³ Kuşpınar, **Mevlana’da Akıl ve Aşk**, s.11.

²¹⁴ Mevlana, **Mesnevi**, 4/1963-1964.

²¹⁵ Taha 20/25

²¹⁶ Mevlana, **Mesnevi**, 1/1400.

²¹⁷ Muhammedî, **Mevlâna ve Akıl**, s.38.

Ledün İlmi²¹⁸ denilen sırlara da vakıf olan akıldır. Kişi, cüz'i akıldan sıyrılarak külli akla ulaşabilirse duyuları da artık külli akla hizmet ederek hakikate ulaşmada birer vasıta görevi görecektir. Kısacası bakmakla görmek arasındaki fark; külli akla erişince anlaşılır olacaktır. Burada külli akla ulaşmanın yollarının neler olduğu sorusu da akla gelmektedir. Mevlana'ya göre külli akıl; peygamberlerin ve peygamber varisi olarak vasıflandırılan velilerin sahip olduğu²¹⁹ anadan doğma²²⁰ bir akıldır. Dolayısıyla Mevlana nazarında külli akıl çalışma ve gayrete bağlı olarak kazanılan bir akıl değil, Allah vergisi bir akıl olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle külli akıl cüz'i akla kılavuz olmakla birlikte isteyen herkesin erişebileceği bir akıl mertebesi olarak değerlendirilmemelidir.

Mevlana'nın külli akı, gayba dair bilgileri idrak edebilen bir akıl olarak ele alması peygamberlerde ve evliyada bulunan külli aklın bilgisinin sınırsız olduğu anlamına gelmemektedir. Nitekim göklerde ve yerde gaybı Allah'tan başkası bilmemektedir.²²¹ Burada gayba dair bilgilerden maksat cüz'i aklın duyular aracılığıyla ya da deney ve gözlem yoluyla elde edemeyeceği, tecrübe alanı dışında kalan metafizikle ilgili bilgilerdir. Örneğin, kıyametin ne zaman kopacağına dair bilgiler gayb ile ilgili bir bilgi türüdür fakat Allah'tan başka kimse bilmemektedir. Bununla birlikte Allah'ın sıfatları, cennet ve cehennemin mahiyeti ile ilgili meseleler de gayb ile ilgilidir. Ancak peygamberler bu konuda bilgi sahibi olup insanlara da rehberlik etmektedir.

Külli akı Ahmedî Akıl olarak vasıflandıran Mevlana'nın kastı peygamberlerin akıldır. Peygamberler bilgiyi çeşitli yollarla Yüce Allah'tan aldıkları için hakikati olduğu gibi görmektedirler. Gerek nefislerinin terbiye edilmiş olması gerekse bilgiyi doğrudan Allah-u Teâlâ'dan almaları nedeniyle peygamberlerin külli akı diğer akıllardan mertebe bakımından yüksektir.

Ahmedî akıl diyerek külli Akıl tüm peygamberler için kabul eden Mevlana, özelde Ahmed ismini Hz. Muhammed (s.a.v) için kullanmış ve onun

²¹⁸ Bâtın İlmi. Gizli hakikatleri konu alan ve bu yolla insanı manevi kurtuluşa ulaştırdığına inanılan, keşif ve ilham yoluyla elde edilen ilim. Bkz: Süleyman Uludağ, "Bâtın İlmi", **DİA**, C.5, TDVY, İstanbul, 1992, s.188.

²¹⁹ Mevlana, **Mesnevi**, 1/2505; **Mesnevi**, 1/1670-1672.

²²⁰ Mevlana, **Mecâlis-i Seba**, 7. Meclis, s.105.

²²¹ Neml 27/65.

ümme olmasını da Külli akıl ile ilişkilendirmiştir. Mevlana'ya göre külli akıl cüz'i akıl gibi mekteplerden okuyarak sonradan kazanılmamaktadır. Külli akılda tüm şeylerin bilgisi hazır olarak mevcuttur. Bu nedenle Mevlana külli akı "anadan doğma akıl"²²² olarak da ifade etmiştir. Hz. Muhammed (s.a.v)'in ümmi olması da doğrudan anadan doğma bu akılla ilişkilidir. Mevlana'ya göre ümmi kelimesinin iki anlamı vardır. İlki halk tarafından da kabul gören okuma yazması olmayan kimsedir. Diğeri ise Mevlana'nın tanımlamasıyla; yazmak için kaleme, okumak için harflere ihtiyaç duymayan; geçmiş milletlerden kıssalar anlatıp gayba dair bilgi verebilen, gelecek şeyleri hikâyeye edebildir.²²³ Mevlana, "Her peygamber, dünyaya tek geldi. O tekti ama onun kılavuzu da içinde gizliydi."²²⁴ diyerek Hz. Muhammed'in (s.a.v) ümmiliğinin ikinci anlamda kullanıldığını ve doğuştan getirdiği bilgilerle bağlantılı olduğunu vurgulamıştır.

Mevlana'ya göre öğrenmeye ihtiyacı olmayan külli aklın elde ettiği bilgiler özden meydana gelmiş hakikat bilgileridir. Cüz'i aklın elde ettiği bilgiler duvara çizilmiş bir meyve resmi gibidir. Gerçeğe benzese de hakikat değildir. İsteseniz de elinize alıp tutamaz ya da toplayamazsınız. Oysa külli aklın elde ettiği bilgi hakikattir. Onlar meyvenin kendisidir.²²⁵

"Mevlana, tüm gerçekleri bilme özelliğine sahip olan külli akı, Peygamber özelinde tutmayarak, Peygamber vekili olarak gördüğü velileri de bu kategoriye dâhil etmiştir."²²⁶ Mevlana'nın düşünce sisteminde Allah'ın veli kulları üstün meziyetlere sahip kimselerdir. O'na göre;

"Velilerde Allah'tan gelen öyle bir güç vardır ki fırlamış oku yolundan çevirirler.
Veli pişman olursa sonuçları meydana getiren sebep kapıları Allah eliyle kapanır.
Kapıyı açtı mı, söylenmiş sözü söylenmemişe çevirir de artık ne şiş yanar ne kebab"²²⁷

Allah'ın veli kulları, veli sınıfında değerlendirilmeyen tabiri caizse sıradan insanların akıl sır erdiremedikleri bazı olaylara vesile olmakta ve

²²² Mevlana, **Mecâlis-i Seba**, 7. Meclis, s.105.

²²³ Mevlana, **Mecâlis-i Seba**, 7. Meclis, s.105-106.

²²⁴ Mevlana, **Mesnevi**, 1/2505.

²²⁵ Mevlana, **Mecâlis-i Seba**, 7. Meclis, s.106.

²²⁶ Kaya, **Mevlana'da Epistemolojik Açıdan Akıl**, s.84.

²²⁷ Mevlana, **Mesnevi**, 1/1670-1672.

görülmeyen sırrı görerek hakikati idrak etmektedirler. Öyleyse cüz’i akılla idrak edilemeyecek meseleleri anlayabilen; hakikati diğer insanlardan farklı olarak görebilen velilerin de külli akla sahip olduklarını söylemek mümkündür.

Velilerin aklından söz ederken deveci ve deve metaforunu kullanarak velileri diğer insanlardan ayıran Mevlana; velilerin külli akı ile insanlara rehberlik etmesini devecinin deveyi kontrol etmesine benzetmektedir. Buna göre; deveci başı boş gezen bir deve gördüğünde onu bağlayarak dilediği gibi hareket etmesini engeller. Bu nasıl deve için bir eziyetse aklın insanın nefsini dizginlemesi de insana zor gelmektedir. Fakat velilerin akı, cüz’i akı aşan ve nefsinin bertaraf etmiş bir akıldır. Bundan dolayı hem deveye hem de deveciye yol gösterecek yetkinliğe sahiptir:

“Aklın deveciye benzer, sen de deveye. Akıl, seni istediğinin aksine, her yana çeker durur.
Veliler aklın akıldır, Akıllar da en sonuncuya dek develere benzerler.
Artık onlara ibretle bir bak. Yüzbinlerce canın bir kılavuzu vardır.”²²⁸

Mevlana yukarıda verilen beyitte velilerin aklını akılların akı şeklinde ifade ederken aslında bir kez daha velilerde bulunan aklın külli akıl olduğuna işaret etmektedir. Külli akıl Mevlana’nın deyimiyile anadan doğma olarak gelen; Allah vergisi bir akıl olduğuna göre, Allah’ın veli kullarının sahip oldukları velilik makamını da tıpkı külli akılları gibi doğuştan elde ettiklerini söylemek mümkündür.

Velilerin külli akıllarıyla elde ettiği bilgiler bireysel tecrübeye dayandığı için doğrulanabilir ya da yanlışlanabilir bilgiler değildir. Ancak Mevlana’ya göre veliler, bu bilgileri Allah-u Teâla’dan aldıkları için ilahi sırlara vakıf olabilmektedir.²²⁹ Bu nedenle de Mevlana, velilerin bilgilerini doğru ve güvenilir bilgiler olarak kabul etmektedir.²³⁰

Velilerin Allah’tan bilgi alması keşf ve mükaşefe ile gerçekleşmektedir. Arapça kökenli bir kelime olarak; açığa çıkarma, örtülü olanı açma, sezme, tahmin etme gibi anlamlara gelen²³¹ keşf, akla kapalı gelen şeyi açıklamak

²²⁸ Mevlana, **Mesnevi**, 1/2497-2499.

²²⁹ Mevlana, **Mesnevi**, 1/2498; **Mesnevi**, 1/3085; **Mesnevi**, 3/3332.

²³⁰ Mevlana, **Mesnevi**, 3/702; **Mesnevi**, 4/1415.

²³¹ Ethem Cebecioglu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, Rehber Yayınları, Ankara, 1997, s.202.

demektir.²³² Sûfiler keşf kelimesini, gözdeki ve idrakteki perdenin kalkmasıyla birlikte gayba dair bilgilerin bilinmesi anlamında kullanmışlardır. Mükâşefe ise, gaybı yakîn gözüyle görmeyi sağlayan havadır olarak tanımlanmıştır.²³³ Mükâşefe mertebesinde delil, akıl ve duyu organlarına ihtiyaç duyulmadan bilgi elde edilmektedir.²³⁴ Bu bağlamda velilerin mükâşefe ile bilgi edinmesi külli akıl sahibi olduğunun bir göstergesiyken elde edilen bilgiler de herkesin idrak edemeyeceği üst düzey bilgilerdir.

Mevlana'nın külli akılla ilgili kullandığı kavramlardan bir diğeri de nurani akıl²³⁵ ifadesidir. Mevlana'nın külli akıldan nurani akıl olarak bahsetmesi, külli aklı her şeyi yoktan yaratan Allah-u Teâlâ'ya nispetle söylendiğini düşündürmektedir. Mevlana'ya göre; "Bu dünya, külli akıldan doğan bir düşüncedir. Akıl padişah gibidir, suretlerse elçilerdir."²³⁶ Evrendeki her şeyin bilgisi külli akılda mevcuttur.

Mevlana'ya göre Yüce Allah her türlü bilginin kaynağıdır. "Şüphesiz ki O, (her şeyi) hakkıyla işitendir, bilendir."²³⁷ "Bütün ilimlerin aslı harfsiz/ ve savtsız (sessiz) olan âlemdendir."²³⁸ Allah-u Teâlâ yarattığı tüm varlıklara katındaki ilminden dilediği kadarını vermektedir. Hayvanların iç güdüsel dediğimiz davranışları dahi Allah'ın onlara bildirmesi ileler. Bu bilgiler herkese ihtiyacı kadarıyla verilmektedir:

"Allah'ın arıya öğrettiği ne aslanda olur ne yaban eşeğinde.
Arı taptaze balla dolu petekler yapar. Allah ona bu ilmin kapısını
açmıştır.
Allah'ın ipekböceğine öğrettiği düzeni hiçbir fil bilebilir mi?"²³⁹

Yukarıdaki beyitlerden anlaşıldığı üzere her türlü bilginin kaynağı olan Yüce Allah, katındaki bilginin bir kısmını mahlûkata ihtiyacı doğrultusunda ve gerektiği kadar bildirmiştir. Akıl ve irade sahibi olmayan hayvanlar dahi fitri

²³² Zafer Erginli ve diğerleri, **Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Kalem Yayınevi, İstanbul, 2006, s.549.

²³³ Erginli ve diğerleri, **Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s.681.

²³⁴ Reşat Öngören, "Bir Bilgi Kaynağı olarak Tasavvufta Keşfin Değeri", **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.5, İstanbul, 2002, s.86.

²³⁵ Mevlana, **Mesnevi**, 3/2556.

²³⁶ Mevlana, **Mesnevi**, 2/ 974.

²³⁷ Şuara 26/220.

²³⁸ Mevlana, **Fîhi Mâ Fîh**, Kırk birinci Fasıl, s.141.

²³⁹ Mevlana, **Mesnevi**, 1/1010-1012.

özelliklerine göre Allah tarafından birtakım bilgilerle desteklenmektedir. Mevlana'ya göre âlemin tamamı külli aklın düşüncesinden ibarettir.²⁴⁰ Dolayısıyla mahlûkat külli akla bağlı olarak ancak külli aklın izin verdiği bilgilere erişebilmektedir.

Mevlana'ya göre külli aklın bilgisi insanların kemâle ererek erişmesi gereken bir mertebedir. Burada külli aklın bilgisinden maksat insanın Allah'ı tanıyıp bilmesidir. Nitekim Hz. Musa (a.s), Yüce Allah'a Mevlana'nın anlatımıyla paha biçilemez bir inci olan akı neden dünya gibi aşağılık bir âleme indirdiğini sorunca Allah-u Teâlâ ona "Ben gizli bir defineydim; derken bilinmeyi sevdim, beni tanımalarını diledim" diyerek karşılık vermiştir.²⁴¹ Rabbini tanıyıp bilmeyen kişi Mevlana'ya göre karanlıktadır. Çünkü cüz'i akıl karanlıkları aydınlatacak ışığa muktedir değildir. Cüz'i akıl vehim ile hata eder; kimi zaman nefesine üstün gelir, kimi zaman yenik düşer.²⁴² Oysa külli akıl tüm bunlardan münezzehtir.

Özetle, Mevlana'nın düşünce sisteminde cüz'i akıl ve külli akıl ayrımı önemli bir yer tutmaktadır. Mevlana'ya göre maddi âlemle ilgili olup güncel ve bireysel sonuçlar üreten cüz'i akıl; bilginin mâhiyetine kendiliğinden erişebilen külli akıl gibi kıymetli bir akıl değildir. Mevlana'nın cüz'i akı değerli olarak vasıflandırması metafizik meseleleri özellikle de Allah'ı tanıyıp bilme noktasındaki eksikliği ile sınırlıdır. Mevlana nazarında cüz'i aklın hiçbir koşulda kıymetinin olmadığını dile getirmek doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Mevlana'ya göre yetersiz olduğu konularda külli akıl tarafından desteklenen cüz'i akıl; insan-ı kâmil mertesine erişirmek için önemli bir unsur olacaktır.²⁴³ Bu bağlamda Mevlana; yapısı gereği metafizik alanla ilgili bilgilere de erişebilen; gerçekten mücerret olan formları da idrak edebilen külli akla üstün bir değer atfetmiştir. Peygamberlerin ve velilerin külli akı; sınırsız bir bilgi kapasitesine sahip olmamakla birlikte cüz'i akıldan üstün ve yetkindir. Bu nedenle kişinin yalnızca cüz'i akı ile hareket etmemesi külli akıldan destek

²⁴⁰ Mevlana, **Mesnevi**, 2/974.

²⁴¹ Mevlana, **Mecâlis-i Seba**, 7. Meclis, s.105.

²⁴² Mevlana, **Mesnevi**, 3/1145.

²⁴³ Mevlana, **Mesnevi** 2/2256-2265; Mevlana, **Mesnevi** 5/738.

olarak ilerlemesi gerekmektedir. Nitekim Mevlana'nın bilgi edinmedeki nihai gayesi Allah'ın bilgisine erişmektir. Cüz'i akıl bir takım akıl yürütmelerle Allah'ın varlığına ulaşabilse de Allah'ı tam anlamıyla tanıma, bilme ve sıfatlarına dair bilgi edinme noktasında mutlaka külli bir aklın kılavuzluğuna ihtiyaç duymaktadır.

3.3. Sezgi (İlham)

Sözlükte, "sezme yeteneği, feraset" gibi anlamlara gelen sezgi; "analiz ya da kanıtlama yoluyla diskürsif tarzda elde edilen bilginin tam tersine, dolayimsız kavrayış"²⁴⁴, "bir bağlantının birden, doğrudan doğruya aracısız keşfedilmesi"²⁴⁵, anlamında kullanılmaktadır. Sezgi en genel anlamıyla gerçekliği dolaysız olarak içten ya da içeriden kavrayabilme yetisidir.²⁴⁶ Tüm bu ifadelerden yola çıkarak sezgiyi, bilgilerin insanların kalbine hızlıca ulaşması, aracısız gelen bilgilerin ani kavranması olarak tanımlamak mümkündür.

Sezgi ve ilham kelimesi İslâmi literatürde eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Sezgi ve ilham zaman zaman birbirlerinin yerine kullanılsa da aralarında bazı farklar bulunmaktadır. İlham, her insanda görülmeyen, bazı insanlarda zuhur eden bir durumken sezgi bir kavrayış yetisi olarak her insanda bulunmaktadır. Fakat sezginin de boyutları her insanda farklılık göstermektedir. Halk arasında altıncı hissin kuvvetli olması ile de tabir edilen sezgi yetisi kimi insanda kuvvetliken kimisinde de zayıftır. Bu bağlamda sezginin de kişisel bir boyutu bulunmaktadır. Peki sıklıkla sezgi ile eş anlamlı olarak kullanılan ilham nedir?

لهم kökünden türemiş olan ilham; kelime anlamı olarak belletmek, bir nesneyi yutmak veya yutturmak ve akla gelmek, içe, gönle doğma, gönle doğan şey²⁴⁷; gibi manalara gelmektedir. İlham; belli bilgi vasıtalarına başvurmadan insanların kalbine Allah tarafından indirilen mana²⁴⁸ olarak tanımlanmaktadır. Terim olarak ise ilham; "Allah'ın, doğrudan veya melek aracılığıyla iyilik telkin

²⁴⁴ Cevizci, **Büyük Felsefe Sözlüğü**, s.1682.

²⁴⁵ Bedia Akarsu, **Felsefe Terimleri Sözlüğü**, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 1998, s.158.

²⁴⁶ Güçlü ve diğerleri, **Felsefe Sözlüğü**, s.1296.

²⁴⁷ El-İsfahani, **Müfredat**, s.510.

²⁴⁸ Akay, **İslâmi Terimler Sözlüğü**, s.216.

eden bilgileri insanın kalbine ulaştırması”²⁴⁹ demektir. Bu tanımdan yola çıkıldığında ilhamın bir çeşit vahiy olup olmadığı sorusu akla gelmekle birlikte ilhamı bir çeşit vahiy olarak değerlendirmek isabetli değildir. Çünkü vahiy terim anlamı itibariyle “Yüce Allah’ın dilediği hükümleri, sırları ve hakikatleri peygamberlerine bildirmesi”²⁵⁰ anlamına gelmektedir. Vahiy, Allah’ın peygamberlerine bildirdiği özel bir bilgi türü ve bilgi kaynağı iken ilham peygamber olmayan insanların da erişebileceği bir bilgi kaynağıdır.

Tasavvufta bir bilgi edinme yolu olan keşf de sezgi ile aynı anlama gelecek şekilde kullanılmıştır. Sözlükte bir şeyi örten perdenin kalkması, kapalı olan bir şeyi açığa çıkarmak²⁵¹ anlamında kullanılan keşf; aklın ve duyuların yetersiz kaldığı konularda doğrudan kalbe inen bilgiyi ifade etmektedir.²⁵²

Sezgi hem Doğu’da hem de Batı’da epistemolojik açıdan önemli bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Aklın ve duyuların bilgi edinmede tam anlamıyla yeterli olmadığını düşünen bazı filozoflar sezgiyi akıldan daha üst bir düzeyde ve aklın yanılmalarını engelleyen bir unsur olarak ele almışlardır. Bu bağlamda Doğu’da Gazali (1058-1111), Batı’da ise Henri Bergson (1859-1941) sezgi denildiğinde akla gelen ilk isimlerdir diyebiliriz. Kesin bilginin ne olduğu ve kesin bilgiye nasıl ulaşılacağı sorusu ile yola çıkan Gazali, akıl ile duyuların gücünü ve sınırlarını irdeleyerek kesin bilgiye erişmede yetersiz olduklarına kanaat etmiştir. Gazali’ye göre duyular gerçeği kavramakta yetersiz olup elde ettiği bilgilerin kesin olmama ihtimali de bulunmaktadır. Akıl ise suje ile obje arasında kurulan irtibat ve algılamaların ötesine geçememektedir.²⁵³ Üstelik akıl duyuların elde ettiği verileri işleyerek hareket etmektedir. Duyuların ve aklın bilgisine güvenilmeyeceğine kanaat getiren Gazali, zarûriyat dediği, yani delile muhtaç olmayan açık bilgilerin güvenilirliğinden emin olmuştur.²⁵⁴ Burada Gazali’nin zarûriyat olarak ele aldığı bilgiler sezgi ile doğrudan aracısız olarak elde edilen bilgilerdir. Nitekim Gazali, kesin bilgilere akla ve duyulara dair

²⁴⁹ Yusuf Şevki Yavuz, “İlham”, **DİA**, C.22, TDVY, İstanbul, 2000, s.98.

²⁵⁰ Akay, **İslâmi Terimler Sözlüğü**, s.490.

²⁵¹ Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, s.202.

²⁵² Süleyman Uludağ, “Keşf”, **DİA**, C.25, TDVY, Ankara, 2022, s.315.

²⁵³ Gazali, **El- Munkızu Min Ad-Dalâl**, Çev. Hilmi Güngör, Maarif Basımevi, Ankara, 1960, s.18.

²⁵⁴ Gazali, **El- Munkız**, s.19

birtakım deliller vasıtasıyla ulaşmadığını bunun Allah-u Teâla'nın kalbine ihsan ettiği bir nur yani sezgi vasıtası ile olduğunu dile getirmiştir.²⁵⁵

Bergson'a baktığımızda da sezgiye önemli bir yer verdiğini görmekteyiz. Bergson sezgiyi "bizi hayatın içine götürecektir yani hasbileşmiş, şuurlaşmış, konusunu düşünmeye ve bu konuyu sınırsızca genişletmeye kabiliyet kazanmış olan içgüdü"²⁵⁶ şeklinde tanımlamaktadır. Bergson'un bir başka tanımı ise sezginin bir deney bütünü veya içte duyulan bir deneyi verebilecek yegane güç²⁵⁷ olduğudur.

Bergson'a göre sezgi, zekadan daha farklı ve daha üstün bir bilgi edinme aracıdır. Sezgi, asıl gerçeklik olan Süre'yi (Hayat'ı), doğrudan doğruya yakalayan basit bir eylemdir. Burada bahsedilen süre zaman anlamında değildir. Süre, evrende her an devam eden oluş ve yaratma; evrenin daima yenilenmesi ve değişmesidir. Sezgi sayesinde, insan bilincinin doğrudan doğruya verdiği mutlak hakikat, bütünlüğüyle yakalanmaktadır.²⁵⁸ Bergson'a göre sezgi, bir şeyi olduğu gibi toptan kavrayarak ruhun ve iç benliğin aydınlanmasıdır. Bununla birlikte Bergson'da sezgi, Tanrı'ya yönelmek için her insanda bulunan ve hayatın bir parçası olan yegane güçtür.²⁵⁹

Hem Gazali'de hem de Bergson'da görüldüğü üzere sezgi, aniden kavrama ve içgüdü olarak değerlendirilen, akıl ve duygulardan farklı ve üstün olarak kabul edilen bir bilgi çeşididir. Bu bağlamda sezginin hakikatin bilgisi olduğunu söyleyebiliriz. Sezginin kaynağının ne olduğu konusunda ise filozoflar arasında tam anlamıyla fikir birliği bulunmamaktadır. Örneğin Descartes ve Kant sezginin kaynağının akıl olduğunu düşünürken Bergson içgüdü olduğunu söylemektedir.²⁶⁰ Gazali'de ise sezginin kaynağı Yüce Allah'tır. Kesin bilgiye

²⁵⁵ Gazali, **El- Munkız**, s.21.

²⁵⁶ Henri Bergson, **Yaratıcı Tekamül**, Çev: Mustafa Şekip Tunç, MEB Devlet Matbaası, İstanbul, 1934, s.231.

²⁵⁷ Cavit Sunar, "Bergson'da Zeka ve Sezgi", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.8, S.1-4, Ankara, 1960, s.42.

²⁵⁸ Ülker Öktem, "Descartes, Kant, Bergson ve Husserl'de Sezgi", **Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C.40, S.1-2, Ankara, 2000, s.173.

²⁵⁹ Ayşe Eroğlu, "Henri Bergson'da Bilinç- Sezgi İlişkisi", **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.27, Isparta, Aralık, 2012, s.93.

²⁶⁰ Öktem, **Descartes, Kant, Bergson ve Husserl'de Sezgi**, s.174.

Allah'ın yardımı ile ulaşılmaktadır. Nitekim kendisi de bu bilgiye Allah'ın yardımı ile eriştiğini belirtmiştir.²⁶¹

Kur'an'a göre; Allah-u Teâlâ emir ve yasaklarını insanlara bildirmek için seçmiş olduğu peygamberlerine vahyeder ve peygamberler de tebliğ görevleri gereği bu vahiyleri insanlara iletirler. Kur'an'da peygamberler dışındaki insanların Allah'tan vahiy almalarının mümkün olmadığı vurgulanmaktadır. Nitekim "(Resûlüm!) De ki: "Ben ancak sizin gibi bir insanım. Yalnız bana vahyediliyor..."²⁶² ayetinde bu durum açıkça beyan edilmektedir. Buna karşılık Hz. Musa'nın annesi ve Hz. Meryem gibi bazı insanlar da doğrudan Allah tarafından bilgilendirilmiş ve yönlendirilmiştir.

İlham ile vahiy bazı açılardan benzemektedir. Vahiy de ilham da doğrudan herhangi bir akıl yürütme ya da delil olmadan kalbe doğan ilahi kaynaklı bilgilerdir. Benzerliklerinin yanı sıra aralarındaki farklar bağlayıcılık açısından önem arz etmektedir. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi vahiy yalnızca peygamberlere has bir bilgi kaynağıyken ilham peygamberler dışında bazı insanlara da gelebilmektedir. Kur'an'da yer alan ayetlerden anlaşıldığı üzere²⁶³ vahiyde kesinlik vardır, yanılma payı yoktur. Fakat ilham kesin değildir. İlhamda kişinin içinde bulunduğu psikolojik ya da fizyolojik nedenlere bağlı birtakım yanılgılar olabilmektedir. Bu nedenle de ilham ile gelen bilgilerin bağlayıcı bilgiler olmadığını söylemek mümkündür. Peygamberlere iman edip aldıkları vahye itaat etmek Kur'an'da bir emirken ilham alan kişilere itaat etme zorunluluğu bulunmamaktadır.²⁶⁴ Vahiy toplumu ilgilendirirken, ilham kişiseldir.²⁶⁵ Bu farklılıklar nedeniyle vahiy ve ilham benzer şekilde elde edilen bilgi kaynakları olsa da bağlayıcılık açısından farklı isimlendirilmesi gerekmektedir.

²⁶¹ Gazali, **El- Munkız**, s.21; Ömür Karşı, "Gazali'de Sezginin Anlamı, Konumu ve Sınırı Sorunu", **The Journal of Academic Social Science Studies**, S.62, Elazığ, 2017, s.506.

²⁶² Fussilet 41/6.

²⁶³ Bkz: Nisa 4/105; Mâide 5/67; Hud 11/49; Yusuf 12/3; Kehf 18/27; Kehf 18/110; Ta Ha 20/13; Ankebut 29/45; Ahzab 33/2; Fâtır 35/31; Şûrâ 42/3; Şûrâ 42/51; Necm 53/4.

²⁶⁴ Nisa 4/13; Nisa 4/14; Nisa 4/69; Mâide 5/92; Enfâl 8/20; Enfâl 8/24; Nur 24/52; Ahzâb 33/36; Muhammed 47/33; Fetih 48/17; Hucurat 49/14.

²⁶⁵ Ahmet Bardak, **Kur'an'da İlm-i Ledünni**, Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van, 2006, s.84.

Kur'an-ı Kerim'de ilham kelimesi anlam itibariyle birçok kez kullanılmıştır. Bunlardan en belirgin olanı, Hz. Musa'nın annesine "Onu emzir, başına bir şey gelmesinden korktuğun zaman onu denize (Nil'e) bırak, korkma, üzülmeye. Çünkü biz onu sana döndüreceğiz ve onu peygamberlerden kılacağız" diye ilham ettik²⁶⁶ ayeti gösterilebilir. Bunun yanı sıra Hz. Meryem ile Cebrail arasında geçen diyalog²⁶⁷ ve "Rabbin bal arısına şöyle ilham etti: "Dağlardan, ağaçlardan ve insanların kurdukları çardaklardan kendine yuvalar edin"²⁶⁸ ayeti de ilhama örnektir. Bu son ayette ilhamın sadece insanlara değil diğer mahlukata da olabileceği görülmektedir.

Tasavvufta Hz. Peygamber'in vefatından sonra ortaya çıkan güncel dini meseleleri ve bu meselelerin batını yönlerini anlayabilmek için Allah'ın bazı kullarına ilham ederek yardımda bulunduğu düşüncesi bulunmaktadır. Aslında bu düşünce ayrıcalıklı bir bilgi arayışıdır. "Ayrıcalıklı bilgi ifadesiyle kastedilen; keşf ve ilham yoluyla elde edilen, her ne kadar sadece sahip olan kişiyi bağlayıcı olduğu kabul edilse de, ilahi kaynaklı olması iddiası nedeniyle doğruluğundan şüphe edilmeyen kesin bilgidir."²⁶⁹ Tasavvufta ilhamın ayrıcalıklı bir bilgi olarak vasıflandırılması nedeniyle ilhama mazhar olan kişilerin de sıradan kimseler olmadığı; ilim ve takva sahibi olan, seyr-ü sülûk ile nefsinin tezkiye ve terbiye eden gönül ehli Hak dostlarının ilham yoluyla bilgi aldığı belirtilmektedir.²⁷⁰ Bu nedenle ilham; doğruluk ve kesinlik ölçüsü keşfin mertebesine göre belirlenmekle birlikte genel anlamda güvenilir ve bağlayıcı kabul edilmiştir.²⁷¹

Mevlana da sûfi bir düşünür olarak ilhamın bilgi kaynakları arasında olduğunu kabul etmektedir. Mevlana'nın ilhama olan yaklaşımını anlayabilmek için Mevlana'da veli anlayışını iyi kavramak gerekmektedir. Zira ilham, Mevlana'ya göre Allah'ın veli kullarına özel bir bilgi kaynağıdır. Veli kelimesi;

²⁶⁶ Kasas 28/7.

²⁶⁷ Bkz: Meryem 19/16-25

²⁶⁸ Nahl 16/68.

²⁶⁹ Latif Tokat, "Dini İstismara Açık Bilgi Kaynağı Olarak "Ayrıcalıklı Bilgi": Keşf, İlham ve Rüya -Felsefi Bir Analiz", **Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.16, S.32, Çorum, 2017, s.388.

²⁷⁰ Öngören, **Tasavvufta Keşfin Değeri**, s.87.

²⁷¹ Öngören, **Tasavvufta Keşfin Değeri**, s.87.

fail vezninde ve mef'ûl vezninde iki anlam barındırmaktadır. “Fail olarak, taat halinde devamlı olan kişiyi; mef'ûl olarak da Allah'ın nimetleri üzerinde devamlı olan kulu ifade eder. Kısaca, sürekli olarak taata devam eden, isyandan uzak duran şehvetlerden kaçınan ariflere, veli adı verilmektedir.”²⁷² Veliler, ara vermeksizin masiyetten uzak olan ve devamlı olarak Allah'ın koruması altında bulunan kimselerdir.²⁷³

“Mevlânâ'ya göre veli; tıpkı peygamber gibi özel bilgilere, yani ledünni bilgiye sahip olup hakikate akıl ile değil, aşk ile ulaşan”²⁷⁴ Allah tarafından ilahi lütufla şerefendirilmiş kimselerdir. Ledünni bilgi; bâtnî özelliği olan, akıl ve duyularla elde edilemeyen birtakım hususları içeren, Allah'ın vasıtasız olarak istediği kimselere öğrettiği bilgiler olarak tanımlanmaktadır.²⁷⁵ Tasavvufçulara göre ledünni ilmin varlığına “Derken, kullarımızdan birini buldular ki ona katımızdan bir rahmet vermiş ve ona nezdimizden bir ilim öğretmiştik.”²⁷⁶ ayetinde de işaret edilmiştir. Mevlana “Hakk'ın mahall-i vahyi olan enbiyâ ve evliyânın gönlüdür.”²⁷⁷ diyerek peygamberlerin ve velilerin gönlüne Allah tarafından bir takım özel bilgilerin verildiğini, bu açıdan da velilerin de üstün vasıfta kimseler olduğuna işaret etmektedir.

Mevlana'ya göre “Her peygamberin, her velinin bir yolu yordamı vardır. Ama Hakk'a götürmede hepsi birdir.”²⁷⁸ Yani Peygamberler ve veliler Allah'ın kendilerine bildirdiği ilahi bilgileri insanlara ulaştırma ve insanlara örnek olma noktasında mertebe olarak farklı olup farklı yöntemler izleseler de aslında amaçları aynıdır. Bu açıdan Mevlana'nın nazarında peygamberler ile velilerin misyonunun aynı olduğunu söylemek mümkündür.

Mevlana, evliyanın Allah dostu olduğunu ve bizzat Allah'ın yardımı ile hareket ederek doğrudan Allah tarafından bilgilendirildiğini²⁷⁹ savunmakla

²⁷² Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, s.363.

²⁷³ Erginli ve diğerleri, **Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s.1196.

²⁷⁴ Abdulnasır Süt, “Mevlânâ'da Nübüvvet ve Velâyet”, **Ekev Akademi Dergisi**, Yıl:20 S. 66, Erzurum, 2016, s.10.

²⁷⁵ Bardak, **Kur'an'da İlm-i Ledünni**, s.22-23.

²⁷⁶ Kehf 18/65.

²⁷⁷ Mevlana, **Fîhi Mâ Fîh**, Kırk üçüncü Fasil, s.150.

²⁷⁸ Mevlana, **Mesnevi**, 1/3085.

²⁷⁹ Mevlana, **Mesnevi**, 3/79-82.

birlikte bu bilginin kaynağına vahiy denemeyeceğini farklı bir isimlendirilme yapılması gerektiğini söylemektedir:

“Mustafa’dan sonra vahiy nazil olmaz derler. Olur; ancak ona vahiy demezler. ‘Mü’min Allah’ın nuruyla bakar’ dediklerinin manası budur. Bir kimse nûr-ı Hudâ ile nazar ettiği vakit, evvel ve âhir ve gâib her şeyi görür.”²⁸⁰

Mevlana, Allah’ın veli kullarına ilham ettiğini ve ilham yoluyla gelen bu bilgilerin doğru bilgiler olduğunu söylerken kendisine ilham edildiği Kur’an’da açıkça ifade edilen Hz. Meryem’i örnek göstermektedir. “Allah sesi ister perde ardından gelsin ister perdesiz, Meryem’e yakasından ne verdiyse onu verir”²⁸¹ diyerek Hz. Meryem’e Cebrail aracılığıyla ilham edilen bilgilere ve hamileliği boyunca ve doğumu sırasında gelen bu bilgiler ile hareket ettiğine atıfta bulunmaktadır. Bununla birlikte Hz. Meryem ile Hz. Yahya (a.s)’ın annesinin konuşmalarını anlattığı hikâyesinde²⁸² ancak gönül ehli olan, yani Allah tarafından kendilerine ilham edilenlerin duyuları aşarak hakikatleri algıladıklarını ve olayların arka planındaki sırları gördüklerini belirtmektedir.

Düşünce denizinin nerede olduğunu sorarak doğru bilginin kaynağının Allah-u Teâlâ olduğuna işaret eden Mevlana, düşüncelerimizin Allah’tan geldiğine ve nihayetinde yine bizi Allah’a ulaştırması gerektiğine vurgu yapmaktadır.²⁸³ İnsan, şek ve şüphe olmadan kaynağı Allah olan bilgileri kabul etmelidir. İlham yolu ile elde edilen bilgilerin kişisel tecrübeye dayanmasından dolayı doğruluğunun ya da aksinin ispatlanması mümkün değildir. Buna rağmen bu bilgilerin kaynağı Allah-u Teâlâ olduğu için vahiy yoluyla gelmesi ile ilham edilmesi arasında Mevlana’ya göre bir fark yoktur. Mevlana dahil olmak üzere sûfiler seyr-ü sülûku tamamlayıp belirli bir mertebeye ulaşanların artık yanılmayacaklarını düşünmektedir. Ayrıca Mevlana’ya göre “Allah’tan vasitasız olarak gelmeyen bilgi, düzgücünün boyası gibi kalıcı olmamaktadır.”²⁸⁴ Bu beyite göre Mevlana Allah’tan gelen bilgileri vahiyle ya da ilhamla gelmelerini

²⁸⁰ Mevlana, **Fîhi Mâ Fîh**, Otuz birinci Fasil, s.118.

²⁸¹ Mevlana, **Mesnevi**, 1/1934.

²⁸² Mevlana, **Mesnevi**, 2/3588-3600.

²⁸³ Mevlana, **Mesnevi**, 1/1138-1144.

²⁸⁴ Mevlana, **Mesnevi**, 1/3448.

ayırt etmeden doğru ve kalıcı bilgi olarak kabul etmektedir. Çünkü bu bilgiler Mevlana'ya göre insani bilgiler değil, ilahi bir kaynağın ürünüdür.

Tasavvufta belirli bir mertebeye gelip bir sûfi veya veli olarak nitelendirilebilmek için bireylerin seyr-ü sülûku tamamlamaları gerekmektedir. Arapça yürümek, gezmek, gitmek anlamına gelen seyr; Allah'a ulaşmak üzere yapılan manevî yolculuktur.²⁸⁵ Hakk'a ermek ve maneviyatın yükseltilmesi için bir rehberin denetiminde gerçekleştirilen; bir makamdan bir makama yükseliş ile devam eden manevi ve ruhi yolculuk seyr-ü sülûk olarak tanımlanmıştır.²⁸⁶ Seyr-ü sülûku bir halden başka bir hale geçiş olarak değerlendirmek mümkündür. Bu geçiş; kötü hallerden iyi hallere; yanlıştan doğruya, çirkinden güzele gibi mertebenin yükseldiği bir geçiştir. Bu bağlamda velilik makamı seyr-ü sülûkun tamamlanması ve kişinin masivadan uzaklaşma haline gelmesi ile elde edilen bir makam olarak görünmektedir. Dolayısıyla tasavvufta seyr-ü sülûkun bir öğretim metodu olduğunu ve velilik makamına da bu öğretimle ulaşılabileceğini söylemek mümkündür.

Mevlana'nın vahiy ve ilham arasında güvenilirlik açısından bir ayırım yapmaması bizim kanaatimize göre istismara açık bir durumdur. İlham öncelikle kişisel bir bilgi kaynağı olup toplumun tamamını ilgilendirmemekte ve ilham alan kişiden başkasını bağlamamaktadır. İlham aldığını iddia eden kimselerin bu durumunu kanıtlayabilecek bir argüman da bulunmamaktadır. Dolayısıyla veli tanımına uymadığı halde bir takım sosyal, ekonomik ya da psikolojik sebeplerle kendisini veli gibi tanıtan kimseler peyda olabilmekte ve ilham aldığını iddia ederek halkın yanıltılmasına sebep olabilmektedir. Bu kimselerin gerçek velilerden ayırt edilebilmesi için iddialarının Kur'an ve sünnete uygunluğu, tutarlılığı ve ifrat-tefrit sınırlarına göre itidali kontrol edilmelidir. Bununla birlikte gerçekten veli olan kimselerin de ilham alırken yanıltma ihtimalleri bulunmaktadır. Uykusuzluk, yorgunluk, açlık veya hastalık gibi fizyolojik etmenlerin yanı sıra stres, endişe veya korku gibi psikolojik etmenler de ilhamda yanıltmaya neden olabilmektedir. Bu açıdan vahiy ile ilhamı aynı oranda güvenilir ve bağlayıcı kabul etmek bize göre doğru bir yaklaşım değildir.

²⁸⁵ Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, s.302.

²⁸⁶ Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Marifet Yayınları, İstanbul, 1991, s.427.

Mevlana'ya göre ilhamın yeri insanın gönlüdür.²⁸⁷ Ancak her gönle ilham edilmez. İlham alabilmek için gönlün hazır olması gerekmektedir. Bunun için de ilhama mazhar olacak insanın belli başlı özellikleri taşıması lazımdır. Dünyanın zevk ve sefasına kendisini kaptıran, gönlünde dünyanın ve dünyalıkların sevgisi ağır basan bir insanın ilhama mazhar olması Mevlana'ya göre beklenemez. Dünya ve ahiret dengesini kurmuş, nefisini terbiye edip beşeri arzulardan kendisini arındırabilmiş, farz ve nafîle ibadetlerle Hakk'a yakınlaşmış kimseler gönül ehli olabilmektedir. Mevlana ancak beşeri vasıflardan soyutlanan mü'minlerin ilham alabileceğini düşünmektedir.

Kur'an'da bildirildiği üzere "Göktekiler ve yerdekiler Allah onlara bildirmedikçe gaybı bilemez, mutlak gaybı ancak Allah bilir."²⁸⁸ İnsanların duyu ve akılla elde edemeyeceği, insanlara bildirilmeyen; kıyametin kopması, insanı nerede ve ne zaman öleceği, rızık olarak insanın ne kazanacağı gibi konuları kapsayan alan mutlak gaybtır. Mutlak gaybın iki yönü bulunmaktadır: Birincisi, sadece Allah'ın bilip başka hiç kimseye bildirmediği, insanlara kapalı olan alandır. İkincisi, Allah'ın sadece Peygamberlere vahiy yoluyla bildirdikleridir.²⁸⁹ Mutlak gayb alanı Allah'ın izin verdiği ölçüde peygamberler tarafından bilinse de veliler dahil olmak üzere peygamber dışındaki insanların bilmeye güç yetiremediği bir alandır. Bu bağlamda Mevlana'nın velilerin de bilgi sahibi olduğunu öne sürdüğü gayb alanı mutlak gayb değil izafi gaybtır. İzafi gayb; şart ve zamana ya da bilgi veya bilgisizliğe bağlı olan; kimine göre var olan kimine göre bilinmeyen; metafizik âlemin yanı sıra fizik âlemde de karşılaşılan bir alandır.²⁹⁰ Âlemde müşahede edilenlerin bir zahiri boyutu bir de bätini boyutu bulunmaktadır. Bu bağlamda eşyanın bätini yönü izafi gayb olarak kabul edilebilir. Nitekim Kur'an'da da âlemde görünen her şeyin zahirinin yanı sıra bätini yönünün de bulunduğu ve herkes tarafından anlaşılamayacağı belirtilmektedir.²⁹¹

²⁸⁷ Mevlana, **Mesnevi**, 1/2081.

²⁸⁸ Neml 27/65.

²⁸⁹ Ersan Özten, **Peygamberlerin Gaybı Bilme İmkânı**, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara,2009, s.11.

²⁹⁰ Özten, **Peygamberlerin Gaybı Bilme İmkânı**, s.22.

²⁹¹ Bakara 2/74; İsrâ 17/44; Hac 22/18.

Mevlana, anlattığı hikâyelerde pek çok kez ilhamın bilgilendirici olduğunu²⁹², ilham verenin celal nurunun aydınlığı olduğunu²⁹³ ilhamdan yoksun olanların beden ve bünyeden soyutlanamayan²⁹⁴ kimseler olduğunu söylemektedir. Ayrıca ilham ile külli akıl arasında bağ kuran Mevlana'ya göre; sadece cüz'i aklın isteği ve daveti ile ilham elde edilemez. Çünkü halkın geneli cüz'i rahmete sahipken, himmet sahipleri külli rahmete sahiptir.²⁹⁵ Toplumdaki herkesin ilham alması ilhamın yapısal özelliğine aykırıdır. Bu nedenle külli akıl gibi ilham da mertebe olarak özel kabul edilmektedir.

Sonuç olarak Mevlana, peygamberler dışında evliyanın da Allah-u Teâlâ'dan ilham yoluyla bilgi aldığını ve bu bilgilerin doğru ve güvenilir bilgiler olduğunu kabul etmektedir. Ancak Mevlana'nın bu düşüncesi bizim kanaatimize göre istismara açık bir yaklaşımdır. İlham, yalnızca alan kişiyi bağlayan ve birtakım sebeplere bağlı olarak yanılabilen kişisel bir bilgi kaynağıdır. Bu nedenle ilhamı vahiy gibi kesin kabul etmek yerine bir bilgi kaynağı olduğunu kabul edip vahiyden ayrı tutmak daha sıhhatli bir değerlendirme olacaktır.

3.4. Vahiy

Vahiy kelimesinin aslı; ima, kinaye veya üstü kapalı şekilde hızlı gösterilen işaret²⁹⁶, “gizli ve çabuk anlaşılan söz, fısıltı ile bildirme”²⁹⁷ demektir. “Hızlı bir şekilde ve gizlice söylemek, işaret etmek, ilham etmek” anlamındaki vahiy (vahy) “Tanrı'nın yüksek öneme haiz mesajlarını; kendi varoluşu, sıfatları, iradesi vb. ile ilgili temel bilgileri insanlığa Peygamber aracılığıyla iletme yoludur.”²⁹⁸ Terim olarak vahiy; “Allah'ın bir emri, bir hükmü veya bilgiyi peygamberine gizli olarak bildirmesi”²⁹⁹ anlamına gelmektedir. “Söz, yazı, risale veya işaret gibi, kendisiyle delil gösterilen (tasdik veya ispat yapılan) her şey vahy'dir.”³⁰⁰ Vahiyden maksat hem Allah tarafından bilgilerin peygamberlere

²⁹² Mevlana, **Mesnevi**, 3/2052.

²⁹³ Mevlana, **Mesnevi**, 3/2703.

²⁹⁴ Mevlana, **Mesnevi**, 3/1744.

²⁹⁵ Mevlana, **Mesnevi**, 3/1806

²⁹⁶ El-İsfahani, **Müfredat**, s.1140.

²⁹⁷ Akay, **İslâmî Terimler Sözlüğü**, s.490.

²⁹⁸ Cevizci, **Büyük Felsefe Sözlüğü**, s.1911.

²⁹⁹ Yusuf Şevki Yavuz, “Vahiy”, C.42, **DİA**, TDVY, İstanbul, 2012, s.440.

³⁰⁰ Seyyid Şerif Cürçani, **Ta'rifat (Arapça- Türkçe Terimler Sözlüğü)**, Trc: Arif Erkan, Bahar Yayınları, İstanbul, 1997, s.248.

gönderilmesi hem de Allah'ın katından gönderilen bilgilerin kendisidir. “Allah, ilk insanı yaratmasıyla birlikte, kendini tanıtmak, yaratılma gayesini insana bildirmek için ilk insanla iletişime vahiy yoluyla geçmiştir.”³⁰¹ İnsan ile Allah arasında kurulan bu iletişim ilk insan sonra da kesilmemiş ve Allah tarafından seçilen elçiler; peygamberler aracılığıyla devam etmiştir.

Mevlana; vahyin doğru bilginin kaynağı olduğu dolayısıyla bağlayıcılığı konusunda, Kur'an'a ve sünnete bağlı bir Müslüman ve tefekkürün zirvesine ulaşmış bir sûfi olarak diğer sûfilerle hem fikirdir. Mevlana'ya göre her hüner sahibinde, her sanatçıda her zanaatkârda kısacası dünya üzerinde yaşayan her insanda bulunan bilgiyi veren Allah-u Teâlâ'dır.³⁰² Tasavvufta Yüce Allah yarattıklarının bazılarını akıl lütfederek bu bilgilere erişmesini sağlamış, bazılarını da aklın yanında vahiy ya da ilham ile destekleyerek bilgi mertebesini artırmıştır.

Mevlana'ya göre vahiy, insanın gizliyi ve açığı anlamasını sağlayan, duygudan gizli söylenen söz³⁰³ anlamına gelmektedir. Duygudan gizli söylenen bu sözler, Allah ile peygamberleri arasında kurulan özel bir iletişimin neticesidir. Bu iletişimin yani vahyin sırrı ise gönülde gizlidir.³⁰⁴ Bu nedenle herkesin vahyin mahiyetini anlayıp yorumlayabilmesi mümkün değildir.

Mevlana, Allah'ın sadece peygamberlere vahyettiğini, peygamberlerin yaratılış itibarıyla diğer insanlarla eşit olup Allah'tan vahiy almaları yönüyle üstün kılındığını Güneş ve yıldız metaforu ile izah etmektedir. “Herkeste gökteki güneşten ışık alacak göz ve kuvvet olsaydı, Güneşin ışığına delil olan yıldız ne gerek kalırdı?”³⁰⁵ diyerek Allah'tan vahiy alan kimselerin özel ve seçilmiş olduğuna vurgu yapmaktadır.

Allah'ın vahiy yoluyla peygamberlere gönderdiği bilgiler Mevlana'ya göre doğrunun ta kendisidir.³⁰⁶ Mevlana, “(Resûlüm!) Sana (samimiyetle) biat edenler ancak Allah'a biat etmiş olurlar. Allah'ın (kudret) eli onların ellerinin

³⁰¹ Mehmet Akif Ceyhan, “Allah- İnsan İletişimi Açısından Vahiy”, **Kader Dergisi**, C.12, S.2, Ankara, 2018, s.350.

³⁰² Mevlana, **Mecâlis-i Seba**, 7. Meclis, s.104.

³⁰³ Mevlana, **Mesnevi**, 1/1461-1462.

³⁰⁴ Mevlana, **Mesnevi**, 1/2081.

³⁰⁵ Mevlana, **Mesnevi**, 1/3656-3657.

³⁰⁶ Mevlana, **Mesnevi**, 1/225.

üstündedir.”³⁰⁷ ayetine atıfta bulunarak vahiy alanların Allah’ın vekili olduğunu³⁰⁸, peygamberler ne buyurursa doğru ve reddedilemez bilgi olduğunu vurgulamaktadır. Peygamberlerin kendi heva ve heveslerine göre konuşmadıklarını söyleyen Mevlana, onların bütün konuştuğu şeylerin kendilerine indirilen vahiy olduğunu hatırlatmaktadır.³⁰⁹ Burada belirtmek isteriz ki; peygamberlerin söylediği her şeyi vahiy olarak değerlendirmek doğru değildir. Bütün peygamberler öncelikle bir beşerdir. Bu nedenle peygamberlerin, bir beşer olarak söyledikleri değil, peygamber vasfı ile topluma din adına tebliğ ettiği hakikatler vahiy olarak kabul edilmektedir.

Allah-u Teâlâ’nın vahiy göndermekten maksadı; insanların emir ve yasaklara uyma konusunda öğütlendiğini, zaman zaman da insanların ikaz edilerek başıboş bırakılmadığını³¹⁰ göstermektir. Doğru bilgiye ulaşmada vahyin en önemli kaynak olduğunu savunan Mevlana, Mesnevinin pek çok beytinde de vahyin; Allah’ın peygamberlere seslenişi olduğuna³¹¹, emrediciliğine³¹², öğreticiliğine³¹³, uyarıcılığına³¹⁴, yol göstericiliğine³¹⁵, ve kudretine³¹⁶ işaret etmektedir.

Mevlana’ya göre insan, belirli bir çaba ve akıl yürütme ile dünyaya dair meseleleri idrak ederek birtakım bilgilere erişebilir ancak gayba dair konularda ne akıl yürütmenin ne de bilimsel verilerin bir sonuca ermesi mümkün değildir. Gayba dair bağlayıcı ve genel geçer tek bilgi kaynağı vahiydir. Gayb ile ilgili meselelerde duyuların ya da aklın kullanılması ve bu kaynakların yeterli olması mümkün değildir. Bu açıdan Mevlana; vahiy olmadan tümevarım, tümdengelim ve kıyas gibi akıl yürütmelerle gayba dair bilgilere ulaşmaya çalışanların halini sağır kimsenin haline benzetmektedir. Duyu kaybı yaşayan birinin dış dünyaya

³⁰⁷ Fetih 48/10.

³⁰⁸ Mevlana, **Mesnevi**, 1/226.

³⁰⁹ Mevlana, **Mesnevi**, 6/4668.

³¹⁰ Kıyamet 75/36.

³¹¹ Mevlana, **Mesnevi**, 2/2866

³¹² Mevlana, **Mesnevi**, 3/3285.

³¹³ Mevlana, **Mesnevi**, 4/1295; **Mesnevi**, 3/180. (“Dedi, ey Musa, günah işlemediğin bir ağızla yakarıp sığın bana” beytiyle Allah-u Teâlâ Hz. Musa (a.s)’a kendisine nasıl dua etmesi gerektiğini öğretmektedir.)

³¹⁴ Mevlana, **Mesnevi**, 2/1710-1740.

³¹⁵ Mevlana, **Mesnevi**, 3/1092-1099.

³¹⁶ Mevlana, **Mesnevi**, 4/1656.

dair hiçbir veri alamaması veya algıladıklarında eksik ve hatalı olması gibi insan da vahiy olmadığında gayba dair bilgilere erişememektedir. Mevlana'nın anlattığına göre; komşusu hasta olan sağır bir kimse, komşusunu ziyaret etmek ister. Adam sağır haliyle konuşmaları anlayamayacağı için komşusunun vereceği cevapları kendince tasarlar. Fakat komşusu sağırın sorularına tahmin ettiği cevapların hiçbirini vermez. Üstelik iyice sinirlenen hasta, sağır komşusunu düşmanı olarak vassfeder.³¹⁷ Görüldüğü gibi duyuların eşik sınırları içerisinde olmayan ya da cüz'i aklın bilmeye güç yetiremediği meselelerle ilgili çıkarımlarda bulunmak sağır kimsenin düştüğü duruma düşerek hakikati iskalamak demektir.

Mevlana'ya göre Allah insanlara akli bahşederek lütufta bulunmuş olsa da vahiyle desteklenmeyen akıl insanı olgunlaştırmayacaktır. Aklın vahiy olmadan hakikati idrak edemeyeceğini savunan Mevlana, Kur'an-ı Kerim'de anlatılan Hz. Musa (a.s) ve Hızır kıssasına³¹⁸ atıfta bulunarak³¹⁹ akıl ve vahiy kıyaslayıp vahyin üstünlüğüne işaret etmektedir. Mevlana'nın anlatımlarında Hz. Musa akli, Hz. Hızır ise vahiy temsil etmektedir. Kıssaya göre; ilim ve hikmeti Hızır'dan öğrenmek isteyen Hz. Musa, Hızır'la birlikte bir yolculuğa çıkar. Ancak yaşanan birtakım olayları zâhirine göre yorumladığı için Hızır'ı eleştirir. Mevlana, Hz. Musa'nın bu durumunu "Hızır'ın vahiy ruhuna uygun davranışları karşısında Musa'nın akli bulanıklaştı."³²⁰ sözleriyle ifade ederek vahiy olmadan aklın yetersiz kalacağına ve zihnin berraklaşamayacağına vurgu yapmıştır.

Sonuç olarak Mevlana'ya göre, her şeyin yaratıcısı ve bilginin tek kaynağı olan Yüce Allah, öncelikle bilinmek ve tanınmak arzusuyla vahiy göndermiştir. Allah'ı hakıyla tanıyıp bilme noktasında duyular ve akıl ancak belirli bir mertebeye kadar ilerleyebilmektedir. Bu nedenle duyuların ve aklın vahiy ile desteklenerek terbiye edilmesi gerekmektedir. Vahiyle desteklenmeyen duyular ve akıl Mevlana'ya göre cansız bir varlıktan farklı değildir.³²¹

³¹⁷ Mevlana, **Mesnevi**, 1/3359-3394.

³¹⁸ Kehf 18/66-82.

³¹⁹ Bkz: Mevlana, **Mesnevi**, 3/1961-1970; **Mesnevi**, 1/ 224,236, 2968-2970; **Mesnevi**, 2/434, 3501-3504, 3514; **Mesnevi**, 3/ 1960-1970; **Mesnevi**, 4/2755.

³²⁰ Mevlana, **Mesnevi**, 2/ 3248-3250.

³²¹ Mevlana, **Mesnevi**, 4/3727.

Mevlana'nın kabul ettiği bilgi kaynaklarını bağlayıcılık ve güvenilirlik açısından; duyular, akıl, ilham ve vahiy olarak derecelendirmek mümkündür. Gerek kapasite yetersizliği gerekse yanılma ihtimalinin çok olması nedeniyle duyular, güvenilirliği en az olan kaynak iken kaynağı Allah-u Teâlâ olan vahiy; genel geçer, kesin ve bağlayıcı olan üst düzey bilgilerdir. Akıl ise cüz'i akıl ve külli akıl ayrımı ile ele alınmış; cüz'i akıl metafizik meselelerde yetersizliği nedeniyle nakıs bir akıl olarak kabul edilirken bilginin mâhiyetine kendiliğinden ulaşan külli akla üstün bir değer atfedilmiştir.

Mevlana'nın sözünü ettiği bilgi kaynakları bilgilerin sınıflandırılmasında da önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda Mevlana'da bilgi çeşitlerinin bilginin elde edildiği kaynakla ilintili olarak ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Özellikle cüz'i akıl ve külli akıl ayrımı Mevlana'da bilginin çeşitlenmesinde de dikkat çekmektedir. Bilgiye kaynak olması açısından iki önemli unsur olan cüz'i akıl ile elde edilen bilgiler ile külli aklın elde ettiği bilgiler bu doğrultuda doğru, genel geçer, güvenilir ve insana sağladığı fayda açısından tasnife tabi tutulmuştur. Mevlana, insanın elde ettiği bu bilgileri hem mahiyet açısından hem de mertebe açısından farklı bilgiler olarak kabul etmekte ve kademe kademe ele almaktadır.

4. Bilgi Çeşitleri

4.1. Cüz'i Akılla İlgili Bilgi Çeşitleri

İslâm'da emir ve yasaklara muhatap olmanın ön koşulu olan akıl hem Kur'an-ı Kerim hem felsefe hem de tasavvuf ilminde bir bilgi kaynağı olarak önem arz etmektedir. Hayatının merkezinde Kur'an olan ve düşüncelerini Kur'anî çerçevede şekillendiren Mevlana da aklın bir bilgi kaynağı olduğunu kabul ederek akla büyük bir önem atfetmektedir.

Mevlana her insanda var olan ve fiziki âlemlle sınırlı olan cüz'i aklın metafizik meseleleri idrak noktasında eksik ve işlevsiz olduğunu her fırsatta vurgulamaktadır. Bu nedenle cüz'i aklın kendisi gibi cüz'i akılla ilgili olan bilgi çeşitleri de Mevlana'ya göre insanın varlık âlemindeki mertebesini yükseltebilmesi için yeterli değildir. Mevlana bu noktada insanın cüz'i aklın bilgileri ile yetinmemesi gerektiğini belirtmektedir. Mevlana'ya göre cüz'i aklın

bilgisi ile yetinerek gelişime kapalı olan insanlar sadece ot bulup karnını doyurmayı düşünen bir eşekle aynı seviyededir.³²² Mevlana'nın bir eşekle aynı mertebede gördüğü cüz'i akıl; şehvi duygularına esir olmuş, doğru ile yanlış, haram ile helali gözetmeden hareket eden kimselerin aklıdır. Çünkü insan dünyaya başıboş olarak gönderilmemiştir.³²³ Uyması gereken birtakım kurallar ve yerine getirmesi gereken birtakım yükümlülükler bulunmaktadır. Bu yükümlülükleri yerine getirmeyen akıllar Mevlana'nın eleştirdiği; mertebesi en düşük varlık olan hayvanlarla aynı amaç uğrunda yani beden ve nefsin istekleri doğrultusunda hareket eden cüz'i akıllardır.

Cüz'i akılla elde edilen bilgiler sınırlı bir kapasite ile elde edilmelerinden ötürü belli bir çerçevenin dışına çıkamamaktadır. Bu sebeptendir ki kâmil insan olma yolundaki biri için cüz'i akıl hem yetersiz hem de Mevlana'nın tabiriyle ilerlemesine engel olan bir ayak bağıdır.³²⁴ “Bu ayak bağı insanın özgürlüğünü elinden almakta, yükselişine ve miracına bile engel olmaktadır.”³²⁵ Bu açıdan Hz. Muhammed (s.a.v)'in cüz'i akıl bilgisinden arınıp akıllı küll ile donatıldığı için miraca yükseldiği ve kendisine eşlik eden Cebrail'den daha ileri mertebelere gidebildiğini söylemek mümkündür.³²⁶ Mertebesini yükseltmek isteyip kâmil insan olmak için gayret gösteren bir kimsenin öncelikli vazifesi de cüz'i aklın bilgisinin hakikat olmadığını idrak ederek bu ayak bağından kurtulmaya çalışmaktır. Belirtmek isteriz ki; Mevlana'nın cüz'i akıllı ayak bağı olarak nitelendirmesi tamamen metafizik alanla ilgilidir. Metafizik alana dair bilgi sahibi olmak isteyen kimselerin cüz'i akıl ile değil, külli akıl ile veya külli akıl rehberliğinde hareket etmesi gerekmektedir.

Bir bilgi kaynağı ve çeşidi olarak cüz'i aklın metafizik meselelerde yetersizliğine vurgu yapan Mevlana; cüz'i akılla ilgili bilgi türlerini de bu doğrultuda ele almıştır. Cüz'i akılla ilgili bilgi türleri; duyu bilgisi, şüphe bilgisi, zanni bilgi ve taklidi bilgidir.

³²² Mevlana, **Mesnevi**, 2/1847.

³²³ Bkz: Kıyamet 75/36.

³²⁴ Mevlana, **Mesnevi**, 1/2329.

³²⁵ Muhammedi, **Mevlâna ve Akıl**, s.64.

³²⁶ Mevlana, **Mesnevi**, 1/1066-1067.

4.1.1. Duyu Bilgisi

Ruh ve beden olarak düalist bir varlık yapısına sahip olan insan; doğduğu andan itibaren fizik âlem içerisinde bedene ait duyu organları ile dış dünyayı algılamakta ve zamanla gelişen akıl yürütme faaliyetleri ile sahip olduğu bilgi yelpazesini genişletmektedir. Bu bağlamda beden insanın dış dünya ile irtibat kurmasındaki en önemli ögedir. Bedeni dolayısıyla da duyuları ile dış dünyayı algılayan insan cüz'i akli sayesinde değerlendirmeler yaparak bir takım bilgiler elde etmektedir. İnsanın dış dünyayı algılamasında birer araç olan duylardan gelen verilerin cüz'i akılla değerlendirilmesinden dolayı duyu bilgisi cüz'i akılla ilgili bilgiler içerisinde yer almaktadır.

Duyu organları insan bedeninde estetiği ve bütünlüğü sağlamakla birlikte dış dünyaya açılan bir bilgi kapısı mesabesindedir. Beden ile duyular arasındaki bu irtibat dolayısıyla Mevlana'da duyu bilgisinin ne olduğunu izah etmeden önce bir girizgâh olması açısından Mevlana'nın insan bedenine ve bedeninin bilgisine dair genel yaklaşımından kısaca söz etmenin faydalı olacağını düşünüyoruz:

Mevlana çoğu kez bedeni insanın kurtulması gereken bir kafes³²⁷, tıpkı Yusuf (a.s) gibi çıkıp kurtulması gereken bir kuyu³²⁸, insanın içinde bulunduğu bir mezar³²⁹ ve özgür kalması gereken bir hapse³³⁰ benzetmektedir. Aynı zamanda bedeninin ağzı kapalı bir testi³³¹ olduğunu söyleyen Mevlana testinin içinde ne olduğunun önemli olduğunu vurgulamaktadır. Çünkü Mevlana'ya göre aslanan gönül ve ruhtur. Bir engel olmaksızın birbirinin aynısı olan insanı diğerlerinden ayırt eden sahip olduğu ruhudur. Beden; kendi arzu ve heveslerine terk edildiğinde, sürekli dünya nimetlerine doğru yönelen, maddi haz ve zevklerle yetinen ve bunları en yüksek gayeler olarak kabul eden bir

³²⁷ Mevlana, **Divan-ı Kebîr**, C.5, b.2216.

³²⁸ Mevlana, **Divan-ı Kebîr**, C.1, b.3147; **Divan-ı Kebîr**, C.1, b.605; **Divan-ı Kebîr**, C.4, b.3251.

³²⁹ Mevlana, **Divan-ı Kebîr**, C.1, b.887; **Divan-ı Kebîr**, C.1, b.1722; **Divan-ı Kebîr**, C.7, b.3090.

³³⁰ Mevlana, **Divan-ı Kebîr**, C.5, b.1112; **Divan-ı Kebîr**, C.5, b.2502; **Divan-ı Kebîr**, C.6, b.2096.

³³¹ Mevlana, **Mesnevi**, 6/650.

yapıdadır.³³² Bu nedenle Mevlana'ya göre ruhu, bedenın rastlantısal itiş ve sürükleyişine köle yapmamak gerekmektedir.

Her ne kadar Mevlana, insan bedenini kurtulunması gereken bir yer olarak isimlendirse de bedenın sahip olduğu büyük bir itibar olduğunu da reddetmemektedir. Öyle ki beden ve ruh özde ortaktır. Tıpkı tohumun kabuksuz olarak yere ekildiğinde tutmayıp kabuğuyla ekildiğinde yetişip ağaca dönüşmesi gibi beden olmadan ruhun, ruh olmadan bedenın bir anlamı yoktur.³³³ Burada önemli olan insanın bedenini kâmil insan olabilme yolunda doğru kullanabilmesidir.

Beden, sadece hacimden ibaret olan bir görünüm değil aynı zamanda insanın doğru bilgiye ulaşma yolculuğunda kullandığı bir araçtır. Bu araç tam donanıma sahip olmadığı için sınırlı kapasitesi ve işleviyle ancak belirli bir mertebedeki bilgilere erişebilmektedir. Dünyayı dolaşmak isteyen bir seyyahın varmak istediği her yere aynı vasıtayla varması mümkün değildir. Tıpkı bunun gibi insan bedeni farklı düzeylerdeki her bilgiye erişebilecek donanımda değildir. Duyular ve bir takım akıl yürütme faaliyetleri ile bazı bilgiler elde edebilir. Mevlana'ya göre “Dünyada tahsille, bellemele elde edilen her bilgi; bilgiyle ilgili olan, bilinen her şey beden bilgisidir.”³³⁴ İnsanın dış dünyaya ait elde ettiği tüm bilgilerin bedeninde sahip olduğu organlar ve akıl ile elde edilmesinden dolayı Mevlana tüm bunları beden bilgisi olarak da isimlendirmiştir. Fakat elde edilen bu bilgiler yalnızca bedene tesir ettikleri için kalıcı bilgiler değildir. Bir bilginin insana gerçek anlamda tesir edebilmesi ve o bilginin insanda olumlu değişmelere vesile olabilmesi için bilgilerin sadece bedene değil gönle de hitap etmesi gerekmektedir.³³⁵

Mevlana bedene dair bilgileri çocukların sopalardan yaptıkları oyuncak atlara benzetmektedir.³³⁶ Çocuklar oyuncak atlarıyla oynarken biraz ilerleseler bile aslında mesafe katetmemişlerdir. Üstelik yorulup dönmek istediklerinde

³³²Levent Bayraktar, “Mevlana'da Ruh-Beden İlişkisi Problemi”, **Uluslararası Mevlana Mesnevi Mevlevihaneler Sempozyumu**, Yayına Hazırlayan: Mehmed Veysi Dörtbudak, Manisa, 2006, s.114.

³³³ Mevlana, **Fîhi Mâ Fîh**, Beşinci Fası, s.21.

³³⁴ Mevlana, **Fîhi Mâ Fîh**, Altmış yedinci Fası, s.208.

³³⁵ Mevlana, **Mesnevi**, 1/3446.

³³⁶ Mevlana, **Mesnevi**, 1/3444..

ellerindeki oyuncak onlara yük olup ağırlaşmıştır. Tıpkı bunun gibi bedeninde elde ettiği bilgilerle insan ancak belirli bir yere kadar ilerleyebilmektedir. Fakat bu bilgilerin kendisini merteye olarak ilerletmediğini anlayınca artık bir yükten farkı kalmayacaktır.

Tüm bunlardan hareketle Mevlana'ya göre bedeninde bilgisinin aslında duyu aracılığıyla elde edilen veriler olduğunu, nihayetinde bu verilerin cüz'i akıl ile işlenerek birtakım sonuçlara ulaşıldığını söylemek mümkündür. Mevlana'nın beden bilgisi adı altında da ele aldığı cüz'i akıl temelli bilgilerden en çok itibar edileni hiç şüphesiz duyu bilgileridir.

Duyu bilgisinin duyu organları aracılığıyla elde edilen tüm bilgileri kapsadığını söylemek mümkündür. Duyular ile elde edilen bilgiler insanın bedenine ait olup cüz'i akılla işlenen bilgilerdir. Fakat insan yalnızca bedenden müteşekkil bir varlık değildir. Dış dünyadan duyu aracılığıyla elde edilen verilerin ruha etki etmesi ise duygular ile gerçekleşmektedir. Bu açıdan duyu ve duygular arasındaki bağ, beden ve ruh arasındaki irtibata benzemektedir. Beş duyu insanın bedenine ait kısmken, duygular esas olarak ruha etki eden taraftır. Beş duyu organı ile algılanan her bir nesne veya şahit olunan her olay insanda birtakım duyguların oluşmasına sebep olmaktadır. Bu duygular zihinsel faaliyetlerle birlikte bir tecrübeye dönüşmektedir. Örneğin; aslan gördüğünde korkan bir kuzunun vücudunda adrenalin hormonunun salgılanmasıyla birlikte bir takım kas hareketliliği ve vücut sıcaklığında değişimler yaşanmaktadır. Aslında tüm bunlar bedeninde isteğini ruhun da onaylaması anlamına gelmektedir. Duyu organı ile iletilen bir bilgi, zihinsel birtakım süreçlerle işlenerek bir duyguya ve bu duygu da ruha etki etmektedir. Duyular doğrudan duyu aracılığıyla elde edilmese de bir yönüyle duyu bilgisiyle oluşmaktadır. Bu açıklamalar doğrultusunda, Mevlana'da duyguların oluşmasında duyu bilgisi etkisinin olduğunu ancak duyguların salt duyu bilgisi olarak vasıflandırılmayacağını söylemek mümkündür.

Mevlana'ya göre “duyuların bilgisi fizikî âlemdeki suretlerin ve şekillerin bilgisidir.”³³⁷ Bu irtibatla duyu bilgisi, Mevlana'nın

³³⁷ Kuşpınar, **Bilgi ve Dereceleri**, s.17.

hakikatin bilgisi olarak nitelendirdiği Allah'a ulaştırın ve metafizik alanla ilgili olan bilgileri tek başına elde edemediğinden geçici ve sığ bilgilerdir.³³⁸ Çünkü duyuların işlevi ve kapasiteleri fiziki âlemin bilgisine istidat yönünden de sınırlıdır. Örneğin, kulak belirli desibel aralığındaki sesleri duyabilirken bu desibelin altında ya da üstünde olan sesleri duymaya kudreti yoktur. Üstelik zaman zaman insanlar duyularını kaybetme durumu imkân dahilindedir. İşitme engelli olan, hiç görmeyen ya da çeşitli sebeplerle his kaybı yaşayan yüz binlerce insanın duyuları diğer insanlara göre çok daha sınırlıdır. Fizikî âlem içerisinde de sınırlı olan veya zaman zaman eksilebilen duyuların metafizik âlemle ilgili tek başına bilgi sahibi olması mümkün değildir. “İnsan dış duyulardan sıyrılamayınca gaybı betimleme konusunda acemi ve cahil kalır.”³³⁹ diyen Mevlana, duyu bilgisinin yüzeyselliğine ve zâhiriliğine vurgu yapmaktadır.

Mevlana'ya göre insan ömrü gibi duyular da sınırlıdır. Mevlana, insana verilen duyuların da bir ömrünün olduğunu “Şu beş duyguya sahip oluştta nöbetimiz beş günceğiz ancak...”³⁴⁰ sözleriyle ifade etmektedir. Varlığı bile geçici olan duyular derin ve kalıcı bilgiler verememektedir. Hakikatin idrak edebilmesi için bu bilgi edinme aracının değişmesi gerekmektedir. Deniz kenarına kadar giden tahta bacaklı bir atın denizi geçemeyeceği aşıkardır. Deniz kenarına varıldığında yolculuğun devam edebilmesi için araç değişmelidir.³⁴¹ Bunun gibi hakikatin bilgisine erişmek isteyenlerin tahta bacaklı attan inmesi ve bilgi edinmede daha yetkin, kapasitesi daha yüksek mertebede olan bir kaynağa başvurması şarttır.

Mevlana, duyuların bilgi edinmedeki yetersizliğini sınırlılığına vurgu yaparak defalarca ele almıştır. Duyuların fizyolojik yapısından ileri gelen sınırlılıklarının yanı sıra bireysel farklılıklar da söz konusudur. Kiminin gözleri daha iyi görürken, kimi sesleri daha iyi ayırt edebilmektedir. Bu nedenle de duyular aracılığıyla gelen bilgilerin herkes için aynı olduğunu söylemek mümkün değildir. Duyu eşiklerinin farklı olması duyular aracılığıyla gelen

³³⁸ Kuşpınar, **Bilgi ve Dereceleri**, s.21.

³³⁹ Mevlana, **Mesnevi**, 3/1028.

³⁴⁰ Mevlana, **Divan-ı Kebîr**, C.4, b.3694.

³⁴¹ Bkz: Mevlana, **Mesnevi**, 1/3445.

bilgilerin rölâtif olduğunu göstermektedir. Duyular sınırlı ve rölâtif bilgi kaynakları olarak mutlak ve genel geçer bilgiler vermemektedir.

Mevlana'ya göre beş duyu insanın fizikî âleme açılan kapısıdır.³⁴² Ancak duyuların idrak edebildiği nesnelere âlemi, merteye olarak aşağı bir âlemdir.³⁴³ Bu dünyada gelip geçici olan insanın esas yurdu nesnelere ötesindeki, duyuların idrak edemediği gayb âlemi; ahirettir. Bu nedenle de duyuların dünyadaki işlevi ancak bir çiy damlası kadardır.³⁴⁴ Hakikatin bilgisini bir deniz olarak ifade ettiğimizde çiy damlasının ne kadar küçük ve işlevsiz olduğu açıkça görülmektedir.

Duyuların bir ata benzediğini³⁴⁵ ifade eden Mevlana, bu atın gideceği yere sevk edilebilmesi için bir biniciye ihtiyaç duyduğunu söylemektedir. Çünkü duyuların gözü kördür.³⁴⁶ Köpüğü görüp denizi algılayamayan duyular³⁴⁷ bir kılavuza ihtiyaç duymaktadır. Bu kılavuz Mevlana'nın at binicisi olarak teşbih ettiği Yüce Allah'ın nurudur. Eğer Allah'ın nuru duyulara yön verirse, yani insan duyularını bedeninin heva ve hevesleri için değil de Allah'ı aramakta bir araç olarak kullanırsa bir işe yaramaktadır.³⁴⁸ At binicisinin duyulara müdahalesi doğrudan duyuların kapasitelerini artırmamaktadır. Ancak isabetli bir algı ile doğruya yönelmelerini sağlamaktadır. Örneğin; gökyüzündeki bulutlara bakan bir insan bulutların renginden yağmurun yağıp yağmayacağı bilgisine erişebilir. Bununla birlikte Allah'ın nurunu kılavuz edinen duyular yalnızca yağmurun yağıp yağmayacağı bilgisini değil, yağmur yüklü bulutların içerisindeki tonlarca ağırlığa rağmen gökte asılı kalmasından Allah'ın varlığı, birliği ve kudreti bilgisine erişmektedir.

Özetle Mevlana, fiziki âlemlerle ilgili bilgilerden ibaret olan duyu bilgisinin insanı kemâle erdirmekte yetersiz olduğunu söylemektedir. Duyu eşliğinde bulunan bireysel farklılıklar nedeniyle de duyu bilgisi mutlak ve genel geçer bilgiler vermemektedir. Duyuların insanı yanıltma ihtimalini de göz önüne

³⁴² Mevlana, **Divan-ı Kebîr**, C.1, b.1722.

³⁴³ Mevlana, **Mesnevi**, 2/1290.

³⁴⁴ Mevlana, **Mesnevi**, 2/1290.

³⁴⁵ Mevlana, **Mesnevi**, 2/1281.

³⁴⁶ Mevlana, **Mesnevi**, 2/1600.

³⁴⁷ Mevlana, **Mesnevi**, 2/1601.

³⁴⁸ Mevlana, **Mesnevi**, 2/3226-3227.

olarak her zaman duyu bilgisinin doğru bilgi olarak kabul edilemeyeceğini savunan Mevlana, sınırlılığında dolayı duyuların bilgisinin hakikatin bilgisine ulaşamayacağını düşünmektedir.

4.1.2. Yöntemsel Şüphe ve Zanni Bilgi

Mevlana'nın düşünce sisteminde şüphe, septisizmde olduğu gibi doğru bilginin imkânsızlığını vurgulayan bir kavram değildir. Mevlana şüpheyi sözlük anlamı itibariyle "kuşku, iki fikri ayırt edememe"³⁴⁹ durumu olarak kabul etmekte ve şüpheyi bilgiye erişme merdiveninde bir başlangıç basamağı olarak görmektedir. Nitekim Tasavvufta da şüphe, insanın kendini bilip kâmil insan olma ve Rabbini hakkıyla tanıma yolculuğunda bir başlangıç seviyesi olarak görülmektedir. Şüphe bir amaç değil, doğru ve kesin bilgiye erişmede bir araç olarak kullanılmaktadır. Bu noktada tasavvufta kullanılan şüpheyi Descartes da olduğu gibi yöntemsel bir şüphe olarak kabul etmek mümkündür. Başlangıç itibariyle insanda arayışın bir dışa vurumu olan şüphe, seyr-ü sülûk tamamlandıkça tamamen yok olmakta ve yerini yakîni bilgilere bırakmaktadır. Seyr-ü sülûk ile hakikat elde edilince şüphe de ortadan kalkmaktadır. Mevlana da şüphesi olan insanın sürekli araştırma, sorgulama ve cevap arama içerisinde olduğundan diğerlerinden daha çok çabalayacağı ve bilgiye olan açlığının ona istediği mertebeyi kazandıracağı görüşündedir.

Mevlana'nın şüpheyi bir başlangıç olarak görmesi ve şüphenin nihayetinde insanı bilgiye ulaştırabileceğini düşünmesi onun metodik şüphecilerden olup olmadığı sorusunu akla getirmektedir. Bu soruyu cevaplamadan önce zihnimize bir bütünlük oluşturmak açısından şüpheyi doğru bilgiye ulaşabilmek için bir araç olarak kullanılan Gazali'nin metodik şüphesine bir göz atalım: Doğru bilgiye ulaşmak isteyen ve bu hususta bir arayış içerisine giren Gazali önce duyuların elde ettiği bilgilerden şüphelenerek güvenilir olmadıkları yanıtlanabileceği kanısına varmış, sonra aklın elde ettiği bilgilerden şüphe etmiştir.³⁵⁰ En sonunda da Allah'ın nuru olarak ifade ettiği ilham ile yakîni bilgiye ulaştığını dile getirmiştir.

³⁴⁹ Mevlana, **Mesnevi**, 3/3492.

³⁵⁰ Gazali, **El Munkız**, s.17-21.

Gazali'de olduğu gibi Mevlana da duyuların ve cüz'i aklın sınırlı kapasitelerinden dolayı zaman zaman yanıltabildiğini ve akli küll ile doğru bilginin elde edilebileceğini savunmaktadır. Bununla birlikte vahyin kaynağının Allah-u Teâlâ olması ve insana ait bilgiler olmamasından dolayı şüpheye mahal vermeden doğru ve kesin bilgiler olduğunu dile getirmektedir. Mevlana'da şüphe, insanın içsel bir devinimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Herhangi bir mesele ile ilgili içine şüphe düşen insan, doğru bilginin ne olduğuna dair arayışa girmektedir. Duyuların veya cüz'i aklın elde ettiği bilgileri doğru kabul etmeden önce yanılma ihtimallerini göz önünde bulundurmamak dolayısıyla da güvenilirliğinden şüphe etmek insanın yakîni bilgiye ulaşmasını sağlayan en önemli etkidir. Bu bağlamda doğru bilgiye ulaştıran şüpheyi eleştirmeyen aksine olumlu bir adım olarak kabul eden Mevlana'yı metodik şüpheciler arasında değerlendirmek mümkündür.

Mevlana doğru bilgiye ulaşmada kullanılan yöntemsel şüpheye karşı negatif bir tutum içerisinde değildir. Ancak gerçek ve kesin bilginin varlığını kabul etmeyen sofistleri eleştirmektedir. Mevlana'ya göre doğru bilginin varlığını reddeden şüpheci yaklaşım, iman için tehlikeli bir durum arz etmektedir ve mü'minlerin bu tarz felsefi anlayışlardan uzak durması gerekmektedir.³⁵¹

Sofistleri akıllarını yeterince kullanmadıkları gerekçesiyle eleştiren Mevlana'ya göre, sofistler gibi olmak, küfürden daha beter bir şeydir. Kâfir kimse “Âlem vardır, Rab yoktur” derken şüpheciler “Dünya hiç yoktur” demektedir. Bu nedenle de sofistler tereddüt ve ıstırap içerisinde kıvranıp durmaktadır.³⁵² Burada Mevlana; sofistlerin gerçek ve kesin bilginin olmayacağına dair bir ön kabul ile hareket etmelerini, bilgiye giden bütün yolları kapatmak olarak değerlendirmektedir. Kâfir kimse (bize göre) yanlış da olsa bir bilgi edinmiş ve karar vermiştir. Değişik argümanlar sunulduğunda kâfir kimsenin “Âlem de vardır, Rab da vardır” demesi bir ihtimaldir. Oysa sofistler kesin bilgi yoktur ön kabulü ile hareket ettikleri için yeni argümanlara da bilgilere de açık değildir.

³⁵¹ Mevlana, **Mesnevi**, 1/3284-3289.

³⁵² Mevlana, **Mesnevi**, 5/3015-3017.

Mevlana'ya göre yakınlığın sonu, şüphe perdesine girmektir.³⁵³ Yani şüpheyeye düşen kişi bilgiye en yakın olan kişidir. Şüphe ile başlayan sorgulama ve merak insanın harekete geçmesini sağlayarak araştırmasını dolayısıyla da bilgi sahibi olmasını sağlamaktadır. Nasıl ki yumurtanın içeriden çatlamasıyla yaşam başlıyorsa şüphe de bir nevi insanın içsel bir kırılma noktasıdır. “Suâl bilginin yarısıdır”³⁵⁴ diyerek insanı sorgulamaya ve araştırmaya teşvik eden Mevlana, bu bağlamda şüpheyi insan için negatif bir olgu olarak görmemektedir. Arapça’da suâl (السؤال); “birinden bilgiyi veya mal vermesini ya da bilgiye veya mala sevkeden yolları göstermesini istemek”³⁵⁵ anlamına gelmektedir. Yani suâl etmek, aslında talep etmektir. Dolayısıyla istenilen şeyin ne olduğu bilinmezse bilgi de olmamaktadır. Bu bağlamda Mevlana açısından şüphe insanın edineceği diğer bilgilerin bir zeminidir. Çünkü şüpheyeye düşen insan suâl etmeye yani bilgiyi ve bilgiye gidecek yolları öğrenmek istemektedir.

İnsanda hasıl olan her şüphe aslında bilgiye olan susamışlıktan kaynaklanmaktadır. Mevlana'ya göre bilgi arayışındaki her şüphe, bilgiye erişene kadar kanat çırpmaya devam etmektedir. Bilgiye ulaştıktan sonra kanatlar ayağa dönüşmekte ve insanın yakîni bilgiyi koklamaya başlamaktadır.³⁵⁶ Mevlana'nın ifadelerine göre “Bilginin iki kanadı, şüpheninse bir kanadı vardır.”³⁵⁷ Kanadı kırık kuş misali şüphe uçamasa da düşse kalka ağır ağır ilerlemektedir. “Tek kanatlı kuş hemen baş aşağı düşer ve sonra yeniden uçar; iki adım ya da biraz fazla.”³⁵⁸ Kanadı tam ve sağlam olan kuşların harcadığı emek neyse ondan kat kat fazla çabalamaktadır. Fakat burada önemli olan gösterilen gayrettir. Şüpheyeye düşen insanın bu çabaları “Hakikaten insana, kendi çalışmasından başkası yoktur.”³⁵⁹ ayetinde de müjdelendiği üzere karşılıksız kalmayarak sonuçta bilgiye ulaşmaktadır.

³⁵³ Mevlana, **Mesnevi**, 6/666.

³⁵⁴ Mevlana, **Fîhi Mâ Fîh**, On yedinci Fası, s.69.

³⁵⁵ El- İsfahani, **Müfredat**, s.528.

³⁵⁶ Mevlana, **Mesnevi**, 3/4116-4117.

³⁵⁷ Mevlana, **Mesnevi**, 3/1509.

³⁵⁸ Mevlana, **Mesnevi**, 3/1510.

³⁵⁹ Necm 53/39.

Mevlana, insana kılavuzluk eden şüpheyi, Allah'ın bir rahmeti³⁶⁰ olarak değerlendirmektedir. Çünkü şüphe, insanı sürekli diri tutup tembelleşmesine engel olan bir uyarıcı gibidir. Şüphenin tanımında, kararsızlık ve belirsizlik vardır. Psikolojik olarak ele alındığında belirsizlik, insana yoğun stres veren ve azaltılması, yönetilmesi ya da ortadan kaldırılması gereken bir durumdur. Bundan dolayı insan, şüphenin kendisinde meydana getirdiği belirsizliği bir an önce ortadan kaldırmak amacıyla harekete geçmektedir. Hareket ise her rızık da olduğu gibi bilgi konusunda da bir berekettir.

Mevlana insanın doğru bilgiye ulaşmasında bir araç olarak kullanılan yöntemsel şüpheyi karşı müspet bir tutum benimserken zanni bilgilere karşı olumsuz bir tavır içerisindedir.

Sözlükte “sanı, kuşku”³⁶¹ anlamlarına gelen zan; terim olarak “karşı ihtimal bulunmasıyla beraber, ondan üstün olan inanç; üstünlük niteliğiyle beraber şüphenin iki tarafından biri”³⁶² olarak tanımlanmaktadır. Genel kabule göre zan; hakkında delil bulunmadan ortaya atılmış ve kesinleşmemesine rağmen insanda ağır basan olumlu veya olumsuz bilgiler olarak kabul edilmektedir.

Felsefe sözlüklerine ve ansiklopedilerine bakıldığında zannın; ihtimal, varsayım ve doxa kavramlarıyla açıklandığı görülmektedir. Grekçe kanaat ve yargı³⁶³ anlamına gelen doxa; gerçek bilgi ile çelişik anlamları içeren, daha çok “sanı”, “kanı” ve “inanç” anlamlarına yakın olan, duyulara dayalı, değişken olan (sözde) bilgi anlamında kullanılmaktadır.³⁶⁴ Doxa, kesin olmayan bilgi anlamında kullanılagelen bir ifadedir. Platon'da doxa, nesnelere idealar olan episteme ya da bilgiyle kıyaslandığında daha aşağı bir biliş türüne karşılık gelmektedir.³⁶⁵ Episteme ise ilk ilkelere hareketle kanıtlanabilir olan doğru ve zaruri bilgidir.³⁶⁶ Dolayısıyla doxa ile episteme kavramı zıt bir diyalektik

³⁶⁰ Mevlana, **Mesnevi**, 1/2504.

³⁶¹ Kanar, **Örneklili Etimolojik Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**, s.1639; TDK, “Zan”, **Geniş Açıklamalı Sözlük**, <https://sozluk.gov.tr/>, (E.T: 14.02.2023)

³⁶² Cürcani, **Ta'rifat**, s.148.

³⁶³ Cevizci, **Büyük Felsefe Sözlüğü**, s.614.

³⁶⁴ Abdülbaki Güçlü ve diğerleri, **Felsefe Sözlüğü**, s.426.

³⁶⁵ Cevizci, **Paradigma Felsefe Sözlüğü**, s.266.

³⁶⁶ Cevizci, **Paradigma Felsefe Sözlüğü**, s.306.

içerisindedir. Platon'a göre, doxanın konusu tek tek varlıklardır ve doğrudan duyular aracılığıyla elde edilir. Episteme ise idealar âlemi ile ilgilidir ve düşünce ile elde edilmektedir.³⁶⁷ Doxanın duyular aracılığıyla elde edilmesi, epistemeninse idealar âlemi ile ilgili olmasından dolayı episteme her zaman doxadan üstün tutulmuştur.

Mevlana zannı; en çok kullanıldığı şekliyle anlamlandırarak kuşku, şüphe ve vehim olarak nitelendirmiştir. Burada vehimden maksat “cüz’i mana’yı idrak eden cismani kuvvet”³⁶⁸ değil; dayanağı olmayan tahminler ve kuruntulardır.

Şüpheyi izah ederken kuş sembolünü kullanan Mevlana, zanni bilgiyi de aynı örnek üzerinden açıklamaktadır. Bilginin iki kanadı şüphenin bir kanadı vardır fakat zan kanatsızdır ve uçmada başarısızdır.³⁶⁹ Bu açıdan şüphe zandan daha üstündür. Çünkü tek kanatlı olarak teşbih edilen şüphede bilgiye erişmek için bir gayret söz konusuysen zan bu konuda tamamen eksiktir. Şüphe insan için tabiri caizse bir kırılma noktasıysen zan insanın ayağında bir zincirdir.

Mevlana'ya göre şüphe insanı araştırmaya sevk etmesi açısından müspet bir olgu iken zan; insan için negatif bir olgu olup uzak durulması gereken bir bilgi biçimidir. Şüphe, insanın devinimi olarak görülürken zan durağandır. Zanni bilgiye kapılan kimse bu bilgilerin doğruluğunu ya da yanlışlığını teyit etmeden olduğu gibi kabul ettiği için ayrıca bir araştırma gayretine girmemektedir. Bu durum da hem insanı yanıltabilmekte hem de özellikle su-i zan denilen, başkalarıyla ilgili kötü ve olumsuz düşünceler bireysel ve toplumsal bazda insani ilişkileri olumsuz etkilemektedir. Mevlana, zannın insan ve toplum için zararlarının olabileceğini “Akl-ı cüz’inin afeti, vehimdir, zandır”³⁷⁰ sözleriyle de ifade etmektedir.

Zanni bilgi, şüpheden farklı olarak insanın hür iradesi ile tercih ettiği bir bilgi olarak karşımıza çıkmaktadır. Şüphe, insandan bağımsız olarak çeşitli dış faktörlerin de etkisiyle bir arayış olarak ortaya çıkmaktadır. Şüphe ile başlayan

³⁶⁷ Mustafa İlboğa, “Platon Epistemolojisinde Episteme- Doxa Ayrımı”, **Turkish Studies**, C.9, S.11, Ankara, 2014, s.283.

³⁶⁸ Cürcani, **Ta’rifat**, s.247.

³⁶⁹ Mevlana, **Mesnevi**, 3/1510.

³⁷⁰ Mevlana, **Mesnevi**, 3/1557.

yolun sonu bilgiye ulaşmaktadır.³⁷¹ Oysa zan, insanın bir sorgulama ve araştırmaya dahi gerek duymadan kabul ettiği yargılardır. Bu noktada şüphe, zandan kat kat üstündür. Şüpheye düşen insan aklını kullanarak bir neticeye varmaya çalışır ama zan Mevlana'nın tabiriyle "aklın altın parasının sahtesidir"³⁷²; yani aldatıcıdır, aklın zıttıdır. Akıl ile zan kıyaslandığında zannın yanlışa ve yanlışıya düşen taraf iken akıl genel olarak doğru yargılarda bulunmaktadır.³⁷³ Bu açıdan herhangi bir akıl yürütme faaliyeti olmaksızın zan bilgisinin peşinden koşan kimselerin doğru bilgiye ulaşabilmesi mümkün görünmemektedir. Zanni bilgide herhangi bir akıl yürütme faaliyetinin olmaması bünyesinde bir takım ön kabullerin bulunduğunu da göstermektedir. Örneğin; bir kimsenin kendisini uzun zamandır arayıp sormayan arkadaşı hakkında benimle görüşmek istemiyor diye kanaat getirmesi zanni bilgidir. Dolayısıyla zanni bilgide bulunan ön kabuller veya ön yargılar kişinin doğru bilgiye ulaşmasının önünde bir engel olarak görünmektedir.

Akıl ile zan arasındaki kıyaslamamızın bir başka örneği de Hz. Musa (a.s) ve Firavun arasında geçen diyaloglardır.³⁷⁴ Bu diyaloglarda Hz. Musa akıllı, Firavun vehmi (zannı) temsil etmektedir. Akla tabii olanlar Mevlana'nın hakiki bilgi olarak vasıflandırdığı hakka'l-yakîn'e nail olup kurtuluşa ererken vehim peşinde koşanların akıbeti denizde boğulup kalmaktır. Çünkü insandaki gururun, kibrin ve her türlü büyüklenmenin arka planındaki vehmin ana vatanı insanın karanlık tarafı diyebileceğimiz nefistir.

Mevlana insanın vehim denizinden kurtuluş yolunu Nuh'un gemisine binmek olarak tarif etmektedir.³⁷⁵ Hz. Nuh (a.s)'ın gemisine yalnızca gerçek manada iman edenler binmişti de inkârcılar suda boğulup gitmişlerdi. Tıpkı bunun gibi vehim insanın heva ve heveslerine, dünyaya yönelik nefsanî arzularına kapılmasına sebep olarak onları hakikatin bilgisinden alıkoymaktadır.

Özetle; yöntemsel şüpheyi ve zanni bilgiyi tahlil eden Mevlana; yöntemsel şüphe ile erişilen bilgileri yakîni bilgi olarak adlandırdığı gönül

³⁷¹ Mevlana, **Mesnevi**, 3/1512.

³⁷² Mevlana, **Mesnevi**, 4/2301.

³⁷³ Mevlana, **Mesnevi**, 3/3569.

³⁷⁴ Bkz: Mevlana, **Mesnevi**, 4/2304-2339.

³⁷⁵ Mevlana, **Mesnevi**, 5/2654-2660.

bilgisine erişmesi açısından güvenilir kabul edilmektedir. Bu yönüyle şüphe, insanı sorgulamaya ve araştırmaya sevk etmesi açısından müspet bir olgu olarak kabul edilmektedir. Mevlana; şüphenin bir metot olarak kullanılmasına karşı çıkmamakla birlikte kesin bilginin varlığını kabul etmeyen sofistlerin yaklaşımını eleştirmekte ve bu tarz şüphecilikten uzak durulmasını öğütlemektedir. Şüpheyi, insanı harekete geçirip bilgiyi aramaya sevk etmesi itibarıyla zandan üstün gördüğünü belirten Mevlana; sorgulama ve araştırma gibi bir akıl yürütme faaliyetine dayanmayan zanna dayalı bilgileri ise; insanı yanıltan ve geride bırakan bir bilgi türü olarak görmektedir.

4.1.3. Taklidi Bilgi

Bilgi meselesini düşünce sisteminin temeli olarak gören Mevlana; bilgileri tasnif ederken insana sağladığı faydayı da göz önünde bulundurmıştır. Doğru bilginin insanlara sağladığı en önemli fayda ise hiç şüphesiz insanın yetkinleşmesine katkı sağlayarak mertebesinin en basit düzeyden en yüksek makama yükselebilmesidir. Bu bağlamda Mevlana'nın üzerinde hassasiyetle durduğu iki bilgi çeşidi daha karşımıza çıkmaktadır. Bunlar; Taklidi Bilgi ve Tahkiki Bilgidir.

Felsefede taklidî kelimesi “inaksal” kavramı ile açıklanmaktadır. İnaksal kavramı herhangi bir kanıt aranmadan bilgi olarak kabul edilen düşünce ve ilkeler için kullanılmaktadır. İnsaksal bilgiler inceleme araştırma veya herhangi bir tartışma yapılmadan kabul edilir. Doğruluğunun sınanmadan kabul edilmesi nedeniyle insaksal bilgiler aynı zamanda dogmatik bilgilerdir.³⁷⁶

Mevlana'da ise taklidi bilgiler, duyularla yetinen insanların, fizik âlemden yansımalarla delilsiz elde ettiği bilgilerdir. Anneden babadan, dededen nineden kısacası insanın çevresinden görüp öğrendikleri ve uyguladıkları her şey birer taklidi bilgidir. Bu yönüyle taklidi bilgilerin günlük ya da amiyane bilgi olarak kabul edilmesi mümkündür.

Mevlana taklidi bilgilerin aydınlanmak için değil, insanın günlük hayatındaki geçinmesi için öğrenildiğini savunmaktadır.³⁷⁷ Bu açıdan taklidi

³⁷⁶ Akarsu, **Felsefe Terimleri Sözlüğü**, 1975, s.51.

³⁷⁷ Mevlana, **Mesnevi**, 2/2417.

bilgiler insana fizikî âlemle irtibatlı olarak birtakım faydalar sağlasa bile hakikatin bilgisine erişmek için kullanılacak bir vasıta değildir. Mevlana, insanın günlük hayatındaki geçiminin yanı sıra diğer insanların ve seçkin kimselerin ilgisini çekmek için de taklidi bilgilerin kullanıldığını savunmaktadır.³⁷⁸ Bundan dolayı taklidi bilgilerin nefsin kabul görme arzusu, beğenilme isteği, alışageldiği konfor alanının korunması gibi birtakım heva ve heveslerine göre hareket ettiğini söylemek mümkündür.

Taklidi bilgiler en basit haliyle insanların bebekliklerinden itibaren çevrelerinden görüp sorgulamadan devam ettirdiği bilgiler veya eylemlerdir. Örneğin; çocuklar gelişime en açık oldukları 3-6 yaş aralığında şefkat, merhamet, hayvan sevgisi gibi güzel hasletleri ya da şiddet, saldırganlık gibi negatif davranışları çevreden taklit yoluyla öğrenmekte ve yetişkinliklerinde de alışageldikleri bu davranışları sürdürmektedir.³⁷⁹ Bu bağlamda taklidi bilgiler her zaman doğru ya da faydalı bilgiler olarak karşımıza çıkmamaktadır. Taklidi bilgilerin yanlış yönlendirerek insanlara zarar vermesi de ihtimaller dahilindedir.

Taklidi bilgi, duyular vasıtasıyla erişilen ve cüz'i akılla öğrenilen bir bilgi olması dolayısıyla dünyaya ait bir bilgi türüdür. Dünya hayatının geçiciliği ve insanın ömrünün belirli bir süreye göre belirlenmesinden dolayı Mevlana, taklidi bilgiyi ödünç olarak görmektedir. Ayrıca taklidi bilgi ile hareket eden insanın hakikatten bihaber kalması nedeniyle de vebal olarak vasıflandırmaktadır.³⁸⁰ Bilgiden maksat Allah'ı hakkıyla tanıyıp bilmektir. Taklidi bilgilerin bu maksadı gerçekleştirilmesi ve insanı hakikate ulaştırması mümkün değildir. Çünkü hakikatin bilgisi metafizik alanla ilgilidir ve deneyimlenmesi veya taklit yoluyla ortaya koyulması imkansızdır. Mevlana'nın taklidi bilgileri bir vebal olarak görmesinin sebebi de sadece dünyaya ait bilgilerle yetinip hakikatin bilgisine ulaşmada bihaber olunmasından kaynaklanmaktadır.

İnsana fizikî âlemle ilgili öğrenme imkânları sunan taklidi bilgiler; muhatabın yaşı, hazır bulunuşluk düzeyi, zeka kapasitesi gibi bazı farklılıklardan

³⁷⁸ Mevlana, **Mesnevi**, 2/2419.

³⁷⁹ Bkz: Sevrâ Su Tatlıoğlu, "Öğrenmeye Sosyal- Bilişsel Bir Bakış: Albert Bandura", **Sosyoloji Notları**, C.5, S.1, Ankara, Haziran, 2021 s.17.

³⁸⁰ Mevlana, **Mesnevi**, 2/2315.

dolayı zaman zaman anlaşılammaktadır. Mevlana bu gibi durumlarda örnekleme metodunun kullanılmasını tavsiye etmiştir. İdrak edilmesi güç olan bazı hususlarda verilen örnekler meselenin mahiyetini tam olarak ortaya koymasa zihinde bir şema oluşturarak meseleye ışık tutmuş olacaktır. Örneğin; Yüce Allah'ın varlığını sorgulayan küçük bir çocuğa gözlerimizin Allah'ı görebilecek kabiliyette olmadığını ama göremesek de tıpkı havayı hissettiğimiz gibi her an yarattığı varlıklardan ve evrendeki düzenden hareketle Allah'ı hissettiğimizi söyleriz. Burada başvuru olan örnekleme yoluyla anlatım küçük çocuğun zihnindeki soruya kısmî bir yanıt oluşturmaktadır. Ancak Allah'ın sıfatlarını tam anlamıyla izah edememektedir. Mevlana, taklit yoluyla bilgi edinenleri; çiftleşmenin ne olduğunu soran bir çocuğa benzeterek meseleyi açıklamaktadır. Yaşı itibariyle izah edilmesi güç olan bu sorunun yanıtı ancak benzetme ile verilebilmektedir. Sorusuna karşılık çocuğa “yediğin helva gibi” cevabı verildiğinde çocuk mahiyetini tam olarak anlamasa bile insana haz veren bir durum olduğu örnekleme yoluyla açıklanmış olacaktır.³⁸¹

Taklidi bilgilerin araştırılmadan kabul edilmesi zaman zaman birtakım yanlışların sürdürülmesi anlamına gelmektedir. Örneğin; günümüzde yaygın olarak kabul gören pek çok batıl inanç ve hurafe doğruluğu, yanlışlığı veya bir mantık çerçevesinde izah edilip edilmediğine bakılmadan kabul edildiğinden taklide dayalı bilgilerdir. Bu bilgilerin nesilden nesile aktarılması çoğu zaman dinin de yanlış anlaşılmasına sebep olmaktadır. Bu nedenle sorgulanmadan kabul edilen taklidi bilgilerin her iyiliğin afeti³⁸² olduğunu belirten Mevlana, cüz'i aklın bir yansıması olarak ortaya çıkan taklidi bilgi ile hareket etmenin insana fayda sağlamayacağını bilakis insanı zarara uğratacağını belirtmektedir. “Sûfilerin sema edebilmek için yolcunun bineğini satmaları”³⁸³ hikâyesinde anlatıldığı üzere; yolda bir tekkede konaklayan sûfi, bineğini ahıra bağladıktan sonra diğer sûfilerin yanına geçer. Yoksulluk içerisinde yaşayan ve artık canlarına tak eden diğer sûfiler biraz karınlarını doyurmak biraz da eğlenebilmek için yolcu sûfinin eşeğini satarlar. Yolcu durumu anlamaz hatta o sûfileri taklit

³⁸¹ Mevlana, **Mesnevi**, 3/3636-3640.

³⁸² Mevlana, **Mesnevi**, 2/482.

³⁸³ Mevlana, **Mesnevi**, 2/511-560.

ederek “eşek gitti” türküsünü o da söyleyerek semaya katılır. Sabah olup da durumu fark ettiğinde çok geç olmuştur. Hem eşeğinden olmuş hem de hakkını dahi arayamamıştır. Kıssada anlatılan eşek insanın ömrünü; yolcu sūfının tekkedeki diğer sūfilerle birlikte neden söylendiğini bilmeden, anlamını ve önemini idrak etmeden tekrar ettiği sözler ise taklidi bilgileri temsil etmektedir.³⁸⁴ Mevlana bu kıssayı anlatarak insanlara tedbirli olmalarını ve akıl yürütmeksizin elde edilen taklidi bilgilerden uzak durmalarını öğütlemektedir.

Anlatılan hikâye ile bağlantılı olarak sūfilerin taklid yoluyla bilgi edinip edinmediğine dair kısa bir izahta bulunmayı uygun görüyoruz: Tasavvuf sözlüklerinde sūfi; nefsin alışkanlıklarından kurtulmuş,³⁸⁵ halktan ayrılmış Hakk’la bütünleşmiş kimse³⁸⁶ olarak tanımlanmaktadır. Hikâyedeki sūfilerin, nefislerine uyararak bedeni doyurmak ve eğlendirmek amacıyla bir başkasını zarar uğratmaları bu kimselerin sūfi tanımına uymadığını göstermektedir. Gerçek manâda sūfilerin hakikat yolculuğu bir mürşid-i kâmil rehberliğinde gerçekleşmektedir. Mürşid-i kâmil; ilmi ve irfanı çok olan, Kur’an ve sünnete bağlılıkta hassasiyet sahibi kimselerdir. Sūfilerin böyle bir mürşidi örnek alıp taklit etmeleri olumlu bir tutumdur. Bununla birlikte mürşid-i kâmilin müridine öğrettiği bilgiler sıradan ve yüzeysel bilgiler değildir. Dolayısıyla sūfiler taklidi bilgilerle değil, eşyanın ve kâinatın sırrına vakıf olabildikleri daha üst düzey bir bilgi olan tahkiki bilgilerle ilerlemektedir. Dolayısıyla bir sūfi mürşid-i kâmilin müspet özelliklerini örnek alıp taklit etmekte ancak yüzeysel taklidi bilgilerle hareket etmemektedir.

Mevlana’nın nazarında araştırıp öğrenen kimselerle, taklit ederek öğrenenler arasında pek çok fark bulunmaktadır. Araştıran Davud ise taklit eden sestir.³⁸⁷ Sesler değişebilir, kısılabılır ya da yok olabilir. Esas maharet Davud olmaktadır. Sesler ezberlenenleri tekrar ederek söz söylerken o sesin yanık yanık çıkmasında dilden dökülen her cümlede Davud’un gönlündeki aşk ateşi bulunmaktadır.

³⁸⁴ William C. Chittick, “Mevlâna’nın Tahkik Yolu”, Çev: Vahit Göktaş, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.2, Ankara, 2008, s.372.

³⁸⁵ Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, s.309.

³⁸⁶ Erginli ve diğerleri, **Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s.927.

³⁸⁷ Mevlana, **Mesnevi**, 2/491.

Mevlana taklidi bilgilerin gelip geçici olduğunu “taklitlik bilgi satış yapmak içindir, müşteri bulununca güzel satış olur”³⁸⁸ sözleriyle tekrar hatırlatmaktadır. İnsanın kendisini olgunlaştırması için değil yaşamını sürdürüp geçindirmesi için öğrenilen taklidi bilgiler insan için her zaman canlı ve diri kalan bir bilgi türü değildir. Çünkü müşterisi her zaman bulunmayabilir. Arz talep doğrultusunda ortaya çıkan bu bilgi, talep olmadığında kullanılmayarak tozlu raflara kaldırılacaktır. Bundan dolayı da insana bir tesiri ve faydası yoktur. Hatta Mevlana’ya göre taklidi bilgiler merteye olarak öyle düşük bilgilerdir ki onun söylediği sözlerden elde ettiği bilgilerden gönlün haberi dahi olmamaktadır.³⁸⁹

Özetle Mevlana, cüz’i aklın bir yansıması olarak ortaya çıkan taklidi bilgilerin gerçek bilgiler olmadığını, insanın gönlüne tesir etmediğini bundan dolayı da geçici olduğunu söylemektedir. Taklidi bilgilerin insana fayda sağlamaktan ziyade insanı zarar uğratan bir bilgi olduğunu belirten Mevlana, taklidi bilgi ile yetinmektense cahil kalıp deliliğe sarılmanın daha efdal olduğunu³⁹⁰ savunmaktadır.

4.2. Külli Akılla İlgili Bilgi Çeşitleri

Gerçek bilgiye erişme noktasında eşyanın mahiyetini idrak edebilecek basirete ve doğru analiz edip yorumlayabilecek ferasete sahip olan külli akıl; Mevlana nazarında cüz’i aklın bilgisindeki noksanlıkları tamamlayıp ilahi hikmetleri elde edecek olan ve tanrısal irtibata sahip bir akıldır. Mevlana’ya göre külli akıl tanrısal irtibata sahip olması hasebiyle zahirin bilgisinin yanı sıra bätını da görebilmektedir.³⁹¹ Bu açıdan Mevlana, külli aklın cüz’i akıllara yardım eden³⁹² bir akıl olduğu düşüncesindedir. Vahiyle desteklenen külli aklın cüz’i akla yardımı ona rehberlik etmesiyle mümkün olmaktadır. “Külli aklın bilgisi; tamamen ön yargılardan, kuruntulardan, zanlardan, nefis ve arzulardan kurtulmuş bilgilerdir.”³⁹³ Dolayısıyla hakikati anlamaya yetkin olan bilgi, külli

³⁸⁸ Mevlana, **Mesnevi**, 2/3251.

³⁸⁹ Mevlana, **Mesnevi**, 2/484.

³⁹⁰ Mevlana, **Mesnevi**, 2/2316.

³⁹¹ Mevlana, **Mesnevi**, 4/2177.

³⁹² Mevlana, **Mesnevi**, 1/1044.

³⁹³ Ayyıldız, **Mevlana’nın Akıllar Nazariyesi**, s.44.

aklın bilgisidir. Bu açıdan Mevlana bātını bilgilere erişmek isteyen cüz’i akılların külli akılla birleşmesi gerektiğini savunmaktadır.³⁹⁴ Çünkü cüz’i akıl da dâhil âlemde bilinebilecek şeylerin bilgisi külli akılda mevcuttur.³⁹⁵

Külli aklın bilgisi insana duyular âleminin ötesinde bir kapı açarak bir nevi insanı manevi düşünceye de sevk etmektedir. Âlemin görünenden ibaret olmadığını ve görünenlerin arka planında farklı sebeplerin var olabileceğini ve esas gayenin Allah’ı aramak olduğunu insana öğreten külli aklın bilgisidir. Cüz’i akıl tıpkı küçük bir çocuk cehaletiyle olayların görünen sebeplerinden hareketle yorumda bulunurken külli akıl esas müsebbibin varlığını idrak edebilmektedir.³⁹⁶ Akvaryumda gözlerini açıp orada yetişen bir balık için akvaryum denizin kendisi gibidir. Oysa görmediği nice denizlerde nice balık çeşitleri nice su bitkileri mevcuttur. Balık kendisine sunulan o sınırlı alanın dışını tecrübe etmediği için benim yerim ne geniş ne büyüktür dese hataya düşer ama bunun bile farkında değildir. Akvaryumla deniz arasındaki farkı anlaması için denizlerden gelen bir balıkla dost olması ondan öğrenip sonra da tecrübe etmesi gerekmektedir. Tıpkı bunun gibi cüz’i aklın sınırlı kapasitesi ile elde ettiği sınırlı bilgiler külli aklın bilgi denizinin yanında balığın akvaryumu gibidir.

Mevlana’ya göre duyuların yanı sıra ilham ve vahiyle desteklenerek geniş bir bakış açısı ve idrak kabiliyeti kazanan külli aklın bilgisi; Allah-u Teâlâ’nın sonsuz kudreti ve ilmi karşısında güçsüz ve zayıftır ve her şeyi tam anlamıyla bilme ihtimali yoktur.³⁹⁷ Peygamberlerin ve velilerin külli akıllı cüz’i akla göre gerek elde ettiği bilgiler açısından gerekse bu bilgilerin idraki açısından daha yüksek mertebede olmasına karşılık Mevlana’nın nurani akıl³⁹⁸ olarak nitelendirdiği Yüce Allah’ın ilmi karşısında kıymetsizdir.³⁹⁹ Örneğin, Cibril Hadisi’nde⁴⁰⁰ anlatıldığı üzere; Hz. Muhammed (s.a.v)’in Cebrail’in yönelttiği kıyametin ne zaman kopacağı sorusuna; "Bu meselede kendisine

³⁹⁴ Mevlana, **Mesnevi**, 2/20; **Mesnevi**, 2/2257.

³⁹⁵ Kuşpınar, **Mevlana’da Akıl ve Aşk**, s.12.

³⁹⁶ Mevlana, **Mesnevi**, 3/3152-3153.

³⁹⁷ Mevlana, **Mesnevi**, 3/3716.

³⁹⁸ Mevlana, **Mesnevi**, 3/2556.

³⁹⁹ Mevlana, **Mesnevi**, 4/566-567.

⁴⁰⁰Zeynüddîn Ahmed B. Ahmed B. Abdillatif Ez-Zebidî; **Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi**, C.1, Trc. Ahmet Naim, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1979, s.57-58.

sorulan, sorandan daha çok bilgi sahibi değildir." diyerek yanıt vermesi; külli aklın her konuda bilgi sahibi olamadığının bir göstergesidir. Dolayısıyla Allah'ın sınırsız ve sonsuz ilmi karşısında külli akıl da her şeyden mutlak haberdar değildir.⁴⁰¹

Her ne kadar külli aklın bilgisi, ilahi gücün karşısında eksik kalsa da Mevlana, özellikle metafizik âlemin bilgisine mazhar olabilmek ve manevi alanda yüksek mertebelere erişmek için "Akıllı Mustafa'nın huzurunda kurban et"⁴⁰² diyerek vahiyle desteklenen külli aklın bilgisine uyulmasını tavsiye etmiştir.

Sadece külli aklın kendisi ve bilgisi değil külli akılla ilgili olarak ortaya çıkan bilgi türleri de insanı hakikatin bilgisine erdirmeye muktedir bilgilerdir. Külli akılla ilgili olarak; tahkiki bilgi, dini bilgi ve Mevlana'nın önemle üzerinde durduğu bâtinî bilgiden söz edilebilir:

4.2.1. Tahkiki Bilgi

Sözlükte soruşturma⁴⁰³ ve "gerçeği arama"⁴⁰⁴ anlamlarına gelen tahkik kelimesi terim olarak, "Mahiyetini araştırma, kâinatın sırrını kavrama"⁴⁰⁵ gibi anlamlara gelmektedir. Bu anlamlardan yola çıkarak tahkiki bilginin taklidi bilgilerden üstün olup bir araştırma neticesinde elde edilen bilgiler olduğunu söylemek mümkündür.

Tasavvufta tahkik, sâliklerin nezdinde kulun Hakkı ve hakikati keşfetmek için çaba göstermesi⁴⁰⁶ olarak tanımlanmaktadır. Bu doğrultuda Mevlana'nın tahkiki bilgi olarak vasıflandırdığı bilgiler; sorgulama, araştırma, inceleme ve analiz etme gibi akıl yürütme faaliyetleri neticesinde elde edilen ve insanın olgunlaşmasına yarayan bilgilerdir.

Mutasavvıfların ve felsefecilerin tahkikten maksadı; eşyanın hakikatini idrak etmektir. Mevlana da tahkiki bu anlamda kabul etmekte ve eşyanın

⁴⁰¹ Mevlana, **Mesnevi**, 6/1626.

⁴⁰² Mevlana, **Mesnevi**, 4/1407.

⁴⁰³ Karaağaç, **Türkçe Verintiler Sözlüğü**, s.804; TDK, "Tahkik", **Geniş Açıklamalı Sözlük**, <https://sozluk.gov.tr/>, (E.T:22.02.2023)

⁴⁰⁴ Kanar, **Örnekli Etimolojik Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**, s.1417.

⁴⁰⁵ <https://www.islamveihisan.com/tahkik-ne-demek-nedir.>, (E.T: 22.02.2023)

⁴⁰⁶ Seyyid Cafer Seccâdi, **Tasavvuf ve İrfan Terimleri Sözlüğü**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2007, s.454.

mahiyetine ulaşmayı sağlayan dolayısıyla da insanı hakikate ulaştırın bilgiler olarak görmektedir. Tahkik kelimesi Hak kökünden türeyen bir fiil olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla tahkik ile hak kavramları arasında da bir bağlantı bulunmaktadır. Hakk sözlükte, inkârı caiz olmayan gerçek⁴⁰⁷ ve gerçeğe uygun anlamlarına gelmektedir. Kur'an'da 250 kez zikredilen Hak kelimesi çoğu zaman eşyaya matufen kullanılmıştır.⁴⁰⁸ Bu bağlamda tahkik kelimesinin, eşyanın hakkını bilmek anlamında kullanıldığını söylemek mümkündür.

Taklidi bilgilerin insana fayda sağlamadığını vurgulamak amacıyla onu bir meyvenin kabuğuna benzeten⁴⁰⁹ Mevlana, tahkiki bilgilerin meyvenin özü olduğunu; dolayısıyla insanların esas erişmesi gereken bilgiler olduğunu vurgulamaktadır. Taklidi bilgi ile yetinip tahkiki bilgi için çabalamayan insanlar hakikatin bilgisine erişemeyecektir. Dolayısıyla insanın kendisine yüklenen misyonun hakkını verebilmesi ve Allah'ı hakkıyla tanıyabilmesi için tahkiki bilgilere ihtiyacı vardır. Aksi halde mertebe olarak esfel-i sâfiline kadar inme tehlikesi bulunmaktadır.

Tahkiki bilgiler insanın mertebe olarak yükselmesine adeta kuşlar gibi göklere uçmasına vesile olan bilgilerdir. Öyle ki; insan dünyada şan, şöhret veya saygı elde etmek gibi amaçlarla çeşitli bilgiler elde etmektedir. Ancak elde ettiği bu bilgiler sadece yeryüzünde iş görürken insanın kâmil manada tamamlanması noktasında işlevsizdir. Tahkiki bilgilerin hazır bir vaziyette herhangi bir istek ve çaba göstermeyen insanın önüne serilmesi gibi bir durum söz konusu değildir. Bundan dolayı insanın sorgulama ve araştırma gayretine girmesi gerekmektedir. Mevlana; taklidi bilgilerin eksikliğini fark edip tahkiki bilgi arayışına giren insanların bu hususta gösterdiği çabaları tıpkı bir farenin toprağı eşeleyerek yeryüzüne çıkma çabasına benzetmektedir.⁴¹⁰ İnsanın tahkiki bilgiye ulaşma gayretinden hoşnut olan Yüce Allah ise o kimseye “Hakikaten insana, kendi çalışmasından başkası yoktur”⁴¹¹ müjdesi gereği akıl kanadı ihsan ederek

⁴⁰⁷ Cürcani, **Ta'rifat**, s.88.

⁴⁰⁸ Chittick, **Mevlâna'nın Tahkik Yolu**, s.375.

⁴⁰⁹ Mevlana, **Mesnevi**, 2/1277.

⁴¹⁰ Mevlana, **Mesnevi**, 2/2420.

⁴¹¹ Necm 53/39.

ödüllendirecektir. Böylece tahkiki bilgiye erişen insan artık bir fare gibi toprak altında eşelenip durmayacak mertebesi kuşlar gibi yükselecektir.⁴¹²

Mevlana'ya göre taklidi bilgilerin zemininde insanın diğer insanlardan beklediği takdir edilme ve saygı görme duygusu bulunmaktadır. Elbette taklidi bilgiler sadece şan ve şöhret için elde edilen bilgiler değildir. İnsanlar özellikle gündelik hayatlarına dair pek çok işi taklit ederek öğrenmiştir. Ancak Mevlana'nın burada kastettiği, toplum içinde yaygın hale gelen bir takım davranış biçimlerinin veya inanışların dışlanma kaygısı veya kabul görme arzusu ile taklit yoluyla sürdürülmesidir. Bu bakımdan taklidi bilgileri nefisle irtibatlandırmak mümkündür. Tahkiki bilgiler ise insanın hakikat arayışının bir simgesi olarak aklın ön planda olduğu dolayısıyla nefsin heva hevesinden beri olan bir bilgi türüdür. Mevlana; Mesnevi'de aklı Arap erkeği, nefsi ise kadın⁴¹³ olarak sembolize etmektedir. Mevlana'nın göstermiş olduğu bu tutum bir cinsiyet ayrımı değil tamamen her iki cinsin kendine has fitri özellikleriyle ilgilidir. Kadınların şık giyinme, altın gümüş gibi ziynetlerden hoşlanma veya güzellik tutkularından dolayı nefsin hırslarını hatırlatmaktadır. Erkeklerin duygularından ziyade mantıklarıyla hareket etmeleri ise Mevlana'nın akla erkek rolü biçmesini açıklamaktadır. Bu bağlamda nefsin heva ve heveslerinden bağımsız olmayan taklidi bilgiler ile aklın ön planda olduğu tahkiki bilgiler birbirinden tamamen iki zıt bilgi türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Mevlana'nın bu metaforunun tutarlı olduğunu söylemek bizim açımızdan zor görünmektedir. Nitekim aklı, Arap erkeği olarak sembolize eden Mevlana, aklını bir kadının güzelliğine kaptıran Arap erkeklerini hesaba katmamıştır. Bir kadına aşık olan Arap erkeği akıyla değil nefsiyle hareket etmektedir. Dolayısıyla akla bir cinsiyet rolü yüklemek kavram kargaşasına neden olabilmektedir. Bununla birlikte kadın ve erkek birbirinin tamamlayıcısıdır. Yüce Allah kadına ve erkeğe farklı roller biçmiş ve bu roller çerçevesinde birbirlerini tamamlamalarını arzu etmiştir.⁴¹⁴ Bu yönüyle bakıldığında; kadın nefsi taklidi bilgileri, Arap erkeği aklı dolayısıyla da tahkiki bilgileri sembolize ediyorsa bu taklidi bilgilerin

⁴¹² Mevlana, **Mesnevi**, 2/2422.

⁴¹³ Mevlana, **Mesnevi**, 5/2463.

⁴¹⁴ Bakara 2/187.

tahkiki bilgilerin tamamlayıcısı olabileceğini akla getirmektedir. Oysa Mevlana, taklidi bilgilerin bir vebal olduğunu⁴¹⁵ ve ahmakların kapılacağını⁴¹⁶ söyleyerek tamamen değersizleştirmektedir. Bu durumda da Mevlana'nın metaforu tutarlı görünmemektedir.

Akıl ve nefis ayırımından yola çıkarak taklidi ve tahkiki bilgilere değer biçen Mevlana; taklidi bilgileri sineğin kanadına benzetirken tahkiki bilgilerinse melekten de yukarıda olduğunu söylemektedir.⁴¹⁷ Taklidi bilgiler ancak yeryüzünde uçmaya yetmektedir. Bundan dolayı onun sınırı aşağı âlemden ibarettir. Oysa tahkiki bilgiye sarılıp onunla hareket edenler varlıklar sınıflamasında mertebe olarak yükselerek eşref-i mahlûkat olmanın hakkını vermektedir.

Tahkiki bilgiler; külli akıl merkezli bir bilgi türü olarak özellikle metafizik alanda; eşyanın hakikati ve Allah'ın hakikati ile ilgili bilgileri kapsamaktadır. Bu nedenle tahkiki bilgilerin öğrenilmesinde külli aklın kılavuzluğuna ihtiyaç duyulmaktadır. Dolayısıyla Hz. Peygamber (s.a.v)'e indirilen Kur'an'ı okumak ve anlamak tahkiki bilgi edinmek isteyenler açısından büyük önem arz etmektedir. Bu hususta Mevlana; Kur'an'ı okuyup içindekilere iman edenlerin peygamber ruhlarına karışacağını dile getirmektedir.⁴¹⁸ Burada Mevlana Kur'an'ı anlayarak ve yaşayarak okuyanların Allah ile iletişim halinde olduğuna ve Allah'ın yardımı ile güvenilir, genel geçer bilgilere erişeceklerine işaret etmektedir.

Mevlana'nın tahkiki bilgilere verdiği önem insanın elde edebildiği hakiki bilgiler olmasından kaynaklanmaktadır. Tahkiki bilgiler, eşyanın mahiyetini ve gayesini idrak eden, eşyadan hareketle Allah'ın gerçekliğine ve hakikatine eriştiren bilgilerdir. Bu bilgilere erişen insan duyuların sınırlı çerçevesinden çıkarak olgunlaşıp yüksek mertebelere erişmektedir. Mertebesi yükselen bir insanın en büyük başarısı ise hakkıyla Rabbini tanıyıp bilmesi ve Rabbinin sıfatlarını öğrenmesidir. İnsanın Hakk'ı bilip Hakk'ın rızasına uygun yaşaması ise aynı zamanda dinin de gayesidir. İnsan ile din arasında var olan ve insanın

⁴¹⁵ Mevlana, **Mesnevi**, 2/2315.

⁴¹⁶ Mevlana, **Mesnevi**, 4/2844.

⁴¹⁷ Mevlana, **Mesnevi**, 2/2313.

⁴¹⁸ Mevlana, **Mesnevi**, 1/1538

dünya ve ahiret mutluluğunu sağlamakla görevli bu ilişkiden dolayı Mevlana, bir bilgi çeşidi olarak dini bilgiye de yer vermektedir.

4.2.2. Dini Bilgi

Dini bilgiler esasında cüz’i akılla başlayan külli akılla desteklenerek devam eden bir bilgi türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Dini emir ve yasaklardan sorumlu olmanın ön koşulu cüz’i akla sahip olmak ve bu aklın selim olmasıdır. Bununla birlikte dini bilgiler; Kur’an ve sünneti esas alan dolayısıyla vahiy destekli külli akla dayanan ve metafizik unsurlar barındıran bilgiler olarak cüz’i akılla anlaşılabilen meselelerdir. Bu nedenle dini bilgileri külli akılla ilgili olan bilgi çeşitlerinden biri olarak değerlendirmenin daha uygun olacağına kanaat getirdik.

Sözlükte “İnanılıp çok bağlanılan düşünce, inanç veya ülkü, kült”⁴¹⁹ anlamlarına gelen din kelimesi; Arapça deyn kökünden gelerek isim veya mastar olarak iki şekilde kullanılmaktadır. Dil âlimleri din kelimesini; ceza, mükâfat, hesap, örf ve adet, galibiyet, saltanat, mülkiyet gibi farklı anlamlar ile izah etmişlerdir.⁴²⁰ Genel anlamda din, ferdî ve içtimâi yanı bulunan, fikir ve tatbikat açısından sistemleşmiş olan, inananlara bir yaşam tarzı sunan, onları belli bir dünya görüşü etrafında toplayan bir kurumdur.⁴²¹

Tarih boyunca her toplumda din kavramı farklı tariflerle ortaya koyulmuştur. Genellikle bu tariflerde dinin kutsal ile olan ilişkisi, mutlak bir itaat duygusu olduğu ve belirli ibadet şekilleriyle kendini gösteren bir olgu olduğu üzerinde durulmuştur.⁴²²

Din bilimcileri, dinin sosyolojik, psikolojik ve tarihsel açıdan önemini araştırmışlar ve mahiyetini ortaya koymaya çalışmışlardır. Psikolojik bağlamda dinin insan olmanın bir gereği olduğu üzerinde durulmuştur. İnsanın düalist yapısı beden beslenmesi kadar ruhun beslenmesini de gerektirmektedir. Bu açıdan dini, ruhun temel gereksinimlerinden biri olarak kabul eden büyük bir kesim bulunmaktadır. Dinin ruhun ihtiyacı olarak kabul edilmesinden dolayı

⁴¹⁹ TDK, “Din”, **Geniş Açıklamalı Sözlük**, <https://sozluk.gov.tr/>, (E.T: 28.02.2023)

⁴²⁰ Günay Tümer, “Din”, **DİA**, C.9, TDVY, İstanbul, 1994, s.312.

⁴²¹ Mehmet Aydın, **Din Felsefesi**, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir, 2007, s.6.

⁴²² Bkz: Osman Cilacı, **Günümüz Dünya Dinleri**, Halk Kitapları, DİBY, Ankara,1995, s.18.

insanlık tarihinin başlangıcıyla birlikte gerek ilahi kaynaklı gerekse insan eliyle oluşturulan pek çok dine rastlamak mümkündür.

Mevlana Celâleddin Rûmî'nin düşünce sistemi incelendiğinde İslâm dininin esaslarına göre yaşadığı ve Kur'an ve sünnet temelli bir anlayışı benimsediği açıkça görülmektedir. Hak din olarak sadece İslam'ı kabul eden Mevlana, temelde bütün dinlerin müntesiplerini mutluluğa ve kurtuluşa erdirmeyi hedeflediğini belirterek bu açıdan dinler arasında bir fark olmadığını da söylemiştir.⁴²³ Bu söyleminden dolayı "Bütün dinleri hak din olarak mı kabul ediyor?" sorusuyla eleştirilse de sadece İslâm'ın hak din olduğunu söylemiş, diğer dinlere karşı dışlayıcı bir tutum takınmaktan kaçınmıştır. Mevlana'ya göre bütün dinlerin kaynağı birdir.⁴²⁴ Bundan dolayı tahrif edilmiş dinlere de yer vermekten kaçınmamıştır.⁴²⁵

Mevlana'ya göre din, kendine has üslubuyla ifade ettiği gibi; hakikate ulaşmak için kullanılan bir merdiven,⁴²⁶ insanı göklere çıkararak hikmet⁴²⁷ ve insanlara ışık olup gönüllerini aydınlatan bir mumdur.⁴²⁸ "Din; sadakatle bağlanılan, kendisine düşkün olunan, kendisinin adet ve huy edinildiği bir olgudur."⁴²⁹ Bu bağlamda insan neye düşkün olursa Mevlana onu kişinin dini olarak nitelendirmiştir. Bu düşkünlük dünyaya ait veya insanın biyolojik veya psikolojik ihtiyaçlarından herhangi birine ait olabilmektedir. İnsanın düşkünlükleri aynı zamanda yaşam tarzını da belirleyen bir husustur. Mevlana, "Kim, edep yeriyle boğazını beslemeyi âdet edinmiş, huy edinmişse, 'Sizin dininiz size, benim dinim banadır' ayeti onun içindir."⁴³⁰ sözleriyle dini; insanların düşkün oldukları şeylerle ilişkilendirerek bir yaşam tarzı olarak vasıflandırmaktadır.

Mevlana bütün dinlerin temelde gayesinin bir olduğunu ve insanları hakikatin bilgisine erdirmeyi amaçladığını savunmaktadır. "Kâbe'de de

⁴²³ Mustafa Tekin, "Mevlânâ Celâleddin Rûmî (ö.1273)'nin Din Anlayışı", **Tasavvuf İlimi ve Akademik Araştırma Dergisi**, C.3, S.7, İstanbul, 2001, s.270.

⁴²⁴ Mevlana, **Mesnevi**, 2/2928.

⁴²⁵ Bkz: Mevlana, **Mesnevi**, 6/2419.

⁴²⁶ Mevlana, **Mesnevi**, 1/303.

⁴²⁷ Mevlana, **Mesnevi**, 2/3189.

⁴²⁸ Mevlana, **Mesnevi**, 3/4371-4373.

⁴²⁹ Tekin, **Mevlânâ Celâleddin Rûmî (ö.1273)'nin Din Anlayışı**, s.271.

⁴³⁰ Mevlana, **Mesnevi**, 5/3940.

mabudum sensin. Havrada da yukardan da maksadım sensin, aşağıdan da.”⁴³¹ sözleriyle dikkat çeken Mevlana'nın hakikatten maksadı Allah-u Teâlâ'dır. Bir yaşam tarzı olarak değerlendirilen din hem insanların dünya hayatlarını düzenlemekte hem de insanın Allah'ı hakkıyla bilmesi ve Allah'ın rızasını kazanması noktasında kılavuzluk etmektedir. Bundan dolayı başta helaller ve haramlar olmak üzere dine dair tüm bilgiler insan için hayati önem arz etmektedir.

Din bilgisi; iman esasları başta olmak üzere, ibadetlerin mahiyetlerini ve nasıl yapılması gerektiğini, ahlâki tutum ve davranışların neler olduğunu, sosyal hayata dair ticaret, sözleşmeler, miras, evlenme, boşanma, alım satım gibi pek çok konuda insanların dikkat etmesi gereken meseleleri içeren bir bilgi türüdür. Tüm bu bilgiler insanların hayatlarının sadece bir bölümünü değil tamamını kapsamaktadır. Bundan dolayı din bilgisinden yoksun olan kimseler doğru bir yaşam tarzı benimseyemeyeceklerinden Mevlana'ya göre kötü kokulu bir kuzguna benzemektedir.⁴³² Bu kimseler dünyada mevki kazanmak için gelip geçici bilgi peşinden koşmakta bundan dolayı da hakikatin bilgisinden ve güzelliğinden uzak kalmaktadır.

Din bilgisi insan için bir öğüttür. Öğüt ise Mevlana'nın tanımıyla aradan çıkıp gitmektir.⁴³³ Bu bağlamda din bilgisi insanı dünyanın keşmekeşinden ve sahte ihtişamından insanı çekip çıkararak bir olgu durumundadır. Din balığı olmak için yeryüzünün yılanı olmaktan⁴³⁴ vazgeçilmesi gerektiğini söyleyen Mevlana bu düşüncesiyle, din bilgisinin beden ve akıl bilgisinden farklı bir vasıta olduğunu da vurgulamaktadır. Beden bilgisinin tecrübe edemediği ve aklın algı sınırlarının dışında kalan alanların bilgisi din yoluyla elde edilmektedir. Örneğin; ahiret, hesap, sırat köprüsü, cennet cehennem gibi soyut kavramlara dair tüm bilgiler din bilgisinin konusudur. Bu konuları idrak edebilmek için de insanın din balığı olması yani akvaryumdan çıkıp okyanusa açılması gerekmektedir.

⁴³¹ Mevlana, **Divan-ı Kebîr**, C.6, b.2405.

⁴³² Mevlana, **Divan-ı Kebîr**, C.6, b.837.

⁴³³ Mevlana, **Divan-ı Kebîr**, C.6, b.2772.

⁴³⁴ Mevlana, **Divan-ı Kebîr**, C.2, b.1251.

Mevlana din bilgisi ile aşk arasında sıkı bir bağ olduğunu düşünmektedir. Din bilgisinin insana faydalı olabilmesi ve insanı olgunlaştırabilmesi için insanın içerisinde bu bilgilere yönelik bir isteğin ve aşkın olması gerekmektedir. İnsanların bu bilgileri hayatlarında uygulamaları için öncelikle imanın kuvvetli olması şarttır. Büyüklük taslayanların, taklidi imandan öteye geçememiş olanların dinin emir ve yasaklarına teslim olması zordur. Bu zorluk da dine ve din bilgisine olan aşk eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Mevlana bu konuda şeytanı örnek göstermektedir. İblis cennetten kovulmadan önce diğer varlıklar arasında Allah'a en çok ibadet eden ve bilgisi ile öne çıkan bir varlıktı. Ancak din aşkının olmaması İblis'in şeytan olmasına sebep oldu. Şeytanın sahip olduğu bilgi meselenin esas mesajını idrak noktasında eksik kaldığı için, şeytan sadece Âdem'in topraktan yaratılmasına odaklanmıştı.⁴³⁵ Oysa Rabbimizin istediği, yarattığı varlıkların O'nun emir ve yasaklarına tam bir teslimiyetle uyup uymadıklarını sınamaktı.

İnsanlarda var olan kibir, gurur, öfke ve kıskançlık gibi olumsuz duyguların törpülenip güzelleşmesi veya var olan güzel ahlâkın kemâle erebilmesi için insanın din bilgisini tahkiki iman ile taçlandırması, dine ait bilgilere ve emir ve yasaklara aşkla bağlanması gerekmektedir. Geçici olan dünya hayatına kapılan ve elde ettiği geçici hazlarla yetinenler Mevlana'nın nazarında göklerin merdivenine⁴³⁶ çıkamayacak insanlardır. Mevlana, "Gönlünde din zevki beliren kişiye dünya balı lezzetli gelir mi hiç?"⁴³⁷ sözleriyle de din bilgisinin insana sağladığı kalıcı faydalara ve hazlara vurgu yapmaktadır.

Mevlana, din bilgisinin aşkla olan irtibatından söz ettikten sonra tıpkı aşk gibi insanın esas manayı görmesine vesile olup gönüllere ışık olan bir başka bilgi çeşidinden daha bahsetmektedir. Bu bilgiler insanların gönüllerine ışık olan ve insanı kemâle ulaştıran batını bilgilerdir.

⁴³⁵ Mevlana, **Mesnevi**, 6/260.

⁴³⁶ Mevlana, **Mesnevi**, 1/303.

⁴³⁷ Mevlana, **Divan-ı Kebîr**, C.5, b.1594.

4.2.3. Bâtını Bilgi (Gönül Bilgisi)

Mevlana, insanın diğer varlıklar arasındaki üstünlüğünü dile getirirken bu üstünlüğü bedensel vasıflarla değil zihinsel faaliyetlerle alakalı olarak açıklamaktadır. Bu bağlamda insanın esas varlığını oluşturan kısmın; gönül olduğunu söylemekte ve gönlü insan davranışlarını yönlendiren vücudun idare merkezi olarak vafı etmektedir.⁴³⁸

Gönül hem dini açıdan hem de tasavvufi olarak büyük bir önem arz etmektedir. Örneğin imanın ilk rüknü dil ile ikrar kalp ile tasdiktir. İnsanların eylemlerinin kalplerinden geçen niyetlere göre derecelendirilmesi ve insanların kalplerine göre muamele görmesi gönlün, insanın sahip olduğu diğer uzuvlardan üstün olduğunu göstermektedir. Hatta din âlimleri; “Vücutta bir et parçası vardır; o iyi olursa bütün beden iyi, kötü olursa bütün beden kötü olur, bu et parçası kalptir”⁴³⁹ hadisinden yola çıkarak davranışların değerini belirleyen temel unsurun kalp olduğunu ve bu bağlamda kalbin fiillerinin beden fiillerinden üstün olduğunu söylemektedir.

Tasavvufta gönül; tinsel değerlerin bulunduğu, Tanrı'nın gerçek aşka erişmiş kimselere görüldüğü makam; gerçek sevginin kendisine yurt edindiği sonsuzluk ülkesidir.⁴⁴⁰ Gönül; Allah sevgisinin ve bilgisinin merkezi kabul edilmektedir. Allah sevgisi başta olmak üzere gerek gayba dair meseleleri keşfetmede gerek ilahi nurun tecelli etmesinde ve Allah'ın tanınıp bilinmesinde gönül, seyr-ü sülûkun başladığı noktadır. Bundan dolayı tasavvuf ehli kimseler öncelikle gönlün temizlenmesine ve olgunlaştırılmasına önem vermişlerdir.

Batı düşüncesinde gönle gönderme yapan tek düşünür Blaise Pascal (1623-1662) olmuştur.⁴⁴¹ Dahi bir matematikçi olan Pascal, matematik bilgisinin en kesin olan bilgimiz olduğunu savunmaktadır. Bununla birlikte insan aklının çerçevesi içinde yer alan her şeyi açık seçik olarak aydınlatan matematiğin de gelip dayandığı, artık daha ilerisine gidemeyeceği sınırlar vardır.⁴⁴² Matematik sonsuz varlığı kavrayamadığı gibi, dini ve ahlâki meselelerle ilgili karşılaşılan

⁴³⁸ Durakoğlu, **Mevlânâ ve Marcel'de İnsan Varlığı**, s.8.

⁴³⁹ İmam Buhari, **Sahih-i Buhari**, Kitabül İman, 39. Bab, C.1, Trc. Mehmed Sofuoğlu, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2009, s.57

⁴⁴⁰ Cevizci, **Büyük Felsefe Sözlüğü**, s.879.

⁴⁴¹ Cevizci, **Büyük Felsefe Sözlüğü**, s.879.

⁴⁴² Macit Gökberk, **Felsefe Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985, s.246.

problemleri çözüme konusunda da yetkin bir bilim değildir. Dolayısıyla sonsuz varlığı kavrayacak ve dini- ahlâki sorunlara çözüm getirecek bir kaynağa ihtiyaç duyulmaktadır. Bu kaynak Pascal'a göre; kendine göre kanıtları olan, duygudan gelen ve duyularla ya da matematikle izah edilmeyen alanlara da erişebilen gönlüdür.⁴⁴³

Pascal'ın sonsuz varlık dediği Tanrı'ya erişmeye yetkin olan ve matematikten (akıldan ve duyulardan) üstün olarak vasıflandırdığı gönlün bilgisi; Mevlana nazarında da ilahi aşkın meskenidir. Gönlün elde ettiği bilgiler Mevlana'ya göre insanın olgunlaşmasını sağlayarak insanı insan yapan esas bilgilerdir. İnsanın bedeni aracılığıyla elde ettiği bilgiler geçici olması ve insanı yanıltma olasılığından dolayı insana fayda sağlamamakla birlikte Mevlana'ya göre sahibine bir yükten ibarettir. Oysa gönlün bilgisi bir binek olarak insana yardımcı olarak onu göklere taşımaktadır.⁴⁴⁴

Gönül bilgisi olarak bahsedilen bilgiler; insanın doğrudan duyular yoluyla algılayamayacağı ve cüz'i akıl faaliyetleri ile elde edemeyeceği bir takım üst düzey bilgilerdir. Bundan dolayı gönül bilgileri doğrudan külli akılla bağlantılı bilgilerdir. Gönül bilgilerini elde edebilmenin yolu ise, öncelikle insanların hakikat ile arasındaki duyu perdesini ortadan kaldırmasıdır. Çünkü gönül bilgisi dahili ve harici duyularla elde edilemeyecek kadar derin bilgilerdir. Gönül bilgilerini elde edebilmek için tevbe ile başlayıp Allah'a tam anlamıyla teslim olmakla biten bir ahlaki olgunlaşmadan geçmek gerekmektedir.

Mevlana, ele aldığı her meselede mutlaka “doğüstü, mucizevi, normal dışı” bir yön aramakta ve hepsini bu bakış açısına göre değerlendirmektedir.⁴⁴⁵ Bu nedenle de gönül bilgileri eşyanın hakikatinin anlaşıldığı bilgiler olarak Mevlana nazarında çok kıymetlidir. Bir eşyanın tanınıp bilinmesinde duyular aracı olarak kullanılsa da eşyanın özü duyularla anlaşılammaktadır. Özü ve manayı anlamak olgunlaşmış bir gönlün işidir. Bu noktada Mevlana duyular ile gönül arasında bir emir görev ilişkisi kurmaktadır. Duyular seyr-ü sülûku tamamlayarak kemâle ermiş bir gönülden beslenirse o zaman gözün gördüğü

⁴⁴³ Gökberk, **Felsefe Tarihi**, s.246.

⁴⁴⁴ Mevlana, **Mesnevi**, 1/3445.

⁴⁴⁵ Aysel Tan, **Mevlana'da Dinî Tecrübe**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2017, s.71.

sadece zahir olmayacaktır.⁴⁴⁶ Bir bebeğin ağladığını duyan onlarca kişiden sadece anne gerçek manada bebeğin ihtiyacının ne olduğunu anlayabilmektedir. Ağlamayı duyan diğer kişiler için ise ağlamak sadece sestten ibarettir. Çünkü bebek ile aralarında gönülden kopup gelen bir bağ bulunmamaktadır. Bunun gibi duyular gönülden emir alarak bakar dinlerse o zaman gönlün eriştiği gerçek bilgiye aracı olabilirler. Aksi halde elde edilen bilgi insana sıkıntıdan ve külfetten başka bir şey değildir. Çünkü beden duyusunun besini karanlıkken can duyusu güneşten beslenmektedir.⁴⁴⁷ Mevlana, “Kalp olmasa beden konuşmayı nereden bilecek? Kalp aramasa beden aramayı nereden bilecek?”⁴⁴⁸ sözleriyle de gönülden bîhaber olan duyuların bilgi edinmede eksik kalacağını, gönülsüz hakiki bilgiye erişilemeyeceğini vurgulamıştır. Bu doğrultuda duyu organı olan gözün yerine gönül gözünü koyan Mevlana, gönül gözünün gerçek bir görüş olarak⁴⁴⁹ insanı hakikate ulaştıracak kaynak olduğunu vurgulamaktadır.⁴⁵⁰ Gönül gözünün açılması için de dünya işlerinden yavaş yavaş el etek çekilmesini tavsiye eden Mevlana; dünyayı terk edenlerin sonunda Allah’a erişecekleri kanaatindedir.⁴⁵¹

“Hak yolunun ilmiyle O’ndan inen bilgiyi, gönül sahibiyle gönlü bilir.”⁴⁵² diyen Mevlana, vahyin muhatabı olmada ve vahyi idrak etmede gönlün esas olduğunu vurgulamaktadır. Gönül; vahyin ve ilhamın lezzetidir.⁴⁵³ Dolayısıyla vahyin durağı olarak vasıflandırılan gönlün bilgisi de yakîni bilgi türünden olarak hakiki bilgiler olarak nitelendirilmektedir. Ayrıca Allah-u Teâlâ’nın yere, göğe, arşa sığmayıp bir Mü’minin gönlüne sığması⁴⁵⁴ da gönül bilgisinin hakiki bilgi olarak kabul edilmesinde önemli bir etken olarak gözükmektedir.

Mevlana’ya göre insanın tecelligah-ı ilâhi olan gönlünde Allah’ı hissedebilmesi ve hakkıyla tanıyıp bilmesi için Tanrı ile arasındaki engelleri

⁴⁴⁶ Mevlana, **Mesnevi**, 2/3223.

⁴⁴⁷ Mevlana, **Mesnevi**, 2/51.

⁴⁴⁸ Mevlana, **Mesnevi**, 2/834.

⁴⁴⁹ Bkz: Mevlana, **Mesnevi**, 1/1407-1408.

⁴⁵⁰ Tan, **Mevlana’da Dinî Tecrübe**, s.77.

⁴⁵¹ Tan, **Mevlana’da Dinî Tecrübe**, s.80.

⁴⁵² Mevlana, **Mesnevi**, 4/1519.

⁴⁵³ Mevlana, **Mesnevi**, 1/2081.

⁴⁵⁴ Mevlana, **Mesnevi**, 1/2654.

ortadan kaldırması gerekmektedir. Bu engel işlevselliği yalnızca fizikî âlemlerle sınırlı olarak eşyanın mahiyetini kavramakta yetersiz olan cüz'i akıldır. Mevlana, yalnızca cüz'i akılla hareket eden kimselerin elde ettiği bilgileri yüzeysel kabul etmekte ve bu bilgilerin gönle hitap etmeyeceğini dile getirmektedir. Mevlana'ya göre gönle hitap etmeyen tüm bilgiler insanın yarı yolda kalmasına sebep olmaktadır. Ahirete doğru sürekli bir yolculuk içerisinde olan insanın bu yolculuğunu hakıyla tamamlayabilmesi ve eşyanın hakikatini anlayabilmesi için gelip geçici bedeninin dışında başka bir araca ihtiyaç duyulmaktadır. Mevlana'nın düşünce sistemine göre bu araç kâmil bir insanın gönlüdür. Dolayısıyla cüz'i aklın insan ile Tanrı arasında bir engel olmaması için cüz'i aklın da tıpkı duyular gibi gönlün emrine girmesi gerekmektedir. Gönlün emrine giren cüz'i akıl; dünyaya ait hırslarından, arzularından, heva ve heveslerinden uzaklaşacak dolayısıyla da Allah'a yakınlaşmak için bir gayrete girecektir.

Gönül ile elde edilen bilgiler eskiyip sararıp solmadığı⁴⁵⁵ için insanı daha ileri mertebelere taşımakta ve kalıcı fayda sağlamaktadır. Gönül bilgisine mazhar olan kimseler mananın hakikatini açıkça idrak etmeleri vesilesiyle Allah'a itaat ve ibadet etme noktasında da diğer insanlara nazaran daha fazla lezzet almaktadır. Allah-u Teâlâ nazarında en değerli, en üstün olan kimselerin takvada en ileri olanlar⁴⁵⁶ olması da gönül bilgisinin insanı hem dünyada hem de ahirette merteye olarak yükselttiğinin açık bir göstergesidir. Mevlana, "Mehtapların doğduğu yer olan gönül, ârif için 'onun kapıları açılmıştır' denilen yerdir"⁴⁵⁷ diyerek Zümer Suresi 73. ayete⁴⁵⁸ işaretle gönül bilgisini idrak edenlerin Allah'a karşı gelmekten sakınarak dikkatli bir yaşam süreçlerine dolayısıyla da ahirette ödüllendirileceklerine vurgu yapmaktadır.

İnsanın mertebesini yükseltmeye muktedir olan gönül bilgisini elde etmenin yolu, sıradan bilgilerde olduğu gibi kitaptan okuyup yazmak değildir.

⁴⁵⁵ Mevlana, **Mesnevi**, 4/1964.

⁴⁵⁶ Hucurat 49/13.

⁴⁵⁷ Mevlana, **Mesnevi**, 2/164.

⁴⁵⁸ "Rablerine karşı gelmekten sakınanlar ise, bölük bölük cennete sevk edilir, oraya varıp da kapıları açıldığında bekçileri onlara: Selam size! Tertemiz geldiniz, Artık ebedî kalmak üzere girin buraya derler."

İlim öğrenmenin yolunun sözler⁴⁵⁹ olduğunu savunan Mevlana'ya göre; "Can, onun bilgisini başka bir candan alır."⁴⁶⁰ Gönül bilgisine erişmek isteyenlerin; gönül ehlinden kimselerle aynı ortamda bulunmaları ve gönül ehlinin sohbetlerine katılarak tabiri caizse aşkla pişmeleri gerekmektedir. Yüce Allah, kullarından dilediğini bol rızık vererek dilediğini ise rızıkından keserek imtihan etmektedir. Buna karşılık ilmi ve hidayeti insanlardan isteyene nasip etmektedir.⁴⁶¹ İlim ve hidayet bir nevi arz talep meselesi olmaktadır. Buradan hareketle gönül bilgisine ulaşmak için de insanların ilim öğrenmeye ve kâmil insan olmaya niyet etmesi gerekmektedir. Allah-u Teâlâ bu istek doğrultusunda gönül ehlinin sohbetlerine katılanların gönlünü idrak noktasında genişletmektedir. "Senin göğsünü açıp genişletmedik mi?"⁴⁶² ayeti her ne kadar bir mucizeye işaret etse de mananın derinliğine bakıldığında ilim dileyen kimselerin de gönlünün genişletilerek idrakinin artırılacağı anlaşılabilir. Ancak her halükarda Mevlana'ya göre insanların herhangi bir bilgiye erişebilmesi insanlara lütfetmeyi âdet edinmiş Allah'ın bir bağışığıdır.⁴⁶³

Mevlana'ya göre bir insanın gönül bilgisine erişebilmesi için beş duyusunu dünyaya kapatarak zihnini dünyaya ait gelip geçici meselelerle meşgul etmemesi gerekmektedir.⁴⁶⁴ İnsanın dış dünyanın kapılarını açan duyular; Mevlana'nın metaforuna göre beden testisinin beş deliğidir.⁴⁶⁵ Bu beş delik açık olduğu sürece testinin içinde var olan anlayış tıpkı bir suyun akıp gitmesi gibi akıp gidecek ve kaybolacaktır. Fakat testinin delikleri kapatılırsa anlayış muhafaza edilecektir. Dolayısıyla dış dünya ile iştigal edip içindekini muhafaza edemeyenler gönül bilgisine de erişemeyen kimselerdir. Burada Mevlana'nın dış dünyaya duyuların kapatılmasından kastı toplumsal olaylara kayıtsız kalınması değildir. İnsanın dünyanın sahte ihtişamına kapılmadan sade bir yaşam sürmesi ve gönlünden dünyaya ait sevgileri çıkarmasıdır. Çünkü insan gönlünde ikiliğe

⁴⁵⁹ Mevlana, **Mesnevi**, 5/1062.

⁴⁶⁰ Mevlana, **Mesnevi**, 5/1064.

⁴⁶¹ Bkz: Sebe 34/36-39; Şura 42/20.

⁴⁶² İnşirah 94/1.

⁴⁶³ Mevlana, **Mesnevi**, 5/2586.

⁴⁶⁴ Mevlana, **Mesnevi**, 3/2100-2103.

⁴⁶⁵ Mevlana, **Mesnevi**, 3/2098-2099.

yer yoktur. Gönülünü dünyadan arındıranlar gönül bilgisine erişmeye talip olanlardır.

Mevlana, gönül bilgisine erişip idraki artan kimseleri de şükretmeleri ve içerisinde buldukları gönül ehli hallerini koruma konusunda da uyarılmaktadır. Allah'ın lütfu ve keremiyle gönül bilgisine erişen kimsenin kendisinde cevher varken dışarıdan bir arayış içinde olmasını denize ulaşan bir geçit varken kuyudan su çekmeye çalışmak⁴⁶⁶ olarak betimleyen Mevlana; böyle bir bu durumun insanın kınanmasına sebep olacağını da belirtmektedir.

Sonuç olarak bilginin pek çok çeşidinden bahseden Mevlana'nın gönül bilgisine azami önem verdiğini söylemek mümkündür. Çünkü Mevlana'ya göre gönül bilgisi hakiki bir bilgi olarak insanı olgunlaştırmakta ve açılan gönül gözü ile insanın mertebesini artırmaktadır. Gönül gözünün açılması içinse insanın gönül ehli kimselerle bir arada bulunması ve hamlığundan kurtulması gerekmektedir.

Mesnevi'nin değişik cilt ve beyitlerinde farklı bilgi çeşitlerinden bahseden Mevlana, bu bilgilerin doğruluğunu, güvenilirliğini ve insana kattığı yetkinliği de değerlendirmektedir. Böylece insanın dünya ve ahirette ebedi mutluluğu kazanması için hangi bilgilere itimat etmesi gerektiği hususunda kılavuzluk etmektedir.

⁴⁶⁶ Mevlana, **Mesnevi**, 5/1070.

II. BÖLÜM

MEVLANA CELALEDDİN RŪMÎ'DE BİLGİNİN DEĞERİ

Epistemolojide bilginin kaynağı nedir sorusundan sonra zihinleri en çok meşgul eden sorulardan biri de hangi bilgilerin doğru ve güvenilir olduğu konusudur. Sözlükte “Bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçü,”⁴⁶⁷ ve “Kişinin isteyen, gereksinim duyan bir varlık olarak nesne ile bağlantısında beliren şey”⁴⁶⁸ olarak tanımlanan değer, insanların elde ettiği bilgileri doğruluk ve güvenilirlik bakımından vasıflandırmasıdır.

Ahlak felsefesinde değer; öznenin olguya yüklediği ve olguların insanca önemini belirleyen nitelikler⁴⁶⁹ olarak tanımlanmaktadır. Bilginin insan hayatı için zaruri bir ihtiyaç olduğu kabul edildiğinde elde edilen bilgilerin doğruluğu ve güvenilirliği de hayati önem arz etmektedir. Bu noktada bilgilerin değeri hem bilgilerin elde edildiği kaynak hem de bilgilerin kendisi ile ilgili olan bir ölçüdür. Hangi kaynaklar güvenilir bilgi kaynaklarıdır ve bu kaynaklardan elde edilen bilgilerin doğruluğu nedir soruları bilginin değeri meselesinde yanıtlanmaya çalışılan sorulardan bazılarıdır.

İlkçağlardan itibaren tartışılan bilginin neliği, mahiyeti ve değeri meselesi Mevlana için de güncelliğini koruyan bir meseledir. Mevlana'ya göre bilginin değeri, bilginin elde edildiği kaynak ve insana sağladığı kalıcı fayda ile doğru orantılıdır. Kalıcı faydadan maksat ise bireyin insan-ı kâmil mertebesine yükselerek hakikate ulaşabilmesidir.

Mevlana; farklı bilgi tasniflerinden bahsederken aslında cüz'i ve külli akılla ilintili olarak hangi bilgilerin insan için doğru ve güvenilir olduğunu, hangi bilgilerin geçici bilgiler olup insanı yanıltabileceğini de eserlerinin farklı bölümlerinde, birbirinden bağımsız görünse de ilintili olarak ele almıştır. Bu bağlamda Mevlana'ya göre doğru, genel geçer ve güvenilir olan bilgiler külli akılla ilgili olan ve insanı kâmil mertebesine erdirmeye güç yetirebilen gönül bilgisidir.

⁴⁶⁷ Karaağaç, **Türkçe Verintiler Sözlüğü**, s.232.

⁴⁶⁸ TDK, “Değer”, **Geniş Açıklamalı Sözlük**, <https://sozluk.gov.tr/>, (E.T:12.03.2023)

⁴⁶⁹ Cevizci, **Büyük Felsefe Sözlüğü**, s.492.

1. Cüz’i Akılla İlgili Bilgilerin Değeri

Sahip olduğu akıl ve irade ile diğer varlıklardan ayrılan insan, Kur’an-ı Kerim’de de vurgulandığı üzere Allah’ın kendilerine ikram ettiği akli doğru kullanma ile yükümlüdür. Nitekim pek çok ayette insanın akletmesi öğütlenirken, aklını kullanmayanlar pislik içinde kaldıkları⁴⁷⁰ söylenerek sert bir dille eleştirilmektedir.

Mevlana’ya göre her insanda fitrî olarak var olan cüz’i aklın kaynağı duyular ve tecrübeler⁴⁷¹ olduğu için cüz’i akıl mananın idraki noktasında eksik kalmaktadır. Mevlana’ya göre cüz’i aklın bilgisi Mevlana’nın arzu ettiği hakikatin bilgisinde yani; Allah’ı hakkıyla tanıyıp bilme noktasında yetersiz kalmaktadır. Mevlana işlevselliği fizikî âlemle sınırlı olan cüz’i aklın insanı doğrudan Allah’ın bilgisine ulaştıramayacağını bildiği için bu çerçevede cüz’i aklın bilgisinin kıymetli olmadığını dile getirmiştir.

Mevlânâ’nın düşüncesine göre; cüz’i akla dayalı olarak deliller, sebep göstermeler, önermeler sıralayarak bir sonuca ulaşma yapay bir yoldur. Bu yolla ancak çok sınırlı ve eksik bilgiler elde edilebilmektedir.⁴⁷² Dolayısıyla cüz’i aklın bilgileri Mevlana’nın hakikatin bilgisi olarak nitelendirdiği bilgiler değildir. Cüz’i akli kör olarak vasıflandıran Mevlana, deveye baksa yünden başka bir şey göremez⁴⁷³ diyerek cüz’i aklın gerçek bakış ve görüşten uzak olarak zahiri bilgidен öteye geçemediğini belirtmiş ve manayı idrak noktasında eksikliğini vurgulamıştır.

Mesnevi’de anlatılan bir hikâyeye göre; hür bir adam korkudan morarmış dudakları ve sapsarı olmuş yüzü ile Hz. Süleyman (a.s)’ın huzuruna çıkarak Azrail’in kendisine öfkeli bir bakış attığını söyler ve Hz. Süleyman’dan rüzgara emrederek kendisini Hindistan’a göndermesini diler. Hz. Süleyman, adamı dinledikten sonra arzu ettiği gibi Hindistan’a gönderir. Ertesi gün divanda Azrail’e neden adama öyle öfkeli baktığını soran Hz. Süleyman Azrail’den “Allah bana onun canını Hindistan’da almamı emretmişti. Ben de adamı burada çarşıda görünce nasıl olacak da canını Hindistan’da alacağım diye şaşırdım

⁴⁷⁰ Bkz: Yunus 10/100.

⁴⁷¹ Kuşpınar, **Bilgi ve Dereceleri**, s.16.

⁴⁷² Emiroğlu, **Mevlânâ’ya Göre Akıl Nasıl Kullanılmalıdır?**, s.13.

⁴⁷³ Mevlana, **Mesnevi**, 3/93.

ondan baktım” cevabını alır.⁴⁷⁴ Burada Azrail’den kaçmaya çalışan insan cüz’i aklı temsil etmektedir. Cüz’i aklın meseleleri sadece görünen yüzüne göre algılayıp yorumlaması insanı yanıltabilmekte ve zaman zaman insanı zarara uğratabilmektedir. Mevlana anlattığı bu hikâye ile cüz’i aklın bilgisinin manayı idrak noktasındaki eksikliğini bir kez daha göstermiştir.

Cüz’i aklın bilgisi insanın günlük yaşamıyla da doğrudan bağlantılı olarak nefsin istek ve arzularından sıyrılamamaktadır. “Bu aşağılık akıl da eşekten huy kapmış, bütün düşüncesi ot bulabilmek”⁴⁷⁵ diyerek cüz’i aklın nefsinde karşı koyamadığını belirten Mevlana, cüz’i aklın elde ettiği bilgileri de nefsin arzu ve isteklerine göre şekil almasından dolayı güvenilmez kabul etmektedir.⁴⁷⁶

Mevlana, kendi kendine sonuca varabilecek bir akıl olmayan cüz’i aklı insana güvenilir ve doğru bilgiler aktarmamasından dolayı ayağı gevşek⁴⁷⁷, ahmak, yalancı ve ters görücü⁴⁷⁸ gibi vasıflarla nitelendirmektedir. Cüz’i aklın bilgisinin bu vasıflardan arınarak gelişebilmesi ve insanı da mertebe olarak yükseltebilmesi için Akl-ı küll⁴⁷⁹ bilgisiyle istişare etmesi ve ondan beslenmesi gerekmektedir. Çünkü “külli akıl, soyut âlemlerin güçlü bir üyesidir ve imamların, velilerin ve abdalların akılları ondan gelmektedir.”⁴⁸⁰

1.1. Duyu Bilgisinin Değeri

Mevlana’ya göre insana fizikî âlemin kapılarını açan duyuların menzili dünyanın görünen yüzü ile sınırlıdır. Bundan dolayı Mevlana duyuların bilgisi ile hareket edenlerin zahire itibar etmeleri nedeniyle iyi ile kötüyü, doğru ile yanlış, hakikat ile yalanı tam anlamıyla ayırt edemeyeceğini söylemektedir. Hatta Mevlana’ya göre duyu ehlinin bilgileri, insanın yüce bilgidir

⁴⁷⁴ Mevlana, **Mesnevi**, 1/957-971.

⁴⁷⁵ Mevlana, **Mesnevi**, 2/1847.

⁴⁷⁶ Emiroğlu, **Mevlâna’ya Göre Akıl Nasıl Kullanılmalıdır?**, s.6.

⁴⁷⁷ Mevlana, **Mesnevi**, 6/119.

⁴⁷⁸ Mevlana, **Mesnevi**, 5/1764.

⁴⁷⁹ Mevlana, **Fîhi Mâ Fîh**, Otuz sekizinci Fasıl, s.130.

⁴⁸⁰ Fevzi Yiğit, “Mevlânâ Metafizikinde Akıl”, **Tokat İlmîyat Dergisi**, C.10, S.2, Tokat, Aralık 2022, s.691.

beslenmesinin önünde bir ağız bağı gibidir.⁴⁸¹ İnsanlar duyuların bilgisinden sıyrılmadığı sürece gaybı betimleme konusunda acemi ve cahil kalmaktadır.⁴⁸²

Mahlukata ilim kapılarını açan ve hakiki bilginin kaynağı olan Yüce Allah'a⁴⁸³ dair bilgileri ve gaybla ilgili meseleleri duyular aracılığıyla öğrenmek mümkün değildir. Bundan dolayı Mevlana duyu bilgilerini, insanın bilgi edinmedeki maksadını gerçekleştirebilecek yetkinlikte kabul etmemektedir. Duyuların bu konuda yetkinleşebilmesi için Mevlana'ya göre kâmil bir gönle tabi olmaları gerekmektedir. Çünkü gönül karşısında duyular, değirmeni döndüren gözü bağlı eşeklerdir.⁴⁸⁴ Fiziki âlemde hayatlarını idâme ettirebilecek kadar işe yarar olsalar da hakikati göremeyecek kadar kördürler.

Duyuların sınırlı kapasite ve işlevlerinden dolayı aktardıkları bilgiler her zaman doğru bilgiler olmamaktadır. Göz yanılması ya da işitme kaybı gibi bir takım arızı durumlar duyuların yanılmasına sebep olabilmektedir. Bundan dolayı duyuların aktardığı bilgiler değer bakımından güvenilirliği tartışılan bilgilerdir. Duyuların gerek fiziki sebeplerle gerekse öfke, sevinç ya da hüzn gibi birtakım duyguların etkisi ile yanılabilceğini savunan Mevlana usta ve şaşı çırak hikâyesinde⁴⁸⁵ bu meseleyi kısa ve öz bir biçimde ele almıştır. Çırağın gözündeki görme kusurunun doğru bilgiye erişmede bir engel olduğunu vurgulayan Mevlana, duyuların zaten sınırlı olan kapasitelerinin doğuştan gelen anomaliler ya da sonradan oluşan arızı durumlarla daha sınırlanacağını hatırlatmıştır. Dolayısıyla zahirin bilgisine ulaşmada bile eksik olan duyuların bâtını bilgilere ulaşabilmesi ya da idrak edebilmesi mümkün değildir.

Mevlana duyuların yanıltıcı intibalar verdiğini vurgulamak amacıyla ateşli sopa metaforunu da kullanmaktadır: “O elinde hızla salladığın sopanın kıvılcımı gibidir; hızdan dolayı sürekli bir şekle sahiptir. Ateşli sopayı uygun şekilde sallarsan, ateş göze upuzun bir çizgi gibi görünür.”⁴⁸⁶ beyitleri zaman

⁴⁸¹ Mevlana, **Mesnevi**, 1/1017.

⁴⁸² Mevlana, **Mesnevi**, 3/1028.

⁴⁸³ Mevlana, **Mesnevi**, 1/1011.

⁴⁸⁴ Mevlana, **Mesnevi**, 3/523.

⁴⁸⁵ Mevlana, **Mesnevi**, 1/327-333.

⁴⁸⁶ Mevlana, **Mesnevi**, 1/1147-1148: Ustanın biri çırağından odadaki şişeyi getirmesini ister. Ancak şaşı olan çırak her defasında içeride iki tane şişe olduğunu dile getirir. En sonunda usta çırağının şaşılığında dolayı hiddetlenerek şişenin birini kırmasını diğerini getirmesini ister. Çırak ise şişenin birini kırdığını zannederken ikisi birden gözden kayboluverir.

zaman duyuların kusurlu olabildiğinin güzel bir göstergesidir. Mevlana'ya göre sadece fiziksel veya psikolojik olgular değil insanın kendi isteğiyle gerçekleştirdiği sarhoşluk gibi bazı durumlar da insanın duyularını yanıltan sebeplerdendir. Sarhoşluğun göze; taşı mücevher, yünü yeşim taşı gösteren bir göz bağı⁴⁸⁷ olduğunu söyleyen Mevlana, duyuların işlevselliğinin herhangi bir sebeple bozulabildiğini dolayısıyla da her zaman güvenilir bilgiler veremeyeceğini vurgulamaktadır.

Bir bütün olarak bedene hizmet eden duyular; birbirinden bağımsız olarak sınırlı kapasitelere sahiptirler. Gözün gördüğünü kulak işitmeyebilir ya da rüzgârın sesi gibi kulağın işittikleri gözle görülmeyebilir. Bundan dolayı insanın her duyusu algı noktasında birbirinden habersizdirler.⁴⁸⁸ Mevlana, duyuların kendilerine tahsis edilen görevi yaparken diğer duyudan bîhaber olmasını da güvenilirlik açısından bir zayıflık olarak vasf etmektedir. Ayrıca duyuların işlevinin kısıtlı olması büyük resmin görülmesinde de engel olmaktadır. Mevlana'nın "Duyu gözü ancak el ayası gibidir. Onun her yanına elin erişmesi olanaksızdır."⁴⁸⁹ sözleri de duyu bilgisinin başta metafizik âlem olmak üzere pek çok konuda yetersizliğine dikkat çekmektedir.

Her insanda benzer şekilde var olan duyuların algılama durumu insandan insana farklılık göstermektedir. Duyu aracılığıyla elde edilen bilgilerin yorumlanması, insanın fitratına, içinde bulunduğu psikolojik duruma hatta yetişmiş olduğu aile başta olmak üzere çevresel faktörlere göre değişmektedir. Bundan dolayı bir insanın duyularıyla elde ettiği bilgiler diğer insanlar için bağlayıcı değildir. Örneğin; insanın yaşamını sürdürebilmesi için en çok kullandığı buna karşılık insanlar arasında en çok farklılık gösteren duyu; tatma duyusudur. Damak lezzeti denilen şey de tat alma duyusunun insandan insana değişmesinden doğan bir ifade olarak karşımıza çıkmaktadır. Yöresel lezzetlerin herkes için aynı tadı vermemesi de duyuların algılama farklılıklarındandır. Dolayısıyla günlük hayatımızın en basit durumlarında bile duyuların bilgileri arasında insanlar arasında farklılık bulunurken, bir kişinin elde ettiği duyu

⁴⁸⁷ Mevlana, **Mesnevi**, 1/1201.

⁴⁸⁸ Mevlana, **Mesnevi**, 4/2389-2390.

⁴⁸⁹ Mevlana, **Mesnevi**, 3/1268.

bilgisinin herkes için geçerli ve bağlayıcı olduğunu düşünmek mantıklı bir yaklaşım değildir.

Sonuç itibariyle duyuları bir bilgi kaynağı olarak kabul eden Mevlana, bu kaynakları kapasite ve işlev yetersizliği nedeniyle eksik bulmaktadır. Mevlana'ya göre duyuların bilgi alanını genişleterek gayba dair meseleleri de idrak edebilmesi için ayaklarındaki bağlardan kurtulmaları gerekmektedir. Bu da duyuların bir gönlün emrine altına girmesi ve gönlün gözü ile bakıp işitmesi ile mümkündür. Ancak bu şekilde duyuların elde ettikleri bilgilerin tam anlamıyla doğruluğundan ve güvenilirliğinden söz edilebilmektedir.

1.2. Yöntemsel Şüphe ve Zanni Bilginin Değeri

Mevlana'ya göre şüphe, bilgi arayışındaki insanın ilk devinimidir. Bir insan içine düştüğü şüphe arttıkça yakîne ulaşmak için daha çok çırpınmakta ve uçmaya çalışmaktadır.⁴⁹⁰ İnsanın şüphe ile başlayan bu arayışı şüpheden kurtulmasıyla bilgiye dönüşmektedir.⁴⁹¹ Bu nedenle yöntemsel şüpheyile erişilen bilgiler; yakîni bilgi olarak adlandırılan gönül bilgisine erişmesi açısından güvenilir kabul edilmektedir. Ancak başlangıç seviyesinde kalarak şüpheden ileri gidemeyen bilgilerin Mevlana nazarında bir kıymeti bulunmamaktadır. Şüphenin aksine zan, tamamıyla noksandır. İnsanı bir adım dahi ilerletemeyeceği gibi insana bilgi edinmesi için herhangi bir teşvikte de bulunmamaktadır. Bundan dolayı zan Mevlana'ya göre menfi bir olgu olarak kabul edilmektedir.

Zan ile hareket eden kimseler sahip olduğu cüz'i aklı dahi doğru kullanamayan kimselerdir. Çünkü Mevlana'ya göre akıl ve zan birbiri ile hiç uyuşmayan hatta taban tabana zıt olan iki unsurdur. Bu zıtlığı somutlaştırarak anlatmak isteyen Mevlana, zannı Firavun ile, aklı da Hz. Musa ile şahıslaştırarak izah etmiştir.⁴⁹² Firavun'a uyanlar Kızıldeniz'de boğulurken Hz. Musa'ya iman edip onu takip edenler kurtulmuşlardı. Tıpkı bunun gibi zan ile hareket edenlerin kararları isabetli olmayacağından insana fayda da sağlayamayacaktır. Hatta su-î zanla hareket eden kimseler bireysel ve toplumsal zararlara da sebep

⁴⁹⁰ Mevlana, **Mesnevi**, 3/4116.

⁴⁹¹ Mevlana, **Mesnevi**, 3/1512.

⁴⁹² Mevlana, **Mesnevi**, 4/2306.

olabilmektedir. Tüm bunlardan ötürü Mevlana, zannın bilgisini doğru ve güvenilir bilgiler olarak kabul etmemektedir.

1.3. Taklidi Bilginin Değeri

Herhangi bir araştırma ve akıl yürütmeye bağlı olmayan taklidi bilgiler, doğruluğu kesin olmayan ve Mevlana tarafından insana zarar verebilecek⁴⁹³ nitelikte kabul edilen bilgilerdir. Bebeklik döneminden itibaren insanlar hatta hayvanlar bile birtakım bilgileri taklit yoluyla elde etmektedir. Örneğin, bir bebeğin babıldama döneminde çıkardığı ilk seslerden, oyunlarında büründüğü rollere kadar öğrendiği her şey taklidi bilginin eseridir. Yavru aslanın avlanan anne aslanı izlemesi ve onun gibi avlanmaya çalışması da yine taklit yoluyla öğrenmenin doğadaki örneğidir.

Her ne kadar taklit bir bilgi edinme biçimi olarak görülse de bu bilgiler insana uzun vadede fayda sağlayacak bilgiler değildir. Taklid yoluyla elde edilen bilgiler bir süre kişiye fayda sağlasa da bir süre sonra bu bilgilerin tazelenmesi ve araştırma, inceleme, uygulama aşamalarından geçerek tahkiki boyuta geçmesi gerekmektedir. Dolayısıyla taklidi bilgilerin tam anlamıyla kalıcı olmadığını ve değişip gelişmesi gerektiğini söylemek mümkündür. Bununla birlikte taklidi bilgiler zaman zaman insanın yanlışta ısrar etmesine de sebep olmaktadır. Cahiliye döneminde Arapların puta tapmalarının en büyük sebebi atalarının dinini taklit ediyor olmalarıydı. Mevlana'ya göre her iyiliğin afeti olan taklit⁴⁹⁴ Cahiliye Araplarının İslâm davetini kabul etmelerinde de engel teşkil etmiştir. Taklidi bilgileri bırakıp tahkike dönüştüren Araplar İslamiyet'i seçerek kurtuluşa ermişlerdir.⁴⁹⁵

Hakikatin bilgisine erişmede; Allah'ı hakkıyla tanıyıp bilmede hemen hemen hiçbir faydası olmayan taklidi bilgiler, cüz'i aklın yansımasıdır. Dolayısıyla cüz'i akılda olduğu gibi taklidi bilgiler de zahiri duyuların ötesine geçemez, toprak zeminin gerisine nüfuz edip göremez.⁴⁹⁶ Dolayısıyla cüz'i aklı

⁴⁹³ Bkz: Mevlana, **Mesnevi**, 2/510-560.

⁴⁹⁴ Mevlana, **Mesnevi**, 2/482.

⁴⁹⁵ Bkz: Mü'minun 23/1; Mücadele 58/22; A'lâ 87/14-15.

⁴⁹⁶ Muhammedi, **Mevlâna ve Akıl**, s.57.

eksik ve aciz kabul eden Mevlana'nın taklidi bilgileri de eksik ve güvenilmez bilgiler olarak nitelendirdiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Taklidi bilgiler de cüz'i aklın kendisi gibi duyulardan beslenen bilgiler arasındadır. Fizyolojik veya psikolojik sebeplerle yanılabilen ve işlevi sınırlı olan duyu bilgisini güvenilir kabul etmeyen Mevlana, duyulardan beslenen taklidi bilgilerin de güvenilir olmadığı görüşündedir.

Mevlana'ya göre taklidin bilgisi bir tuzaktan ibaret olup⁴⁹⁷ güvenilir bilgiler değildir. Ancak bir ahmak kanıtsız delilsiz taklide kapılır.⁴⁹⁸ Akıllı bir insanın doğru ve güvenilir bilgilere erişebilmesi için yapması gereken taklit perdesinden çıkıp kurtulmaktır. Taklit perdesini aşan kimse var olanı Hakk'ın nuruyla görmeye başlayacak⁴⁹⁹ ve gönle tesir etmesiyle birlikte eşyanın hakikatini idrak edecektir.

Taklidi bilgilerin güvenilir ve gerçek bilgiler olmadığını söyleyen Mevlana, taklidi bilgilerle hareket etmektense cahil kalmanın insan daha iyi olacağını da vurgulamıştır. En azından cahil kimsede bilgiyi arzu etmesi ve araması için bir ümit varken taklide kapılanlarda kibir, gurur ve kuru bir inat vuku bulabilmektedir. Kibirlerinden dolayı taklidi bilgilere düşenlerin gönüllerinin aydınlatılması da güçleşmektedir. Bundan dolayı Mevlana, taklidi bilgilerin insanı aşağılara çektiğini söylemiş; insanı meleklerden bile üstün mertebeye taşıyacak bilgilerin ise tahkiki bilgiler olduğunu belirtmiştir.

2. Külli Akılla İlgili Olan Bilgilerin Değeri

Olumsuz olaylardan güvende olarak⁵⁰⁰ insana ilahi bilgiyi veren külli aklın elde ettiği bilgiler Mevlana nazarında bağlayıcı, doğru ve güvenilir bilgilerdir. Külli aklın bilgisi ise insana cüz'i akılla erişemeyeceği bilgilerin kapısını açmaktadır. Toprak âleminin dışındaki meseleleri idrak edebilmek ancak külli aklın bilgisi ile mümkündür. Gayba dair tüm hususlar vahiy yoluyla külli akıl sahibi peygamberlere bildirilmiş, peygamberler de tebliğ sıfatının gereği olarak insanlara aktarmışlardır. Bir insanın cüz'i akıyla bu bilgileri

⁴⁹⁷ Mevlana, **Divan-ı Kebîr**, C.3, b.4004.

⁴⁹⁸ Mevlana, **Mesnevi**, 4/2844.

⁴⁹⁹ Mevlana, **Mesnevi**, 4/2168.

⁵⁰⁰ Mevlana, **Mesnevi**, 3/1145.

deneyimleyebilmesi mümkün olmadığı gibi yanlışlaması da mümkün değildir. Dolayısıyla Mevlana'nın düşüncesinde külli aklın bilgileri doğruluk konusunda şüphe götürmemektedir. Örneğin cennet ve cehenneme dair tüm bilgiler vahiy kaynaklı; külli akıl ile elde ettiğimiz bilgilerdir. Bu alan, külli aklın bilgisi dahilinde olarak tahkiki bir iman gerektirmektedir.

Külli aklın bilgisinin doğru ve güvenilir kabul edilmesinin ilk sebebi, ilahi kaynaklı olması ve sıradan her insanda bulunmamasıdır. İsmet sıfatı ile günah işlemekten münezze olan peygamberler vahiy yoluyla Allah'tan bilgi alırken; iman edip takvaya eren⁵⁰¹ veliler; ilham aracılığıyla bilgi almaktadır. Dolayısıyla Mevlana'ya göre kaynağı Allah olan bir bilginin doğruluğundan ve güvenilirliğinden şüphe edilmemelidir. Külli aklın bilgilerinin doğru kabul edilmesinin bir diğer sebebi ise; bu bilgilere her türlü şüpheden, zandan, vehimden ve nefsanî arzulardan kurtularak ulaşılmış olmasıdır. Külli aklın bilgisi nefsin isteklerine göre değişkenlik göstermediği için güvenilirliği de zayıflamamaktadır.

Mevlana'ya göre “külli akıldan olan sözler, o gül bahçesinin, servinin ve sümbülün kokusudur.”⁵⁰² Gül olmayan yerden kokunun çıkmayacağı gibi külli akıldan da doğru olmayan bilgiler dökülmemektedir. Yani Mevlana; külli aklın bilgisini üstün ve sonsuz bir âlemle ilişkilendirmektedir. Bundan dolayı da külli akıl ile elde edilen bilgiler insanın gönlüne tesir ederek kemâle erişmesinde ve Havz-ı Kevser'e ulaşmasında kılavuzluk etmektedir.⁵⁰³ Zaten bir bilginin hakiki bilgi olarak kabul edilebilmesi için de gönülleri aydınlatarak kişiyi insan-ı kâmil mertebesine taşıyabilmesi gerekmektedir.

Netice itibarıyla Mevlana, pek çok kez kâmil akıl, aklın akı, nurani ve Ahmedi akıl gibi ifadelerle ele aldığı külli aklın bilgisini gerek kaynağının ilahi olması gerek belirli nitelikteki kişilere bahşedilmesi ve her türlü olumsuzluktan arınmış olması nedeniyle doğru ve güvenilir bilgiler olarak vasıflandırmaktadır. Mevlana düşüncesinde külli aklın bilgisi doğruluğu ve güvenilirliği ile insanın

⁵⁰¹ Yunus 10/ 62-64

⁵⁰² Mevlana, **Mesnevi**, 1/1899.

⁵⁰³ Mevlana, **Mesnevi**, 1/1901.

gönlünü aydınlatarak kemâle eriştirecek dünya ve ahirette iyiliği ve mutluluğu kazandıracak bilgiler olarak kabul görmektedir.

2.1. Tahkiki Bilginin Değeri

Tahkiki bilgiler; sorgulama, inceleme ve araştırmaya dayanması itibariyle taklidi bilgilerden daha üstün bilgiler olarak karşımıza çıkmaktadır. Taklidi bilgiler ile tahkiki bilgiler arasındaki ayırım duyular ve akıl arasındaki ayırımdır.⁵⁰⁴ Taklidi bilgiler duyuların; tahkiki bilgilerse külli aklın kılavuzluğunda ilerlemesinden dolayı külli aklın işlevselliğine sahiptir. Külli akıl ile irtibatı açısından tahkiki bilgiler Mevlana'ya göre güvenilir kabul edilen bir bilgi türüdür.

Tahkiki bilgiler, cüz'i aklın akıl yürütme faaliyetlerine ek olarak külli aklın kılavuzluğuna da ihtiyaç duymaktadır. Nitekim tahkiki bilgilerin konusu, cüz'i aklın sınırları dahilinde olmayan iman esasları başta olmak üzere gayba dair bilgileri de kapsamaktadır. Bu hususta külli akıl olan peygamberler ve onlara gönderilen ilahi kitaplar en temel kılavuzlardır. Mevlana'ya göre hem vahyin kendisi hem de vahyi alanların söylediği her söz doğru sözlerdir.⁵⁰⁵ Dolayısıyla vahye dayanarak elde edilen tahkiki bilgiler de gerçek bilgiler olarak değerlendirilmelidir. Burada dikkat edilmesi gereken husus Kur'an ayetlerinin ve sünnetin sadece cüz'i akılla yorumlanmaması gerektiğidir. Cüz'i akıl, ayetlerin bâtını manalarını anlayabilecek yetkinlikte bir akıl değildir. Bundan dolayı Hz. Peygamberin (s.a.v) ayetler hakkındaki beyanı esas alınmalı ya da Arap Dili ve Belagatına hâkim veli kulların açıklamaları takip edilmelidir.

Tahkiki bilgi ile vahiy arasındaki ilişkiden yola çıkarak tahkiki bilgi ile tahkiki iman arasında bir ilişki olduğunu söylemek mümkündür. İnsanın araştırıp incelemesi sonucunda iman etmesine tahkiki iman denilmektedir. Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de pek çok kez insana aklını kullanma⁵⁰⁶, evrende olup bitenleri gözleme⁵⁰⁷ ve bu gözlemlerden neticeler çıkarma⁵⁰⁸, bilmediklerini sorarak

⁵⁰⁴ Kuşpınar, **Bilgi ve Dereceleri**, s.23.

⁵⁰⁵ Mevlana, **Mesnevi**, 1/225.

⁵⁰⁶ Yunus 10/100.

⁵⁰⁷ Ta Ha 20/128.

⁵⁰⁸ Ta Ha 20/53.

öğrenme⁵⁰⁹ gibi sorumluluklar yüklemiştir. Bu sorumluluklarını yerine getiren bir insanın imanının taklit seviyesinden tahkik boyutuna geçmesi ve ibadetlerinde ihlâsa erişmesi beklenmektedir. Tahkiki imanda olduğu gibi tahkiki bilgiler de araştırma ve inceleme neticesinde ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla sağlam temellere dayanmakta ve insana kalıcı bilgiler sağlamaktadır. Mevlana, vahyi esas alması ve insana sağladığı kalıcı bilgiler nedeniyle Mevlana tahkiki bilgileri doğru bilgiler olarak vasıflandırmaktadır.

Tahkiki bilgilerin faydalı bilgiler olarak kabul edilmesinin başlıca sebebi, insandaki olumsuz özellikleri törpüleyerek insanı terbiye etmesidir. Mevlana, “bilgili köpek yaban eşiği avlar, işe yaramaz köpekse köre saldırır. Köpek ilim öğrenince sapıklıktan kurtulur ve ormanlarda helal av peşinde koşar.”⁵¹⁰ diyerek özelde tahkiki bilgilerin genelde ise doğru tüm bilgilerin sağladığı faydaya vurgu yapmaktadır.

Tahkiki bilgilerin faydalı bilgiler olarak değerlendirilmesinin bir diğer sebebi ise tahkiki bilgilerin eskimeyen bilgiler olmasıdır. Tahkiki bilgiler nefsin istek ve arzularına göre şekillenmediği için değişken bilgiler değildir. Ayrıca zamana, mekana veya kişilere göre değişiklik göstermeyip evrensel hükümlere sahip olan vahiy; tahkiki bilgilerin de eskimesine engel olmaktadır. Kur’an’ı esas alarak tahkiki bilgilere erişen bir kimse, Kur’an’ı her okuduğunda üzerine düşünülecek ve incelenip araştırılacak yeni meseleler bulacaktır. 1413 yıl önce indirilmeye başlanan Kur’an-ı Kerim’in ayetleri günümüzde de geçerliliğini korumakta üstelik pek çok ayetin işaret ettiği meseleler bilim aracılığıyla gün yüzüne çıkarılıp izah edilmeye çalışılmaktadır. Dolayısıyla tahkiki bilgiler de zamanın gerisinde kalmayıp eskimeydiğinden insana sağladığı fayda da süreklilik arz etmektedir.

Özetle, tahkiki bilgiler eskimeyip kalıcı olması, gönle nüfuz edip insanı merteye olarak yükseltmesi ve sağladığı faydalar açısından Mevlana nazarında gerçek, doğru ve güvenilir bilgiler olarak kabul edilmektedir.

⁵⁰⁹ Nahl 16/43; Enbiyâ 21/7

⁵¹⁰ Mevlana, **Mesnevi**, 2/2350-2351.

2.2. Dini Bilginin Değeri

Mevlana, bütün dinlerin temelde Allah'a yönelmeleri itibariyle ortak olduğunu⁵¹¹ düşünmekle birlikte en doğru yolun aranılması ve bulunması gerektiğini savunmaktadır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta bulunmaktadır. Kur'an-ı Kerim'e göre hak din İslâm⁵¹² olduğuna göre insanı hakikate götürecektir en doğru yol da İslâm'ın çizdiği yoldur. Bundan dolayı İslâm'ın temel hükümlerini de içeren dinin bilgisi ehemmiyet verilmesi gereken bir bilgi alanı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Din bilgisi yalnızca bazı meselelerde değil hayatının tamamında insanın karşısına çıkmaktadır. Ritüeller ve ibadetler başta olmak üzere dini bilginin konusu genel anlamda kişisel tecrübe ve inanca bağlıdır. Bundan dolayı hangi kaynaklardan öğrenildiği de bilginin doğruluğunu ve güvenilirliğini etkilemektedir. Dinin iki temel kaynağı olan Kur'an ve sünnetten alınan bilgiler hakiki, bağlayıcı ve genel geçer bilgilerdir. Hz. Muhammed (s.a.v)'in Veda Hutbesi'ndeki "Size iki emanet bırakıyorum, onlara sarılıp uydukça yolunuzu hiç şaşırırsınız. O emanetler Allah'ın kitabı Kur'an-ı Kerim ve Peygamberinin sünnetidir." emri gereğince Mevlana; vahye ve külli akla dayanan bilgileri insanı yanıltmayan ve hakikate götüren bilgiler olarak vasıflandırmaktadır. Mevlana'ya göre Kur'an ve sünnetten; yani vahiy ve külli akıldan gelen din bilgisi varken bidat ve hurafelerle meşgul olmak; "su varken teyemmüm etmek gibidir."⁵¹³ Yani, din bilgisi adı altında hurafeler ve bidatler aktarılıyor ise insana fayda sağlamadığı gibi herhangi bir geçerliliği de bulunmaktadır.

Batıl inançların peşinden gitmek insanların din hakkında yeteri kadar bilgi sahibi olmamalarından kaynaklanmaktadır. Din bilgisini Kur'an ve sünnetten elde eden kimseler, din hakkında gerçek bilgilere eriştiklerinden kendilerini batıl olan şeylere karşı koruyabilmektedirler. Mevlana, "Furkan (Kur'an) ışığı da bizim için hak ile bâtılı zerre zerre ayırır"⁵¹⁴ sözleriyle

⁵¹¹ Bkz: Mevlana, **Mesnevi**, 6/2419: "Mümin, Hristiyan, Yahudi, Mecusi, hepsi de o ulu sultana yüz tutar."

⁵¹² Âl-i İmran 3/19.

⁵¹³ Mevlana, **Mesnevi**, 4/1417.

⁵¹⁴ Mevlana, **Mesnevi**, 2/848.

insanlara din bilgisini özellikle Kur'an'dan öğrenmelerini ve Kur'an'ın ışığından ayrılmamalarını tavsiye etmektedir.

Din bilgisinin doğruluğu ve güvenilirliği bilgilerin elde edildiği kaynağa göre değerlendirilmektedir. Doğrudan Kur'an ve sünnette yer almayıp dini bilgi adı altında aktarılan her bilginin güvenilir olduğunu söylemek de mümkün değildir. Yetkin olmayan yazarların kaleminden çıkan eserler, sahihliği ispatlanmamış haberlerle ilgili temkinli davranmak gerekmektedir. Bu tarz bilgilerin değeri Kur'an ve sünnet ile karşılaştırılarak belirlenmelidir. Kur'an'a ve sünnete uymayan bilgiler güvenilir olmadığı gibi bağlayıcı da değildir.

Mevlana'ya göre din bilgisinden elde edilenlerin doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için insanların gönül aynalarının temiz olması gerekmektedir.⁵¹⁵ Aksi halde din bilgisinin insanlara fayda sağlaması mümkün değildir. Ebu Cehil, tebliğ mesajını anlayabilecek idrak ve zeka kapasitesine sahip bir kişiydi. Fakat gönlünün günahlarla kirlenmiş olması idrakini de karartarak hakikati görmesine engel olmuştur. Bundan dolayı Mevlana din bilgisinin yalnızca öğrenilmesinin yeterli olmadığını savunmaktadır. Din bilgisi iyice öğrenilmeli sonrasında da bu bilgiler yaşama geçirilmelidir. Sadece öğrenmek yeterli olsaydı Ebu Cehil de duyup öğrenmişti fakat tesiri olmamıştı. Bu konuda "Bâtılların aklını ancak bâtıllık çeker"⁵¹⁶ diyen Mevlana, insanın din bilgisini yaşayabilmesi için de gönlünde hakikate karşı bir meyil olması gerektiğini hatırlatmıştır.

Mevlana pek çok din bilginini, din bilgisinin meselelerine vakıf olmalarına karşı tam anlamıyla yaşamadıkları için "Nice âlim vardır ki ilimden nasipsizdir. Böylesi, ilmin hafızıdır, aşığı değildir."⁵¹⁷ sözleriyle eleştirmektedir. Yaşanmayan din bilgisi Mevlana nazarında kıymet atfedilecek bir durumda değildir. Kendilerini din bilgini olarak nitelendiren bazı kimseler Mevlana'ya göre; her cevherin özelliğini bilmelerine karşın kendi cevherlerini ifade etmede tıpkı bir eşeğin kendini ifade etme noktasındaki acizliği gibi

⁵¹⁵ Mevlana, **Mesnevi**, 2/2052.

⁵¹⁶ Mevlana, **Mesnevi**, 2/2044.

⁵¹⁷ Mevlana, **Mesnevi**, 3/3037.

acizdirler.⁵¹⁸ Bir insan olarak ne kadar değerli olduğunu bilmeyen bu kimselerin hali öğrendiklerini yaşamamalarından ileri gelmektedir. Mevlana, tasavvufî bir vecizeye dönüşen “Nefsini bilen rabbini bilir” ifadesine atıfla, yaratılmışı görüp de yaratanı göremeyen insanın kendisini bilmesini Hakkı tanıyıp bilmesinde başlangıç kabul etmiştir.⁵¹⁹ Hakkı tanıyıp bilenler ise Mevlana’ya göre hakikatin bilgisine eren kimselerdir.

Özetle, din bilgisini insanların hayatlarının tamamında etkili olması sebebiyle önemseyen Mevlana, din bilgisinin doğrudan külli akıl ve vahiy aracılığıyla elde edilmesi halinde şüphesiz olarak doğru ve güvenilir kabul etmektedir. İslâm’ın temel kaynakları dışında herhangi bir delile dayanmaksızın ve araştırılmadan din bilgisi kisvesi ile elde edilen bilgiler, bidat ve hurafeleri de bünyesinde barındırabilmektedir. Bidat ve hurafeler ise batıl olarak ancak batıl kimselere tesir eden⁵²⁰ doğru, güvenilir ve bağlayıcı olmayan bilgilerdir. Üstelik insanlara fayda sağlamak yerine hakikate erişmelerinde büyük bir engel teşkil etmektedir.

2.3. Gönül Bilgisinin Değeri

Mevlana’nın kullanımıyla, insan davranışlarını yönlendiren ve vücudu idare eden gönül⁵²¹ aynı zamanda “reel olmayan bir dünya, uçsuz bucaksız bir mekân olan ilahi rahmetin tecelligâhıdır.”⁵²² Gönül bilgisi ise, duyuların ve aklın ulaşamadığı ve Mevlana’nın hakiki bilgiler olarak vasıflandırdığı bilgilerdir. Külli akılla ilişkisinden dolayı güvenilir bilgiler olan gönül bilgisi Mevlana’ya göre insanın yüksek mertebelere erişmesinde kendilerini taşıyan bir binek⁵²³ vazifesi görmektedir.

Gönül bilgisi, zahirin ardındaki sırları ehline açan bilgiler olup mananın bilgisi olarak nitelendirilmektedir. Mevlana bu anlamda gönül bilgisini “Hak yolunun bilgisi”⁵²⁴ olarak vasıflandırmakta ve bu bilgileri ancak gönül sahibi

⁵¹⁸ Mevlana, **Mesnevi**, 3/2648-2654.

⁵¹⁹ Mevlana, **Mesnevi**, 5/564-568.

⁵²⁰ Mevlana, **Mesnevi**, 6/2897.

⁵²¹ Durakoğlu, **Mevlânâ ve Marcel’de İnsan Varlığı**, s.8.

⁵²² Salih Uçak, “Mevlânâ’nın Rubailerinde ‘Gönül’ İstiaresi”, **Turkish Studies**, C.7, S.3, Ankara, 2012, s.2483.

⁵²³ Mevlana, **Mesnevi**, 1/3446.

⁵²⁴ Mevlana, **Mesnevi**, 4/1519.

kimselerin elde edebileceğini vurgulamaktadır. Mevlana'ya göre bir bilgi insanın mertebesini yükselttiği oranda değerlidir. Bu doğrultuda insanı kâmil mertebesine çıkararak gönül bilgisini Hz. Süleyman'ın yüzüğü⁵²⁵ olarak betimlemektedir. Mevlana'ya göre insanın elde ettiği bu gönül bilgileri sebebiyle denizler, dağlar ve ovalardaki yaratıklar insanoğluna karşı çaresiz kalmışlardır.⁵²⁶ Süleyman'ın yüzüğüne benzetilen gönül, kime neye kapılırsa insanın bedeni de doğal olarak ona meyilecektir. Bundan dolayı gönlün her türlü kötülükten, gûnahtan ve dünyalık zevklerden korunması gerekmektedir.

Harici ve dâhili duyularla algılanamayan, cüz'i aklın sınırlarının yetmediği gönül bilgisi için tüm bunlardan farklı bir vasıta gerekmektedir. Adından da anlaşılacağı üzere bu vasıta Mevlana'nın bir ejderhaya benzettiği nefsin,⁵²⁷ istek ve arzularından ayrı tutarak kontrol altına almayı başarmış ve bilgi elde etmeye istekli bir insanın gönlüdür. Nefsin isteklerini kontrol etmek söylemesi kolay olmakla birlikte eylem olarak insanı oldukça zorlayan bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Nefis, demir ve taşır⁵²⁸ diyen Mevlana; insanın bu ikisi ile güvende olamayacağını ve nefsin sakinleşmesinin kolay olmadığını vurgulamıştır. Bu açıdan gönül bilgisine erişmek de belirli bir çaba ve gayretin neticesinde gerçekleşmektedir.

Gönül bilgisine erişmek isteyenlerin öncelikle nefsini terbiye etmesi sonrasında ise gönlünü bir ayna gibi parlatması gerekmektedir. Mevlana'ya göre; gönül aynası temizlenip parlaklaştığında, insan dünyanın dışındaki resimleri de görme kabiliyeti kazanmaktadır.⁵²⁹ Gönlün parlatılması ise ancak dünyaya karşı isteğin azaltılması ve insanın ibadetlere sarılması ile mümkündür. Bu noktada Mevlana, her insanın gönlünü parlatabileceğini düşünmektedir. Ancak aslından bozuk olan aynaların cilâlanmasının uzun zaman alırken seçkin aynalar içinse azıcık bir cilâlanmanın yeterli olmaktadır.⁵³⁰

Mevlana gönlün parlatılmasındaki amacın ne olduğunu açıklamak için Rumlularla Çinli Ressamların ressamlık bilgilerindeki iddialarını hikâye

⁵²⁵ Mevlana, **Mesnevi**, 1/1031.

⁵²⁶ Mevlana, **Mesnevi**, 1/1032.

⁵²⁷ Mevlana, **Mesnevi**, 1/773.

⁵²⁸ Mevlana, **Mesnevi**, 1/774.

⁵²⁹ Mevlana, **Mesnevi**, 2/71.

⁵³⁰ Mevlana, **Mesnevi**, 5/456-459.

etmiştir: Padişahın biri Rum ressamı ile Çin ressamı mahirliklerini görebilmek için imtihan etmeye karar verir. Çinliler padişahın özel bir oda isteyince padişah hem Rum ressamına hem de Çinli ressamına kapıları karşılıklı birer oda verir. Çinliler mükemmel bir resim ortaya çıkarma emeliyle padişahın yüz çeşit boya ister. Rum ressamı ise sadece cila isteyerek kapılarını kapatıp duvarı cilalamaya başlar. Öyle güzel bir cila yaparlar ki duvar gökyüzü gibi saf ve berrak hale gelir. Nihayet değerlendirme günü geldiğinde padişah Çinlilerin yaptığı resme hayran kalır. Akıllı fikri çelen resimler ortaya çıkarmışlardır. Hemen sonra Rum ressamının yanına gider ve duvarda bir perde olduğunu görür. Perdeyi indirdiğinde gördüğü manzara ise hayrete düşüren cinstendir. Perde kalkınca diğer odada Çinlilerin yaptığı resimler cilâlanmış duvarın üzerine vurduğunda her şey burada daha güzel görünür. Öyle ki resimler padişahın gözünü yuvasından alacak kadar muhteşemdir.⁵³¹ Mevlana'ya göre Rumuların hünerleri olmamasına rağmen muhteşem bir sonuca erişmelerinin temelinde tıpkı duvara yaptıkları gibi gönüllerini kibir, açgözlülük ve cimrilik gibi her türlü menfi duygudan arındırıp cilâlamaları bulunmaktadır.

“Benliğin zâhiri özelliklerine odaklanan sıradan insanlar, suretin ardındaki manayı görmekte zorlanmaktadır. Suretlerden uzaklaşarak gerçek benliğini arama yoluna girmek, varoluşsal bir uyanışı gerektirmektedir.”⁵³² Öyleyse gönüllerin parlatılması, bahsedilen varoluşsal uyanışın kendisi olarak görülebilir. Mevlana'ya göre gönüllerini cilâlayıp parlatan kimseler suretlerden uzaklaşarak bilginin şeklini ve kabuğunu bırakıp ayne'l yakîn bayrağını dikmişlerdir.⁵³³ “Doğruluğu apaçık olan bilgi manasında kullanılan Ayne'l yakîn, İslâm düşünce tarihinde, genellikle üç kategoride sıralanan doğru bilgilerin kesinlik bakımından ortasında yer almaktadır.”⁵³⁴ Yakîn bilgi, “Andolsun ki onu ayne'l-yakîn ile göreceksiniz”⁵³⁵ ayetinde ifade edildiği şekliyle apaçık ve gerçeğe uygun bir biçimde görme anlamını da taşımaktadır.

⁵³¹ Mevlana, **Mesnevi**, 1/3467-3484.

⁵³² Yasemin Akış Yaman, “Mevlânâ ve Kierkegaard'da Benliğin Gelişimi”, **Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi**, S.29, Bursa, Güz 2017, s.113.

⁵³³ Mevlana, **Mesnevi**, 1/3492.

⁵³⁴ Yusuf Şevki Yavuz, “Ayne'l Yakîn”, **DİA**, C.4, TDVY, İstanbul, 1991, s.269.

⁵³⁵ Tekasür 102/7.

Görme anlamını taşıması dolayısıyla ayne’l yakîn bilgilerin duyular yoluyla elde edilen ve doğruluğu kesin olarak bilgiler için kullanıldığını söylemek mümkündür. Ancak gönül bilgisi doğrudan duyularla elde edilen bir bilgi türü değildir. Gönül bilgileri mertebe olarak Hakka’l yakîn yani; kesinlik açısından ileri derecede olan doğru ve güvenilir bilgilerdir. “Sûfilere göre hakka’l-yakîn, kulun Allah’ta fâni olması ve Onunla yalnız ilmen değil hem ilim hem müşahede hem de hal itibariyle beka bulmasıdır.”⁵³⁶ Verilen beyitte Mevlana’nın Hakk’al yakîn olan gönül bilgisi için ayne’l yakîn ile ifadesini kullanması bir çelişki değildir. Mevlana, kendi başlarına işlevleri ve kapasiteleri sınırlı olan duyuların; kemâle ermiş bir gönlün emrine girdiğinde gayba ait bilgileri görebiliyor olmasına bir atıf olarak ayne’l yakîn bayrağını dikmek ifadesini tercih etmiştir. Nitekim Mevlana duyuların gönüldeki görüş suyuyla⁵³⁷ yıkanmaları halinde işlevlerinin ve kapasitelerinin artması durumunu “Bir duyu bağıni çözüp görülmeyenleri görünce, bütün duyular için gayb görünür olur”⁵³⁸ sözleriyle de izah etmiştir. Bu durumda gönül bilgisini sadece “yakîni bilgi” olarak nitelendirmek kafa karışıklığına da mahal vermeyecektir. Yakîni bir bilgi türü olarak gönül bilgisi, duyuları emrine alıp idrakini genişleterek eşyanın hakikatini tam anlamıyla görülmesine vesile olmaktadır.

Eşyanın hakikatinin ancak gönül gözü ile görülebileceğini vurgulayan Mevlana, “Sen şu beden değilsin, sen o gözsün”⁵³⁹ diyerek Mevlana, insanın değerinin gönül gözünün açıklığına göre belirlendiğini belirtmektedir.⁵⁴⁰ Aynı zamanda gönül gözü kapalı olan insanları yarasalara benzeterek⁵⁴¹ onların ilmin inceliklerine ne kadar hâkim olurlarsa olsunlar sarıktan ve sakaldan başka bir şey göremediklerini⁵⁴² de dile getirmektedir. Buna karşılık gönül gözü ile gören insanlar nihai noktada Allah’a ulaşmakta ve dünya ve ahiret mutluluğu için büyük faydalar kazanmaktadır.

⁵³⁶ Yusuf Şevki Yavuz, “Hakk’al Yakîn”, **DİA**, C.15 TDVY, İstanbul, 1997, s.203.

⁵³⁷ Mevlana, **Mesnevi**, 4/2384.

⁵³⁸ Mevlana, **Mesnevi**, 2/3227.

⁵³⁹ Mevlana, **Mesnevi**, 6/811.

⁵⁴⁰ Mevlana, **Mesnevi**, 6/812.

⁵⁴¹ Mevlana, **Mesnevi**, 6/2083.

⁵⁴² Mevlana, **Mesnevi**, 6/ 261-262.

İnsanı olgunlaştırarak Allah'a ulaştıran gönül bilgileri, bilgiden maksadın hasıl olmasını da sağlamaktadır. "Bilgiden asıl maksat, insanın kendisini yok mertebesine indirerek, her şeyi Hakk' tan bilip her şeye Hakk gözüyle Hakk için bakmaktır. Buna hakkıyla yok olmak da denilebilir."⁵⁴³ Gönül bilgisi ile insan bu yokluk mertebesine erişip Allah'ı hakkıyla tanıyıp bilebilmektedir. Mevlana, gönül bilgisini insanı olgunlaştırıp hakikatin bilgisine eriştirmesi sebebiyle yokluk bilgisi olarak da vasıflandırıp bir hikâye ile bu bilgilerin insana yol hazırlığı olacak bilgiler olduğunu vurgulamıştır. Hikâyede anlatıldığına göre; bir nahivci gemiye biner ve kendini beğenmiş bir eda ile gemiciye nahiv okuyup okumadığını sorar. Daha önce hiç nahiv okumadım diyen gemiciyi ömrünün yarısı boşa gitmiş diye de eleştirir. Gönlü kırılan gemici cevap vermez ama öfkelenmiştir. Bir süre sonra çıkan rüzgârdan dolayı gemi girdaba düşünce bu kez gemici nahivciye yüzme bilip bilmediğini sorar. Nahivci yüzme bilmediğini ifade edince gemici bütün ömrün mahvoldu, çünkü gemi bu girdaplarda batacak diyerek kendini beğenmiş nahivciye hayatının dersini verir.⁵⁴⁴ Mevlana'nın bu hikâyeyi yok oluş nahvini öğretmek için anlattığını dile getirmektedir. Mevlana'ya göre yokluk atına binenler duyular âlemini geride bırakarak doğrudan Varlığa gitmektedir.⁵⁴⁵

Mahiv yani yokluk bilgisinin merkezi insanın gönlüdür. Dolayısıyla gönlü olgunlaşıp yokluk makamına erenler Mevlana'ya göre en yüksek mertebelerden erişmiş olanlardır. Bu mertebedeki kimseler, gönül gözünü kullanarak Allah'ın nuru ile baktıklarından insanı da ilim ve amel dolu bir balçık⁵⁴⁶ olarak görürler. Bu durum, gönül bilgisine erenlerin suretlerle ilgilenmek yerine başta insan olmak üzere eşyanın tamamının özünü görmeleri ve hak ettikleri değeri göstermeleri anlamına gelmektedir.

Netice olarak; insanların hakiki bilgiye ulaşmalarında İslâm düşüncesinde var olan İlme'l yakîn, Ayne'l yakîn ve Hakk'al yakîn anlayışını benimseyen Mevlana, gönül bilgisine özel bir ehemmiyet göstererek Hakk'al yakîn bir bilgi türü olarak değerlendirmekte ancak bunu ifade ederken kendine

⁵⁴³ Kuşpınar, **Bilgi ve Dereceleri**, s.25.

⁵⁴⁴ Mevlana, **Mesnevi**, 1/2834-2839.

⁵⁴⁵ Mevlana, **Mesnevi**, 4/554.

⁵⁴⁶ Mevlana, **Mesnevi**, 6/1144.

has üslubu ile hikâye ederek aktarmaktadır. Bir bilginin insanı olgunlaştırabilmesi için gönül bilgisinde olduğu gibi yakînen bilinmesi ve din bilgisinde olduğu gibi yaşanması tatbik edilmesi gerekmektedir.

Külli aklın merkezi ve kaynağı olan gönlün, vahiyle beslenmesi ise gönül bilgisini daimi ve bağlayıcı bilgiler hâline getirmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken husus gönül bilgisinin doğru ve güvenilir kabul edilmesindeki kriterlerdir. Her sûfinin gönlünün ulaştığı bilgileri doğru kabul etmek güvenilirlik açısından doğru bir yaklaşım değildir. Nitekim sûfilerin gönül bilgisini elde etme yolu ilhamdır ve ilham, kişisel bağlayıcılığı olan ve yanılma payını da bünyesinde barındıran bir bilgi kaynağıdır. Tasavvufta keşf ya da ilham yoluyla gelen bilgilerin güvenilirliği yaşanan keşfin derecesine göre farklılık arz etmektedir.⁵⁴⁷ Bu nedenle genel geçer bir bilgi olarak değerlendirilmemelidir.

İnsanın içsel dünyasına bağlılığıyla gerçek bilgeliği keşfedeceğini dile getiren Mevlana; gönül bilgisi kavramıyla bilginin sadece düşünce ve mantıkla sınırlı olmadığını göstermektedir. Vahiy ve ilhamla desteklenen gönül bilgisi; kişinin benliğinin farkına varması, hoşgörü, merhamet ve hepsinden önemlisi Allah'a duyulan aşk üzerine inşa edilmiştir. Mevlana'ya göre yaratılış sırrına erip hakikatin bilgisine erişmek isteyen her kim varsa aşka düşüp aşkla yoğrulması, aşka boyun eğip hürmet göstermesi gerekmektedir.

⁵⁴⁷ Öngören, **Bir Bilgi Kaynağı Olarak Tasavvufta Keşfin Değeri**, s.87.

III. BÖLÜM

MEVLANA CELALEDDİN RÛMÎ'DE BİLGİ VE AŞK İLİŞKİSİ

Düşünceleriyle çağlar aşan Mevlana, insanın varlık sınıflamasındaki yetkinliğini sahip olduğu bilgiye bağlamakta ve bu noktada bilgiyi felsefesinin yapı taşlarından biri olarak görmektedir.

Mevlana'ya göre bir bilginin kıymeti, kişiyi hakikate ulaştırıp ulaştırmadığı ile orantılıdır. Tasavvufta hakikat; Allah'a ulaşma yolundaki dört mertebeden üçüncüsü kabul edilmektedir.⁵⁴⁸ Mevlana nazarında gerçek ve güvenilir olan bilgiler, insanı hakikat mertebesine eriştiren ve Allah'ı hakkıyla tanıyıp bilmesine vesile olan bilgilerdir.⁵⁴⁹ Mevlana'nın gönül bilgisi olarak ifade ettiği bu bilgiler; keşf ve ilham yoluyla elde edilmekte ve insana duyular ya da cüz'i aklı aracılığıyla ulaşamadığı bilgilerin kapısını aralamaktadır. Bu bağlamda Mevlana'nın bilgi anlayışı, sadece zihinsel süreçlerle ve dışsal kaynaklarla sınırlı olmayan; insanın özüne dönerek gerçekleştirdiği içsel bir keşif olarak karşımıza çıkmaktadır.

Mevlana'nın fizikî âlemle ilgili bilgileri hakiki bilgiler olarak kabul etmeyip yüzeysel bilgiler olduğunu söylemesi; Platon'un meşhur mağara alegorisini akla getirmektedir. Mağara alegorisine⁵⁵⁰ göre nesnelere ve ideallere olmak üzere iki dünya vardır. Beş duyu organımız ile algıladığımız ve içinde yaşadığımız dünya idealler dünyasının bir yansımasıdır. Nesnelere dünyası sadece ideallerin bir gölgesidir. Hakikat idealler dünyasıdır. İnsan beden nesnelere dünyasına aittir ama ruhu idealler dünyasından izler taşır. İdealler dünyası değişmeden kalırken nesnelere dünyası değişen dünyadır. İnsan, hakikate yani idealler dünyasının bilgisine ulaşabilmek için zincirini kırmalıdır ve bu ancak akıl yoluyla mümkündür. Mevlana ve Platon, hakikatin idealler âleminde olması noktasında benzemektedirler. İdealler âleminin bilgisine

⁵⁴⁸ Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, s.130.

⁵⁴⁹ Mevlana, **Mesnevi**, 4/1519.

⁵⁵⁰ Platon, **Devlet: 7. Kitap**, Çev. Sebahattin Eyüpoğlu, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1937, 514a -516c, s.257.

ulaşacak akıl ise Mevlana’da külli akıldır. Külli akıl; vahiy ve ilhamla beslenen dolayısıyla güvenilir bilgiler veren bir bilgi kaynağıdır.

Mevlana’nın hakiki bilgilere duyular ve akıl ile ulaşamayacağını söylemesi ve hakiki bilgilerin numen alanda olduğunu vurgulaması onun idealist ve spiritüalist bir felsefe anlayışını benimsediğini düşündürmektedir. Nitekim Mevlana, rasyonalist, materyalist ve sansüalistleri filozof olarak isimlendirip eleştirirken idealist ve spiritüalist düşünürleri bilge olarak isimlendirmektedir.⁵⁵¹ Bu bağlamda Mevlana’nın insanın ruhunu bedenden bağımsız bir varlık olarak kabul etmesi, ruhu varlığın özü olarak ele alması ve ruhu besleyen, insanın gönlüne hitap edip kemâle ermesini sağlayan bilgileri önemsemesi görüşümüzü destekler niteliktedir.

Mevlana’da bilginin merkezi olarak kabul edilen gönül; sadece insanın göğüs kafesini dolduran bir et parçası değil aynı zamanda ruhani âlemde olan rabbani bir latifedir.⁵⁵² Gönül hem bilginin hem de aşk, sevgi, hoşgörü ve merhamet gibi hasletlerin yurdudur. Bu açıdan Mevlana bilgi ile aşk arasında kurduğu bağlantı ile aşk, sevgi ve Tanrı’ya olan derin bağlılığa odaklanan bir bilgi anlayışı benimsemiştir.

Aşk; Tasavvufta sûfilerin ele aldığı önemli konulardan biridir. Sözlükte, “aşırı sevgi ve bağlılık duygusu”⁵⁵³, “muhabbet, alâka”⁵⁵⁴ anlamına gelen aşk; sarmaşık anlamına gelen aşeka kelimesi ile irtibatlı olarak tanımlanmıştır. “Buna göre sarmaşığın kuşattığı ağacın suyunu emmesi, onu soldurup zayıflatması ve bazen kurutması gibi aşırı sevgi de sevenin sevdiğinden başkasıyla ilgisini kestiği, onu sarartıp soldurduğu için bu duyguya aşk denilmiştir.”⁵⁵⁵ Genel anlamda sevgi, üns, ünsiyet ve meylin aşırı temayülü aşk olarak tanımlanmıştır.

⁵⁵¹ Keklik, *Mevlâna’da Metafor Yoluyla Felsefe*, s.37.

⁵⁵² Erginli ve diğerleri, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.524.

⁵⁵³ Karaağaç, *Türkçe Verintiler Sözlüğü*, s.49; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s.33; TDK, “Aşk”, *Geniş Açıklamalı Sözlük*, <https://sozluk.gov.tr/>, (E.T: 25.03.2023)

⁵⁵⁴ Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türki*, C.2, Nşr: Ahmed Cevdet, İkdam Matbaası, İstanbul, 1318, s.938.

⁵⁵⁵ Süleyman Uludağ, “Aşk”, *DİA*, C.4, TDVY, İstanbul, 1991, s.11.

Genel olarak Sûfiler Aşk; hakiki aşk- mecazi aşk; maddi aşk- manevi aşk veya insani aşk- hakiki aşk olmak üzere kısımlara ayrılarak ele almıştır. Hakiki aşkın ne olduğu hususunda tam bir fikir birliği olmamakla birlikte aşkla ilgili farklı kültürlere sahip olanlar farklı aşk tanımlamaları yapmıştır. Türk tasavvufunun en etkili isimlerinden biri olan Mevlana ise her zamanki kuşatıcılığıyla farklı fikirlerin bir zenginlik olduğunu düşünerek zıtlıkların da birliğe götürebileceğine inanmıştır. Mevlana'ya göre hakiki aşk tüm zıtlıkların ve çoklukların ortak paydada bulunduğu birlik; yani Yüce Allah'tır.

Aşk, sadece tasavvufta değil felsefede de ele alınan konulardan biridir. Ancak tasavvuf ve edebiyat gibi alanlara kıyasla felsefede aşk konusu üzerinde daha az durulduğunu söylemek mümkündür. Aşka dair ilk kayıtlar Antik Yunan dönemine aittir ve Platon bu hususta ön plana çıkmaktadır. Platon'a göre aşk, insanın yaratılışındaki bütünlüğü arzulaması demektir.⁵⁵⁶ İnsanın bu arzusu Tanrı'ya karşı kusur işlememesi halinde Tanrı tarafından karşılanacaktır. Dolayısıyla Platon'da gerçek aşk, Tanrı'nın bilgisine ulaşmak anlamına gelmektedir.

Platon'a göre ancak sevmenin güzeline götüren aşk övülmeye değerdir.⁵⁵⁷ Bu bağlamda İnsanı Tanrı'ya götürmeyen aşkın bir kıymeti yoktur. Platon, insanı Tanrı'ya ulaştırmayan aşkları yersel sevgi⁵⁵⁸ olarak isimlendirilmektedir. Sıradan insanların hissettiği bu yersel sevgiler; daha çok bedensel bir aşktan ibadettir. Bu açıdan sıradan insanlar Platon'un Göksel aşk⁵⁵⁹ olarak nitelendirdiği Tanrı aşkına ulaşmaya uzak bir aşktır.

Platon aşkı; güzellik, yaratıcılık ve ölümsüzlük bağlamında değerlendiren bir filozoftur. Aşk, güzel şeylerin sevgisi⁵⁶⁰ aynı zamanda da ölümsüzlük arzusunun bir neticesidir.⁵⁶¹ Bununla birlikte Platon'un idealar âlemi anlayışıyla bağlantılı olarak aşkın ideal bir amacı da bulunmaktadır. Bu

⁵⁵⁶ Platon, **Şölen**, Çev: Sabahattin Eyüboğlu, Azra Erhat, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2018,193a, s.31.

⁵⁵⁷ Platon, **Şölen**, 180a, s.17.

⁵⁵⁸ Platon, **Şölen**, 180e, s.16.

⁵⁵⁹ Platon, **Şölen**, 187e, s.24.

⁵⁶⁰ Platon, **Şölen**, 204d, s.47.

⁵⁶¹ Platon, **Şölen**, 208b, s.52.

amaç aşkın, İyi olana yani Tanrı'ya ulaştırmasıdır. Bu açıdan Platon, âşık olan insanları Tanrı'ya yakın olan insanlar olarak görmektedir.⁵⁶²

Platon'un aşk anlayışı ile Tasavvuf geleneğinde var olan ilahi aşk anlayışının pek çok açıdan birbirine benzediğini söylemek mümkündür. Bu bağlamda Mevlana'nın aşk anlayışı ile Platon'un aşk anlayışı da uyuşmaktadır. Özellikle ilahi aşk vurgusunun yapılması ve Tanrı'dan başka varlıklara veya eşyaya duyulan aşkın kıymetsiz olması Platon ve Mevlana'nın aşk anlayışının benzerliğini gözler önüne sermektedir.

Aşkı, sadece yaşayanların anlayabileceği bir tecrübe alanı olarak gören Mevlana; "Aşkı açıklamak, anlatmak için ne söylersem söyleyeyim aşka gelince o söylediklerimden utanırım"⁵⁶³ diyerek aşkın mahiyetinden söz edemeyeceğini izah etmiştir. Çünkü Mevlana'ya göre "Aşk, Tanrı sırlarının usturlabıdır"⁵⁶⁴.⁵⁶⁵ Harflerin dili ile anlatılamayacak kadar derin bir sırdan ibarettir. Onu anlatabilmek için aşkın bizzat yaşanması gerekmektedir. Aşkı, aşk karşısında çamura saplanmış eşek gibi kalan akıl değil ancak aşk açıklayabilir.⁵⁶⁶ Aşkı ifade edebilecek bir dil var ise de bu dil; harf, ses ve söz olmaksızın konuşan⁵⁶⁷ gönlün dilidir.

Aşk hem soyut bir kavram olması hem taşıdığı anlam zenginliği hem de kişisel tecrübeye dayanması nedeniyle tam olarak ifade edilemeyen ve ortak bir tanımlama yapmanın oldukça güç olduğu bir kavramdır. Mevlana, akla ve bilgiye önem vermekle birlikte insanı olgunlaştıran esas etkenin aşk olduğunu düşündüğü için aşkın anlaşılmasına da azami önem göstermiştir. Aşkın sözcüklerle ifade edilemeyeceğini söylese de kendine has metaforik anlatımlarıyla en çok aşkı ele almış ve aşkın niteliklerini ve etkilerini sayıp dökmesi ile aşkın mahiyeti hakkında önemli ipuçları vermiştir.⁵⁶⁸

⁵⁶² Platon, **Şölen**, 180b, s.42.

⁵⁶³ Mevlana, **Mesnevi**, 1/112.

⁵⁶⁴ Usturlab: Gökteki yıldızların bulunduğu yerleri, güneşin doğup batışı ile zeval vaktini bilmeye yarayan üstüne gök kubbesinin haritası çizilmiş yarım daire şeklindeki âlet.

⁵⁶⁵ Mevlana, **Mesnevi**, 1/110.

⁵⁶⁶ Mevlana, **Mesnevi**, 1/115.

⁵⁶⁷ Mevlana, **Mesnevi**, 1/1731.

⁵⁶⁸ Zeynep Köse, **Mevlâna'nın Mesnevi'sinde Aşk Kavramı**, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya, 2004, s.40.

Mevlana'ya göre herkesin yanında bir çok adı sanı olan aşk; ilâcî olmayan bir derttir.⁵⁶⁹ O, uçsuz bucaksız bir deniz⁵⁷⁰; adeta Hz. Musa'nın asası gibi kutluluk sırrıyla insana hediye edilmiş bir vasıta⁵⁷¹ ve insanın karanlık gecelerini aydınlatan bir ışıktır.⁵⁷² Ayrıca aşk; “dileği, isteği, yapıp yapmamak arzusunu, iradeyi - ihtiyarı terk etmektir.”⁵⁷³ “Yoksulluktur, bir şeye muhtaç oluşturmaktır.”⁵⁷⁴ “Aşk, dibi olmayan, dalgası inci, suyu ateş olan öyle bir denizdir ki; incileri sırlardır, o sırların her biri de yolcuyu anlama götüren bir kılavuzdur.”⁵⁷⁵ “Bütün sanatların, her türlü işin-gücün aslı, temelidir.”⁵⁷⁶

Mevlana'nın tanımlamalarında görüldüğü üzere gayesi; hemen her kesimin anlayacağı benzetmelerle aşkı insanlara tanıtmak ve aşka dair insanların zihninde oluşan bulanıklığı gidermektir. Mevlana'nın aşka bu kadar ehemmiyet vermesinin sebebi ise, Şems-i Tebrizi (1186-1247) ile tanışmasıyla birlikte hayatında bir dönüm noktasını teşkil eden aşkın kendisini kemâle erdirmiş olması söylenebilir.⁵⁷⁷ Nitekim Mevlana; Şems ile dostluğundan önce tam olarak olgunlaşmamış olduğunu söylemekte, Şems'in mecazi aşkıyla çıktığı yolculuğun hakiki aşka erişmesiyle kemâle erdiğini hamdım, piştim, yandım sözleriyle ifade etmektedir.⁵⁷⁸

Mevlana aşkı; hakiki aşk ve mecazî aşk ayrımı ile ele almaktadır. Hakiki aşk için; “ilahi aşk”⁵⁷⁹, “ebedi aşk”⁵⁸⁰, “Allah aşkı”⁵⁸¹ gibi isimler kullanan Mevlana; beşeri ya da mecazi aşkı, geçiciliğine ve insanı olgunlaştırmadığı için yüzeyselliğine vurgu yaparak “zahiri aşk”⁵⁸² olarak

⁵⁶⁹ Mevlana, **Divan-ı Kebîr**, C.1, b.226.

⁵⁷⁰ Mevlana, **Divan-ı Kebîr**, C.1, b.13; Mevlana, **Rubailer**, C.1, b.216, s.46.

⁵⁷¹ Mevlana, **Divan-ı Kebîr**, C.1, b.27.

⁵⁷² Mevlana, **Divan-ı Kebîr**, C.1, b.403.

⁵⁷³ Mevlana, **Divan-ı Kebîr**, C.2, b.2562.

⁵⁷⁴ Mevlana, **Fîhi Mâ Fîh**, Otuz altıncı Fasıl, s.127.

⁵⁷⁵ Mevlana, **Divan-ı Kebîr**, C.4, b.1842-1843.

⁵⁷⁶ Mevlana, **Divan-ı Kebîr**, C.3, b.3880.

⁵⁷⁷ Detaylı bilgi için Bkz: Şems-i Tebrizi, **Makalat**, Çev. Mehmed Nuri Gençosman, Ataç Yayınları, İstanbul, 2009, s.17; Semih Ceyhan, “Şems-i Tebrizi”, **DİA**, C.38, TDVY, İstanbul, 2010, s.512; Ahmet Eflâki, **Âriflerin Menkıbeleri I (Manakib al- Ârifin)**, Çev. Tahsin Yazıcı, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1973, s.163-164.

⁵⁷⁸ Mevlana, **Divan-ı Kebîr**, C.5, b.815.

⁵⁷⁹ Mevlana, **Mesnevi**, 6/983.

⁵⁸⁰ Mevlana, **Mesnevi**, 3/3759.

⁵⁸¹ Mevlana, **Mesnevi**, 1/1348.

⁵⁸² Mevlana, **Mesnevi**, 2/699.

isimlendirmiştir. Bununla birlikte Mevlana mecazi aşkı menfi bir durum olarak değerlendirmemektedir. Aksine Mevlana nazarında mecazi aşk ilahi aşka ulaşmak için bir basamaktır.⁵⁸³

Mevlana; “Her nereye baş koysam ona secde edilecek yerdir orası. Altı yönde⁵⁸⁴ de onun dışında da Tanrı odur. Bağ, gül, bülbül, sema, güzel bunların hepsi birer bahane, hep aranan, istenilen O'dur.”⁵⁸⁵ sözleriyle bir insanın aşktan muradının her şeyin kaynağı yaratıcısı ve yöneticisi Yüce Allah'ı sevmek ve Hakk'ta yok olma mertebesine erişmek olduğunu söylemektedir. Dolayısıyla Allah'a duyulan aşk Mevlana nazarında yegane hakiki aşktır. Allah aşkı dışındaki sevgiler ise bir kandırmaçadan ibarettir.⁵⁸⁶ Hakiki aşk; öyle bir mertebedir ki, bu mertebeye ulaşan kimseler ölmeden evvel ölerек Hakk'a ulaşmayı başaranlardır. Bundan dolayı insanın asıl gayesi her zaman hakiki aşka ulaşabilmek olmalıdır.

Mevlana'nın nazarında aşkta ikilik yoktur. Yani hakiki anlamda tek aşk Allah'a duyulan aşktır. İnsanın gönlünde ve dilinde Allah aşkı varken geçici aşklara yer yoktur. Mevlana'ya göre; “Elinin, gözünün, ayağının çift olması yerindedir ama gönül ve sevgili iki olunca iş değişir, bu uygunsuz düşer. Sevgili bir bahanedir. Sevgili yalnız bir Tanrıdır. Onu iki sananlar ancak ateşe tapanlarla inkârcılardır.”⁵⁸⁷ İnsan bir bahane olarak vasıflandırılan beşeri aşklardan yüz çevirip hakiki aşkı aramalıdır. Çünkü hakiki aşka erişen insan bu aşk ile öyle bir bütünleşir ki dünyaya dair geçici zevk ve sevgilerin prangalarından kurtulur ve aşkın kendisi olur.⁵⁸⁸

Gönülde yalnızca ilahi aşkın olması gerektiğini vurgulayan Mevlana, “Zannetmeyesin ki ben Varlıkta ikilik görüyorum. Her an yeni bir ilham yeni bir gelişme buluyorum kendimde. Görüyorum ki benim canım da Gönlüm de sensin. Gözüm, başım, bütün benliğim hep sensin.”⁵⁸⁹ sözleriyle mecazi ve beşeri tüm sevgilerden vazgeçerek ilahi aşkı yaşayan insanın artık her şeyde

⁵⁸³ Köse, **Mevlâna'nın Mesnevi'sinde Aşk Kavramı**, s.62.

⁵⁸⁴ Altı cihet: Üst, alt, sağ, sol, ön, arka.

⁵⁸⁵ Mevlana, **Rubailer**, C.I, b.206, s.44.

⁵⁸⁶ Bkz: Mevlana, **Mesnevi**, 1/36-205: Padişahın hasta bir cariyeye âşık olması hikâyesi.

⁵⁸⁷ Mevlana, **Rubailer**, C.I, b.267, s.56.

⁵⁸⁸ Mevlana, **Divan-ı Kebîr**, C.1, b.1203.

⁵⁸⁹ Mevlana, **Rubailer**, C.II, b.925, s.189.

Allah'ın varlığını göreceğine işaret etmiştir. Nitekim aşkta ikilik olmadığı hakikati Kur'an'da "Allah-u Teâlâ insanoğlunun göğsünde iki kalp yaratmamıştır."⁵⁹⁰ ayetiyle de vurgulanmıştır.

Mevlana, aşktan maksadın ilahi aşk olduğunu ısrarla vurgularken ilahi aşkı arayanlara da bulması için de yardım eli uzatmaktadır. Bu noktada bilgi ile aşk arasında kurulan bağ dikkat çekicidir. Mevlana hem bilgide hem de aşkta hakikat vurgusu yapmakta ve bu gaye üzerinden insanları yönlendirmektedir. Bilginin hakiki olanı insanı kemâle erdirtirip netice de Allah'a ulaştırırken aşkın hakikisi de doğrudan Yüce Allah'a duyulan aşktır. Öyleyse hakiki aşka erişmek isteyenler öncelikle hakiki bilgi ile gönüllerini bu aşka hazırlamalıdır.

Mevlana'nın aşka dair görüşleri incelendiğinde bilgi ile aşk arasında orantısız bir bağlantı kurduğu görülmektedir. Mevlana'ya göre bilgi kişiyi Allah'a götüren bir vasıta olmanın yanı sıra aşkın da vasıtasıdır. Aşk Mevlana'ya göre bilginin bir sonucudur.⁵⁹¹ Bu doğrultuda bilgi ziyadeleştikçe hissedilen aşkın da ziyadeleştğini söylemek mümkündür. Nitekim insanlar yeteri kadar tanımadığı kimselere karşı muhabbet hissetmezken tanıdığı bildiği kimselere karşı kalıcı sevgiler beslemektedir. Sadece beşeri anlamda değil, ilahi aşk için de tanımak ve bilmek önem arz etmektedir. Bir kimse Allah'ın sıfatları hakkında bilgi sahibi oldukça O'na karşı sevgisi de artmaktadır. Bununla birlikte bilgi-aşk ilişkisi Tanrı- âlem münasebetini de bünyesinde barındırmaktadır. Evrenin menşei ve oluşumu noktasında yaratılış modelini benimseyenlere göre Yüce Allah; ilim-irade-kudret ve tekvin sıfatlarıyla âlemi yaratmıştır. Gerek âlemin varlığı gerekse evrendeki denge, düzen ve estetik uyum teolojik bir çabayla insanı bir üst yaratıcıya yani Allah'ın varlığına ve birliğine ulaştırmaktadır.⁵⁹² Bu bağlamda evren hakkında elde edilen bilgiler kişinin yaratıcıya ulaşmasında bir vasıta hükmündedir. Örneğin; okyanusları ve ormanları temaşa eden bir kimse yeşil ile mavinin uyumundan ve güzelliğinden yaratıcının güzelliğine dair bir çıkarımda bulunmaktadır. Bu çıkarımları Tanrı ile birey arasındaki etkileşimler olarak kabul etmek de mümkündür. Âlemden

⁵⁹⁰ Ahzab 33/4.

⁵⁹¹ Mevlana, **Mesnevi**, 2/1524.

⁵⁹² Naim Şahin, "Gazâli'de Etik-Estetik İlişkisi", **Diyanet İlmi Dergi-Büyük Mütefekkir Gazâli**, DİB Yayınları, Ankara, 2011, s.125.

hareketle Tanrı'nın varlığına, yüceliğine, kudretine ve güzelliğine dair çıkarımda bulunan bireyler elde ettikleri bilgiler sayesinde Tanrı'ya karşı muhabbet duymaktadır. Dolayısıyla bilgi-aşk ilişkisinde Tanrı-âlem münasebetinin önemli bir yeri bulunmaktadır.

Filozofların küçük âlem olarak nitelendirdiği, Mevlana'nın ise büyük bir âlem⁵⁹³ olarak kabul ettiği insan; bilgi ve aşk sayesinde eşyanın mahiyetini idrak edebilecek mertebelere yükselmektedir. Mevlana'ya göre insanın ruhu beden zindanında adeta Yusuf gibi kurtulmayı beklemektedir.⁵⁹⁴ Aşk ile kuyudan çıkarılan ruh ne hocalardan ne kitaplardan öğrenilemeyecek bir bilgiye mazhar olur. Bu bilgiler sırlara vakıf olma anlamına gelip tahsil yapmadan, çaba sarf etmeden Allah tarafından insanlara aracısız öğretilen ledünni ilmidir.⁵⁹⁵ Sadece aşk ile elde edilebilen bu bilgilerle gaybın kapıları insana açılmaktadır. Böylece kul kendi varlığını kapının dışında bırakıp yok olmakta ve sadece Rabbi kalmaktadır.

Aşk ile bilginin ortak noktası nihai olarak Allah'a ulaşması ve ancak bu şekilde hakiki sıfatıyla nitelendirilmesidir. Beden ve ruhtan mürekkebe olan insanın aslında düşünceden ibaret olduğunu aksi halde et ve kemik olarak bir değerinin bulunmadığını⁵⁹⁶ söyleyen Mevlana, bilgiyi insanın varlığının temelinde görmektedir.

İnsan, düalist yapısı gereği bedensel açıdan bazı fizyolojik ihtiyaçlara sahiptir. Bunun yanında ruhunun da birtakım ihtiyaçları bulunmaktadır. Örneğin; sevmek ve sevilme hissi fizyolojik bir ihtiyaç olmamakla birlikte insan ruhunun en temel gereksinimlerinden biridir. Amerikalı akademisyen ve psikolog Abraham Maslow'un (1908-1970) ihtiyaçlar hiyerarşisinde⁵⁹⁷ de yer aldığı üzere sevmek ve sevilme en az fizyolojik ihtiyaçlar kadar hayati öneme sahiptir. Hatta bebekler için sevmek ve sevilme ihtiyacı fizyolojik bir ihtiyaç olarak değerlendirilmiş, sevgi görmeyen bebeklerin hastalıklara karşı direncinin daha düşük olduğu, çoğu zaman tedaviye cevap vermeyerek öldüğü

⁵⁹³ Mevlana, **Mesnevi**, 4/520.

⁵⁹⁴ Mevlana, **Divan-ı Kebîr**, C.1, b.3147.

⁵⁹⁵ Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, s.471.

⁵⁹⁶ Mevlana, **Mesnevi**, 2/275.

⁵⁹⁷ Bkz: Saul McLeod, "Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi", Çev. İpek Türel, **Gorgon Dergisi**, <https://gorgondergisi.com/maslowun-ihtiyaclar-hiyerarşisi/>, (E.T:31.03.2023)

gözlemlenmiştir. Dolayısıyla insanın hem fizyolojik hem de ruhsal ihtiyaçlarının karşılanması gerekmektedir. Bilgi bu noktada insanın tüm ihtiyaçlarını karşılayan bir unsurdur. İnsan bilgi aracılığıyla bedensel ihtiyaçlarını gidermeyi öğrenirken aynı zamanda ruhu için gerekli olan sevgiyi elde etmektedir.

Bilgi ile aşk arasında doğrusal bir ilişki bulunduğuna vurgu yapan Mevlana; eksik bilgilerin hakiki aşkı bulamayacağı görüşündedir. Eksik bilgilerle de elde edilen aşklar elbette mevcuttur ama bunlar nesnelere duyulan geçici aşklardır.⁵⁹⁸ Mevlana, eksik bilgilerle elde edilen bu geçici ve zahiri aşkları rengin peşinde olan aşklar olarak nitelendirmiş ve bu aşklar aşk değildir, sonunda utanç olur, diyerek insanları uyarmıştır.⁵⁹⁹

İnsanın hakiki aşka ulaşmasında doğru, güvenilir ve genel geçer bilgilere ihtiyaç olduğunu söyleyen Mevlana, bilgi arttıkça aşkın da o oranda artacağı görüşündedir. Nitekim Hz. Muhammed (s.a.v) başta olmak üzere tüm peygamberler ve Allah'ın veli kulları Allah'ı en çok seven kimselerdir. Bunun nedeni ise Allah'ı en iyi tanıyan kimseler olmalarıdır. Cüz'i akılla insanların Allah'ı hakkıyla tanıyıp bilmeleri mümkün değildir. İnsan, cüz'i akılla dış dünyanın sebep sonuç ilişkisini değerlendirip nihayetinde bu düzenin kendiliğinden var olamayacağı ve bir yaratıcının eseri olduğu bilgisine ulaşabilir hatta bu yaratıcıya karşı bir ünsiyet de geliştirebilir. Ancak bu ünsiyetin hakiki aşk olarak değerlendirilmesi mümkün değildir. Çünkü Mevlana'ya göre hakiki aşkın temelinde var olan bilgi nakıs ve yüzeysel bilgiler değildir. Cüz'i akıl; yaratıcıya dair bilgileri elde edebilmek için yeterli olmadığından külli aklın rehberliğine ihtiyaç vardır. Dolayısıyla külli akıl sahibi olan peygamberler sahip olduğu bilgi sayesinde Allah'ı en iyi tanıyan ve en çok seven kişiler olarak cüz'i akıl sahibi insanlara aşkı da öğretmektedir. Nitekim Mevlana, "Bizim peygamberimizin yolu aşk yoludur. Biz aşkın çocuğuyuz aşk da bizim annemiz"⁶⁰⁰ sözleri ile külli akıl ile aşk arasındaki

⁵⁹⁸ Mevlana, **Mesnevi**, 2/1523-1525.

⁵⁹⁹ Mevlana, **Mesnevi**, 1/205.

⁶⁰⁰ Mevlana, **Rubailer**, C.1, b.49, s.12.

irtibata işaret ederek hakiki aşkı öğrenmede külli aklın bir kılavuz olduğunu dile getirmektedir.

Bilgiden maksat; Allah'ı hakkıyla tanımak ve hakkıyla Allah'ta yok olmak olduğuna göre, bu mertebeye ulaşabilmek için de Allah'ı yeterince bilmek gerekmektedir. Yüce Allah hem çok merhametli hem de azabı çetin bir yaratıcıdır. “(Resûlüm!) Kullarıma haber ver ki: “Gerçekten ben çok bağışlayan ve çok merhamet edenim. (Fakat) azabım ise, o çok acıklı bir azaptır.”⁶⁰¹ ayetinde de Yüce Allah hem merhametinin hem de azabının şiddetli olduğundan haber vermiştir. Burada dikkatimizi çeken ise, Yüce Allah'ın önce merhametinden söz etmesidir. İnsan, Allah hakkında yeteri kadar bilgi sahibi olduğunda Allah'ın kullarına olan merhametinin ve şefkatinin gazabından fazla olduğunu, kullarını çok sevdiğini idrak edecektir. Dolayısıyla Yüce Allah'a dair gerek peygamberlerden gerekse gönül ehli kimselerden bilgi sahibi olanlar, Allah'ın kendilerine duyduğu sevgiye layık olabilmek için çabalayacaktır. Bu çabası karşılığında da insanın hakiki aşka erişmesi beklenmektedir.

“Mevlânâ için aşkın temsili olarak en çok anlatıldığı öge “ney”dir. Ona göre ney, yeryüzünde ruhlar aleminden çıkarılarak yeryüzüne çile için gönderilen insanın temsilidir.”⁶⁰² İnsanın esas vatanı olan ruhlar âlemine duyduğu özlem gibi ney de ayrılıp geldiği kamışlığı özleyerek feryat etmektedir. Neyin kamışlığa duyduğu özlem ve arayış ile insanın Allah'a duyduğu aşk ile Allah'ı araması birbirine benzemektedir. Bu bağlamda neyin kamışlığa duyduğu özlem ve aşk; insanın Allah'a duyduğu aşkın metaforik bir anlatımıdır. İnsanın Allah'ı arayışındaki vasıta ise gönle tesir ederek insanı kemâle erdiren hakiki bilgilerdir. Bilgi bir vasıta, ilahi aşk ise nihai hedeftir. Bu nihai hedefe ancak bilgi atı ile ulaşılabilir. Kişi önce kendini bilerek canının arkasındaki ruhu keşfetmeli sonra aşk ile yanarak hakikate erişmelidir. Burada kastedilen bilgi, elbette beden ve cüz'i aklın elde ettiği ve Mevlana'nın

⁶⁰¹ Hicr Suresi, 49-50. Ayetler

⁶⁰² Hilal Arslan, “İbni Sînâ ve Mevlânâ'nın Aşk Felsefelerinin Karşılaştırılması”, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ, 2006, s.59.

çocuk atı⁶⁰³ olarak vasıflandırdığı sığ ve geçici bilgiler değildir. İnsanı hakiki aşka eriştirecek bilgiler; duyu organları ve cüz'i aklın sınırlarının dışında gayb âleminin bilgilerine muvaffak olabilen gönül bilgisidir. Mevlana gönül bilgisinden söz ederken; gönül gözünün açık olması gerektiğini söylemektedir. Mevlana'ya göre; “Kim bu gönül penceresinden gafil olursa zamanenin en üstün bilgini bile olsa nafiye, kördür, ahmağın biridir.”⁶⁰⁴ Burada önemli olan nokta ise gönül gözünün nasıl açılacağıdır. Gönül gözünün açılmasını isteyenlerin dostluk ettiği kimselere dikkat etmeleri, gönül ehli kimselerin sohbetlerine katılarak aşka düşmeleri gerekmektedir. “Gönül gözünün açılması da bir aşk işidir.”⁶⁰⁵ Dolayısıyla bilgi ile aşkı ayrılmaz bir bütün olarak kabul etmek mümkündür.

Mevlana'ya göre aşk ve bilgi insanı değiştirmeleri noktasında da birbirine benzemektedir. İnsan hakiki bilgilere eriştikçe nefsinin heva ve heveslerinden arınıp kendisinde bulunan bütün kötü hasletleri törpüleyerek olgunlaşmaktadır. Nefsi ile verdiği mücadeleyi kazanan insan da meleklerden bile üstün mertebelere erişme yetkinliği kazanmaktadır. Aşk da insanı olgunlaştırıp arındıran mertebesini yükseltip değiştiren bir unsurdur. Mevlana, “Şeytan bile aşık olacak olsa topu kapar, Cebrail olur, o şeytanlık ölür.”⁶⁰⁶ sözleriyle aşkın da bilgi gibi insanı değiştirip olgunlaştırdığı gerçeğini yansıtmıştır.

Mevlana'ya bilgi ve aşkın aynı anda bir insanda bulunması gerektiğini düşünmektedir. Sürdürülebilir ve kalıcı sevgilerin temelinde bilgi olmak durumundadır. Bununla birlikte sadece bilgi sahibi olmak da sevmek için yeterli bir ölçü değildir. Elde edilen bilgiler gönle hitap ederek insanı kâmil manada değiştirmelidir. Bir başka deyişle, yüzeysel ve sığ bilgilerden ziyade eşyanın hakikatini idrak edebilecek bâtını bilgiler gerekmektedir. Örneğin; Allah'a iman önce bilmek sonra sevmekle gerçekleşen bir eylemdir. Ancak burada bilmek sadece var olduğunu bilmek şeklinde anlaşılmalıdır. Allah'ı bilmek; yüceliğini, merhametini, şefkatini, hoşgörüsünü, affediciliğini,

⁶⁰³ Mevlana, **Mesnevi**, 1/3444.

⁶⁰⁴ Mevlana, **Divan-ı Kebîr**, C.2, b.2659.

⁶⁰⁵ Kuşpınar, **Bilgi ve Dereceleri**, s.23.

⁶⁰⁶ Mevlana, **Mesnevi**, 6/3646.

cömertliğini, lütuf ve ikram sahibi olduğunu Mevlana'nın gönül gözü⁶⁰⁷ olarak ifade ettiği bakış açısıyla bilmek demektir. Bu anlamda Allah'ın güzel isim ve sıfatlarını bilenlerin kalbinde sevgi hissetmemesi mümkün görünmemektedir. Sevgi ya da bilgiden biri eksik olduğunda iman da eksilmekte hatta yok olmaktadır. Bu hususta İblis'in hâli ibret verici bir örnektir. Kur'an'da anlatılanlardan anladığımız üzere İblis; ruhani varlıklar arasında belki de en bilgililerinden biriydi. Onu kibre sürükleyen ise bilgisizliği değil bilgisinin gönlüne tesir etmemesiydi. Aşkta ikilik olmadığı ilkesi doğrultusunda İblis'in gönlünü dolduran kibir, aşka engel olmuştu. Bu nedenle Hz. Âdem'in yalnızca topraktan yaratılan bir suretten ibaret sanıp düşüncesini ve ruhunu göremedi.⁶⁰⁸ Bundan dolayı da isyana sürüklenip nihayetinde apaçık bir düşman⁶⁰⁹ ilan edildi. Oysa İblis'in bilgisi kadar aşkı da olsaydı Hz. Âdem'in suretine takılıp kalmayacak, onun büyüklüğünü ve ilminin inceliklerini idrak edecekti.

Özetle; Bilgi ile aşk arasında sıkı bir bağ olduğunu savunan Mevlana, bilgi olmadan aşkın bir ehemmiyetinin olmadığını dile getirirken aşk olmadan da kâmil insan olmanın mümkün olmayacağını vurgulamaktadır. Hem bilgi hem de aşkta nihai hedef Yüce Allah'a ulaşmaktır. Bu nedenle hakiki bilgi ile hakiki aşk mürekkebi olarak bir insanda bulunduğu anda ise o kimse mertebelerin en güzeline erişerek İlâhi aşkın lezzetine gark olacaktır.

⁶⁰⁷ Mevlana, **Dîvan-ı Kebir**, C.1, b.2329.

⁶⁰⁸ Mevlana, **Mesnevi**, 6/260-262.

⁶⁰⁹ Fâtır 35/6.

SONUÇ

Bilgi, Antik Çağ'dan günümüze felsefe tarihinin en temel problemlerinden biri olmuştur. Filozoflar bilginin neliğini, kaynağını, sınırını ve genel geçer bilgilerin olup olmadığını, hangi bilgilerin doğru ve güvenilir bilgiler olarak nitelendirileceğini açıklamaya çalışmışlardır.

Felsefe, tasavvuf ve kelâm gibi farklı bilim dallarında söz sahibi olan Mevlana da bilgi problemine bigane kalmayan düşünürlerdendir. İlmi kişiliğiyle birçok konuda çağlara ışık tutan Mevlana, kendine has metoduyla bilgi problemini de ele almış; bilginin neliği, kaynakları, bilginin dereceleri, çeşitleri ve değeri konusunda çözümler sunmuş bir din filozofudur.

Mevlana'nın bilgi problemini ele alırken bilginin kaynağı olması bakımından varlıkları katmanlara ayırması probleme yaklaşımı açısından önemlidir. Mevlana'da varlıklar arasındaki katmanlar yetkinsizlikten yetkinliğe doğru yükselirken bilgi, bu yetkinliğin en önemli yönünü oluşturmaktadır. Bu bağlamda insan; bilgiye istidadı ile diğer varlıklardan üstün kabul edilmektedir. Bilgi bir amaç değil, insanın kendisine ve başkalarına faydalı olabilmesinde ve meleklerden bile üstün mertebelere erişmesinde bir araçtır.

Mevlana, bilginin imkânı konusunda doğru bilginin mümkün olduğunu savunan ancak bilginin güvenilirliğinin elde edildiği kaynak ile bağlantılı olduğunu vurgulayan bir filozoftur. Bilginin elde edilmesinde kullanılan kaynaklar; duyular, akıl, ilham ve vahiydir. Mevlana, insanın fizikî âlemlerle irtibatı olan duyuların bilgi edinmedeki önemini reddetmemekle birlikte sınırlı işlev ve kapasitelerinden dolayı güvenilirlik açısından en zayıf kaynak olarak görmektedir. Bu açıdan Mevlana duyuların mutlak bilgi kaynağı olduğunu iddia eden sansüalist görüşleri tenkit etmektedir.

Akıl ise Mevlana'da cüz'i akıl ve külli akıl ayrımı ile ele alınmaktadır. Her insanda var olan cüz'i akıl, sadece fizikî âlemlerle ilgili meselelerde işlevsel olduğundan Mevlana'nın hakiki bilgi olarak nitelendirdiği Allah'ı hakkıyla tanıyıp bilme noktasında eksik kalmaktadır. Bu nedenle Mevlana cüz'i akla değil peygamberlerde ve Allah'ın veli kullarında var olan vahiy veya ilhamla desteklenen külli akla itibar etmektedir. Mevlana bir bilgi kaynağı olarak akla

belli bir değer atfetmekle birlikte vahyi ve aşkı akıldan üstün tutmaktadır. Bu doğrultuda Mevlana'nın rasyonalist bir düşünür olduğunu söylemek isabetli değildir. Bununla birlikte Mevlana'nın külli akıl anlayışı vahyî bilgi ile özdeş olarak kullanıldığından onun idealist bir felsefe çizgisinde olduğunu söylemek mümkündür.

Mevlana, cüz'i aklın metafizik alanın bilgisine erişemeyip Allah'ı hakkıyla tanıyıp bilme noktasında yetersiz olmasından dolayı aşağı seviyede bir akıl olarak görmektedir. Mevlana'nın cüz'i akla kıymet atfetmemesi cüz'i aklın metafizik meselelerdeki eksikliğiyle sınırlıdır. Aksi halde Mevlana'nın cüz'i akli tamamen kıymetsizleştirdiğini söylemek mümkün değildir. Nitekim cüz'i aklın insanı belirli bir mertebeye kadar eriştireceğini ancak daha ötesi için külli aklın kılavuzluğuna ihtiyaç duyduğunu da dile getirmektedir. Bununla birlikte külli aklın rehberliğinin anlaşılması ve tavsiyelerinin uygulanması için de cüz'i akıl ön koşuldur. Cüz'i akla rehberlik eden eşyanın mahiyetine kendiliğinden erişebilen külli akıl ise Mevlana nazarında çok kıymetlidir. Mevlana; külli aklın bilgisinin her koşulda güvenilir olduğunu düşünmektedir. Külli akıl olan peygamberlerin vahiy yoluyla aldıkları bilgiler güvenilir, bağlayıcı ve genel geçer bilgilerdir. Ancak Mevlana'nın savunduğu gibi külli akıl sahibi olan velilerin bilgisinin de tam anlamıyla güvenilir ve bağlayıcı olduğunu söylemek bizim kanaatimize göre doğru bir yaklaşım değildir. İlham, kişisel tecrübeye dayanan, çeşitli psikolojik ve fizyolojik nedenlerle yanılma ihtimali bulunan ve sadece ilhamı alan kişiyi bağlayan bir kaynaktır. Bu açıdan ilhamı vahiy gibi genel geçer ve bağlayıcı kabul etmek istismara açık bir durumdur diyebiliriz. İlhamı bir bilgi kaynağı olarak kabul etmekle birlikte vahiyden ayrı değerlendirmek ve temkinli yaklaşmak daha isabetlidir.

Bilginin kaynağı noktasında duyulara ve duyularla sınırlı cüz'i akla güvenmeyen Mevlana, hakiki bilgilere vahiy; keşf ve mükâşefe yoluyla ulaşılabileceğini savunmakla sezgici bir anlayışı benimsemektedir. Mevlana güvenilir olan bilgilerin vahiy veya ilhamla elde edilen batınî bilgiler olduğunu vurgulayarak materyalist görüşlerin tamamını da reddetmektedir.

Diğer sûfilerde olduğu gibi Mevlana'da da akıl bilgisinin üzerinde gönül bilgisi bulunmaktadır. Gönül bilgisi insanı, kemâle erdirip Allah'ı

hakkıyla tanıyıp bilme mertebesine erişiren bilgilerdir. Ancak gönül bilgisine erişmek oldukça meşakkatlidir. Seyr-ü sülûk ile nefis terbiyesi ve tezkiyesinden sonra ayna gibi parlayan bir gönül hakikatın bilgisine erişebilmektedir. Bu bağlamda gönül bilgisine bir takım eğitim ve öğretimler neticesinde erişilebileceğini söylemek mümkündür. Nitekim tasavvufta yer alan zikir, sohbet, sema, açlık ve zühd gibi eğitim metotları da bireyin manevi gelişimini tamamlayarak Allah'a ulaşmasını hedeflemektedir.

Bilgi probleminde Mevlana'nın en dikkat çeken görüşleri ise bilgi ile aşk arasında kurduğu bağlantıdır. Bilginin ve aşkın nihai hedefi Yüce Allah'a ulaşmaktır. İnsanı Allah'a ulaştırmayan bilgilerin kıymetinin olmadığı gibi Allah'a duyulmayan aşkın da bir anlamı yoktur. Bilgi ile aşk arasındaki bağlantı ise, bilgi arttıkça aşkın da artmasıdır. Bir insan Allah'ı ne kadar iyi bilir ve tanırsa Allah'a duyduğu aşk o kadar ziyadeleşecektir. Bu bağlamda Allah'ı en çok seven kimseler tüm peygamberler ve Allah'ın veli dostlarıdır.

Mevlana'da bilgi problemi, kavramların özellikle de cüz'i akıl ve külli akıl tanımlamalarının açıkça yapılmamasından kaynaklanan komplike bir meseledir. Beyitler arasında sıkı bir irtibat olmasına rağmen birbirinden bağımsız gibi görünmesi ve kullanılan metaforik anlatımlar zaman zaman konunun anlaşılmasını ve izahını güçleştirmektedir. Buna rağmen Mevlana'nın felsefesinde bilginin sadece zihinsel bir düzlemde ele alınmadığı sonucuna ulaşılabilmektedir. Mevlana'da bilgi; keşf, mükâşefe ve aşk neticesinde elde edilmektedir.

Mevlana'nın bilgiye ve bilgiye olan istidadı ile insana verdiği kıymetin anlaşılması açısından çalışmamızın konuya ilgisi olanlara ve alanda çalışma yapanlara katkı sağlamasını ümit ediyoruz. Bundan sonra Mevlana ile ilgili yapılacak çalışmalarda Mevlana'nın bilgi ile aşk arasında kurduğu bağlantı derinlemesine incelenebilir. Bununla birlikte Mevlana'nın külli akıl sahibi olarak vasıflandırdığı peygamberleri ve velileri misyon bakımından aynı görmesi; ilhamın da vahiy gibi bağlayıcı bir bilgi kaynağı olduğunu düşünmesinden hareketle peygamber ve veli anlayışı da ele alınabilir.

KAYNAKÇA

Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali

I. MEVLANA CELALEDDİN RÛMÎ'NİN ESERLERİ

MEVLANA, Celaleddin Rumi, **Divan-ı Kebîr**, C.1, Çev. Abdülbaki Gölpınarlı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1957

MEVLANA, Celaleddin Rumi, **Divan-ı Kebîr**, C.2-7, Çev. Abdülbaki Gölpınarlı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992

MEVLANA, Celaleddin Rumi, **Fîhi Mâ Fîh**, Trc. Ahmed Avni Konuk, İz Yayınları, İstanbul, 2020

MEVLANA, Celâleddin Rumi, **Mecâlis-i Seb'a**, Çev. Abdülbâki Gölpınarlı, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2010

MEVLANA, Celaleddin Rumi, **Mektuplar**, Çev. Abdülbaki Gölpınarlı, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 1999

MEVLANA, Celaleddin Rumi, **Mesnevi**, Trc. Prof. Dr. Hicabi Kırlangıç, KBB Kültür Yayınları, Konya, Ocak 2013

MEVLANA, Celaleddin Rumi, **Rubailer I-II (Tam Metin)**, Çev. Mehmet Nuri Genç Osman, Milli Eğitim Basım Evi, İstanbul, 1974

II. KONU İLE İLGİLİ TÜRKİYE'DE YAZILMIŞ TEZLER

AKDEVELİOĞLU, Levent, **Yenidoğanda Göz ve Gözdibi Taraması**, Tıpta Uzmanlık Tezi, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Tez Bürosu, İstanbul, 1989

ARSLAN, Hilal, **“İbni Sînâ ve Mevlânâ'nın Aşk Felsefelerinin Karşılaştırılması”**, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ, 2006

AYYILDIZ, İsa, **Mevlana'nın Akıllar Nazariyesi**, Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya 2020

BARDAK, Ahmet, **Kur'an'da İlm-i Ledünni**, Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van, 2006

ÇAĞLAYAN, Harun, **Kelam'da Bilgi Kaynakları**, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2009

ÇETİNKAYA, Ülkü, **Aşk Mesnevilerinde Kadın Yusuf-u Züleyha ve Husrev-ü Şirin Mesnevileri**, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2008

HAYLAMAZ Reşit, **Kur'an'da Akıl**, Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya, 2004

KAYA, Nihat, **Mevlana'da Epistemolojik Açıdan Akıl**, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ, 2018

KÖSE, Zeynep, **Mevlâna'nın Mesnevi'sinde Aşk Kavramı**, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya, 2004

ÖZTEN, Ersan, **Peygamberlerin Gaybı Bilme İmkânı**, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2009

ŞAHİN, Naim, **Kur'an-ı Kerim'de Akıl ve Aklın Değeri Meselesi**, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya, 1989

TAN, Aysel, **Mevlana'da Dinî Tecrübe**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2017

III. DİĞER KAYNAKLAR

ABDULCEBBAR, Kadı, **El Muğni-en-Nazar ve'l Meârif**, Tahkik: İbrahim Medkûr, Ed: Taha Huseyn, Kahire, ts

AKARSU, Bedia, **Felsefe Terimleri Sözlüğü**, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2022

AKARSU, Bedia, **Felsefe Terimleri Sözlüğü**, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 1998

AKAY, Hasan, **İslâmî Terimler Sözlüğü**, İşaret Yayınları, İstanbul, 2005

ALPER, Ömer Mahir, "Küllî", **DİA**, C.26, TDVY, Ankara, 2002

ALTINTAŞ, Ramazan, "Mu'tezile'de Akıl Anlayışı", **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kelâm İlminin Yeniden İnşasında Geleneğin Yeri Sempozyumu**, Elazığ, 13-15 Eylül, 2004, ss.311-322

ARSLAN, Ahmet, **İlkçağ Felsefe Tarihi**", Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2019

ASLAN, İbrahim, "Mu'tezile Rasyonalizmi Üzerine", **İslâmi İlimler Dergisi**, C.12, S.2, Çorum 2017, ss.81-102

ATILGAN, Yusuf Kenan, "İslam Düşüncesinde İlmin Kaynağı, İmkânı ve Sınırları", **Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.1, S.2, Muş, Aralık, 2013, ss.191-214

- AYDIN**, Mehmet, **Din Felsefesi**, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir, 2007
- AYVERDİ**, İlhan, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, Mart 2006
- BAYRAKTAR**, Levent, “Mevlana’da Ruh-Beden İlişkisi Problemi”, **Uluslararası Mevlana Mesnevi Mevlevihaneler Sempozyumu**, Yayına Hazırlayan: Mehmed Veysi Dörtbudak, Manisa, 2006, ss.111-116
- BERGSON**, Henri, **Yaratıcı Tekamül**, Çev: Mustafa Şekip Tunç, MEB Devlet Matbaası, İstanbul, 1934
- BİLGİZ**, Musa, “Kur’an’da Bilgi ve Düşünce Üretimi”, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, C.1, S.3, İstanbul, 2012, ss.53-86
- BOLAY**, Süleyman Hayri, “Akıl”, **DİA**, C.2, TDVY, İstanbul, 1989
- BOLAY**, Süleyman Hayri, **Felsefe Doktrinler ve Terimler Sözlüğü**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1999
- BOZKURT**, Mustafa, “Arapkirlî Hüseyin Avnî’de Bilgi, Bilginin Kaynakları ve Değeri”, **Kader Dergisi**, C.16, S.1, Ankara, 2018, ss.89-112
- BUHARİ**, **Sahih-i Buhari**, Kitabül İman, 39. Bab, C.1, Trc. Mehmed Sofuoğlu, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2009
- CEBECİOĞLU**, Ethem, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, Rehber Yayınları, Ankara, 1997
- CEVİZCİ** Ahmet, **Felsefeye Giriş**, Sentez Yayıncılık, Bursa, Ekim 2007
- CEVİZCİ**, Ahmet, **Büyük Felsefe Sözlüğü**, Say Yayınları, İstanbul 2017
- CEVİZCİ**, Ahmet, **Paradigma Felsefe Sözlüğü**, Paradigma Yayınları, İstanbul, 1999
- CEYHAN**, Mehmet Akif, “Allah- İnsan İletişimi Açısından Vahiy”, **Kader Dergisi**, C.12, S.2, Ankara, 2018, ss.347-372
- CHITTICK**, William C., “Mevlâna’nın Tahkik Yolu”, Çev: Vahit Göktaş, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.2, Ankara, 2008,ss.371-384
- CİLACI**, Osman, **Günümüz Dünya Dinleri**, Halk Kitapları, DİBY, Ankara, 1995

CÜRCANİ, Seyyid Şerif, **Ta'rifat (Arapça- Türkçe Terimler Sözlüğü)**, Trc: Arif Erkan, Bahar Yayınları, İstanbul, 1997

ÇAĞRICI, Mustafa, “Cüz’i”, **DİA**, C.8, TDVY, İstanbul, 1993

ÇANGA, Mahmut, “**Kur’an-ı Kerim Lügati- İlavelerle Mu’cemü’l Müfehres**”, Timaş Yayınları, İstanbul, 2016

DOĞAN, Mehmet, **Temel Büyük Türkçe Sözlük**, Bahar Yayınları, İstanbul, Haziran, 1994

DURAKOĞLU, Abdullah, “Mevlânâ ve Marcel’de İnsan Varlığı”, **Akademik Bakış Dergisi**, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E- Dergisi, S.37, İstanbul, Temmuz Ağustos 2013, ss.1-19

EFLÂKİ, Ahmet, **Âriflerin Menkıbeleri I (Manakib al- Ârifin)**, Çev. Tahsin Yazıcı, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1973

EL İSFAHANİ, Rağıb, **Müfredat Kur’an Kavramları Sözlüğü**, Trc: Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu, Çıra Yayınları, İstanbul, Ağustos 2010

EMİROĞLU, İbrahim, “Mevlâna’ya Göre Akıl Nasıl Kullanılmalıdır?”, **Felsefe Dünyası Dergisi**, S.70, Ankara, 2019, ss.5-36

ERGİNLİ, Zafer ve diğerleri, **Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Kalem Yayınevi, İstanbul, 2006

EROĞLU, Ayşe, “Henri Bergson’da Bilinç- Sezgi İlişkisi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.27, Isparta, Aralık, 2012, ss.81-102

EZ-ZEBİDÎ, Zeynüddîn Ahmed B. Ahmed B. Abdillatif, **Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi**, C.1, Trc: Ahmet Naim, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1979

GAZALÎ, El- **Munkızu Min Ad-Dalâl**, Çev. Hilmi Güngör, Maarif Basımevi, Ankara, 1960

GÖKBERK, Macit, **Felsefe Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985

GÖKBERK, Macit, **Felsefenin Evrimi**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1979

GÖZ, Kemal, “İbn Sînâ Düşüncesinde Ortak Duyu(Hiss-i Müşterek) Kavramı”, **Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.5, S.10, Denizli, Aralık 2018, ss.305-329

GÜÇLÜ, Abdülbâki ve diğeri, **Felsefe Sözlüğü**, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2002

HARPUTİ, Abdullatif, **Tenkihu'l Kelam**, Dersaadet, 1330

HÖKELEKLİ, Hayati, "Duyu", **DİA**, C.10, TDVY, İstanbul, 1994

İLBOĞA, Mustafa, "Platon Epistemolojisinde Episteme- Doxa Ayrımı", **Turkish Studies**, C.9, S.11, Ankara, 2014, ss.283-294

KANAR, Mehmet, **Örnekli Etimolojik Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**, Derin Yayınları, İstanbul, 2003

KARAAĞAÇ, Günay, **Türkçe Verintiler Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2008

KARSLI, Ömür, "Gazali'de Sezginin Anlamı, Konumu ve Sınırı Sorunu", **The Journal of Academic Social Science Studies**, S.62, Elazığ, 2017, ss.497-509

KASAPOĞLU, Abdurrahman, "Şüphe İnkâr İlişkisi", **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, C.4, S.1, Ankara, 2004, ss.57-116

KAYA, Eyyüp Said, "Taklid", **DİA**, C.39, TDVY, İstanbul, 2010

KEKLİK, Nihat, "Mevlâna'da Metafor Yoluyla Felsefe", **Felsefe Arkivi Dergisi**, Yıl: S.26, İstanbul, 1987, ss.19-55

KILIÇ, Recep, **Modern Batı Düşüncesinde Vahiy**, Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Yayınları No:200, Ankara, 2002

KIZILER, Hamdi, "Mevlana'ya Göre İnsan ve Değeri", **Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, Ankara, 2005, ss.473-481

KONUK, Ahmed Avni, **Mesnevî-i Şerif Şerhi**, C.2, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2005

KÖLE, Bekir, "Tasavvufa Göre İlâhî Hakikatlerin İdrâkinde Aklın Konumu", **İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.3, İğdır, Nisan, 2013, ss.81-96

KÖROĞLU, Burhan, "Tabiatçılar", **DİA**, C.39, TDVY, İstanbul, 2010

KUŞPINAR, Bilal, "Mevlâna'da Akıl ve Aşk", **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.23, S.23, Konya, 2007, ss.7-22

KUŞPINAR, Bilal, "Mevlâna'da Bilgi ve Dereceleri", **İstem**, Yıl:5, S.10, Konya, 2007, ss.13-28

- KUTLUER**, İlhan, “İlim”, **DİA**, C.22, TDVY, İstanbul, 2000
- KUTLUER**, İlhan, “İnsan”, **DİA**, C.22, TDVY, İstanbul, 2000
- MENGÜŞOĞLU**, Takiyettin, **Felsefeye Giriş**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993,
- MEVLEVİ**, Tahir-ül, **Şerh-i Mesnevi**, C.6, Selam Yayınları, Konya, 1963
- MUHAMMEDİ**, Kâzım, **Mevlâna ve Akıl**, İnkılâb Yayınları, İstanbul,2007
- MÜSLİM** bin Haccac, **Sahih-i Müslim**, Kitabı'z Zikir ve Dua, 73.Hadis, C.8, Trc. Mehmed Sofuoğlu, İrfan Yayıncılık, İstanbul, 1988
- ÖKTEM**, Ülker, “Descartes, Kant, Bergson ve Husserl’de Sezgi”, **Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C.40, S.1-2, Ankara, 2000, ss.159-188
- ÖNGÖREN**, Reşat, “Bir Bilgi Kaynağı olarak Tasavvufta Keşfin Değeri”, **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.5, İstanbul, 2002, ss.85-96
- ÖZÖN**, Mustafa Nihat, **Osmanlıca Türkçe Sözlük**, İnkılâp Yayınları, İstanbul, Mart 1997
- PLATON**, **Devlet: 7. Kitap**, Çev. Sebahattin Eyüpoğlu, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1937
- PLATON**, **Şölen**, Çev: Sabahattin Eyüboğlu, Azra Erhat, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2018
- SAMİ**, Şemseddin, **Kamus-ı Türki**, C.2, Nşr: Ahmed Cevdet, İkdâm Matbaası, İstanbul, 1318
- SARI**, Hatice Yıldırım, Zerrin Çiğdem, “Gestasyon Haftalarına Göre Bebeğin Gelişimsel Bakımının Planlanması”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Elektronik Dergisi (DEUHYO ED)**, 6(1), İzmir, 2013, ss.40-48
- SECCÂDİ**, Seyyid Cafer, **Tasavvuf ve İrfan Terimleri Sözlüğü**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2007
- SELÇUK**, Hikmet, “Kur’an’da Sevgi Kavramı”, **Kur'an Mesajı İlmî Araştırmalar Dergisi**, İstanbul, Ocak, Şubat, Mart 99, S: 13, 14, 15, ss.236-240
- SOĞUKOĞLU**, Fehmi, “Kelâm ve Tasavvuf’ta Akıl Tasnifi”, **Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.7, S.1, Kilis, 2020, ss.513-540
- SUNAR**, Cavit, “Bergson’da Zeka ve Sezgi”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.8, S.1-4, Ankara, 1960, ss.39-44

ŞÜT, Abdunasır, “Mevlânâ’da Nübüvvet ve Velâyet”, **Ekev Akademi Dergisi**, Yıl:20 S. 66, Erzurum, 2016, ss.1-20

ŞAHİN, Naim, “Gazâli’de Etik-Estetik İlişkisi”, **Diyanet İlmî Dergi-Büyük Mütefekkir Gazâli**, DİB Yayınları, Ankara, 2011, ss.93-114

ŞAHİN, Naim, “Kur’an-ı Kerim’de Akıl ve Aklın Değeri Meselesi”, **Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.8, S.8, Konya, Eylül 1998, ss.221-242

TATLIOĞLU, Sevrâ Su, “Öğrenmeye Sosyal- Bilişsel Bir Bakış: Albert Bandura”, **Sosyoloji Notları**, C.5, S.1, Ankara, Haziran, 2021, ss.15-30

TAYLAN, Necip, “Bilgi”, **DİA**, C.6, TDVY, İstanbul, 1992

TEBRİZİ, Şems-i, **Makalat**, Çev. Mehmed Nuri Gençosman, Ataç Yayınları, İstanbul, 2009

TEKİN, Mustafa, “Mevlânâ Celâleddin Rûmî (ö.1273)’nin Din Anlayışı”, **Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, C.3, S.7, İstanbul, 2001, ss.269-278

TOKAT, Latif, “Dini İstismara Açık Bilgi Kaynağı Olarak “Ayrıcalıklı Bilgi”: Keşf, İlham ve Rüya -Felsefi Bir Analiz”, **Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.16, S.32, Çorum, 2017, ss.387-410

TÜMER, Günay, “Din”, **DİA**, C.9, TDVY, İstanbul, 1994

UÇAK, Salih, “Mevlânâ’nın Rubailerinde ‘Gönül’ İstiaresi”, **Turkish Studies**, C.7, S.3, Ankara, 2012, ss.2481-2491

ULUDAĞ, Süleyman, “Ârif”, **DİA**, C.3, TDVY, İstanbul, 1991

ULUDAĞ, Süleyman, “Aşk”, **DİA**, C.4, TDVY, İstanbul, 1991

ULUDAĞ, Süleyman, “Bâtın İlmî”, **DİA**, C.5, TDVY, İstanbul, 1992

ULUDAĞ, Süleyman, “Keşf”, **DİA**, C.25, TDVY, Ankara, 2022

ULUDAĞ, Süleyman, “Marifet”, **DİA**, C.28, TDVY, Ankara, 2003

ULUDAĞ, Süleyman, “Nefis”, **DİA**, C.32, TDVY, İstanbul, 2006

ULUDAĞ, Süleyman, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Marifet Yayınları, İstanbul, 1991

VURAL, Mehmet, **İslam Felsefesi Sözlüğü**, Elis Yayınları, Ankara, 2003

YAMAN, Yasemin Akış, “Mevlânâ ve Kierkegaard’da Benliğin Gelişimi”, **Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi**, S.29, Bursa, Güz 2017, ss.111-123

YASA, Metin, “Mevlana’da Marifet: Var Olanın Fenomenolojik ve Epistemolojik Yönlerine Duyulan Eğilim”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.52, Samsun, Haziran 2022, ss.1-8

YAVUZ, Yusuf Şevki, “Ayne’l Yakîn”, **DİA**, C.4, TDVY, İstanbul, 1991

YAVUZ, Yusuf Şevki, “Hakk’al Yakîn”, **DİA**, C.15 TDVY, İstanbul, 1997

YAVUZ, Yusuf Şevki, “İlham”, **DİA**, C.22, TDVY, İstanbul, 2000

YAVUZ, Yusuf Şevki, “Vahiy”, C.42, DİA, TDVY, İstanbul, 2012

YİĞİT, Fevzi, “Mevlânâ Metafiziğinde Akıl”, **Tokat İlmîyat Dergisi**, C.10, S.2, Tokat, Aralık 2022, ss.683-702

IV. ELEKTRONİK KAYNAKLAR

<https://www.islamveihsan.com/tahkik-ne-demek-nedir.>, (E.T:22.02.2023)

MCLEOD, Saul, “Maslow’un İhtiyaçlar Hiyerarşisi”, Çev. İpek Türel, **Gorgon Dergisi**, <https://gorgondergisi.com/maslowun-ihhtiyaclar-hiyerarşisi/>, (E.T: 31.03.2023)

TDK, “Akıl”, **Genel Açıklamalı Sözlük**, <https://sozluk.gov.tr/>, (E.T.23.01.2023)

TDK, “Âlim”, **Genel Açıklamalı Sözlük**, <https://sozluk.gov.tr/>, (E.T:29.09.2022)

TDK, “Ârif”, **Genel Açıklamalı Sözlük**, <https://sozluk.gov.tr/>, (E.T:29.09.2022)

TDK, “Aşk”, **Geniş Açıklamalı Sözlük**, <https://sozluk.gov.tr/>, (E.T:25.03.2023)

TDK, “Değer”, **Geniş Açıklamalı Sözlük**, <https://sozluk.gov.tr/>, (E.T:12.03.2023)

TDK, “Din”, **Geniş Açıklamalı Sözlük**, <https://sozluk.gov.tr/>, (E.T:28.02.2023)

TDK, “Tahkik”, **Geniş Açıklamalı Sözlük**, <https://sozluk.gov.tr/>, (E.T:22.02.2023)

TDK, “Zan”, **Geniş Açıklamalı Sözlük**, <https://sozluk.gov.tr/>, (E.T:14.02.2023)